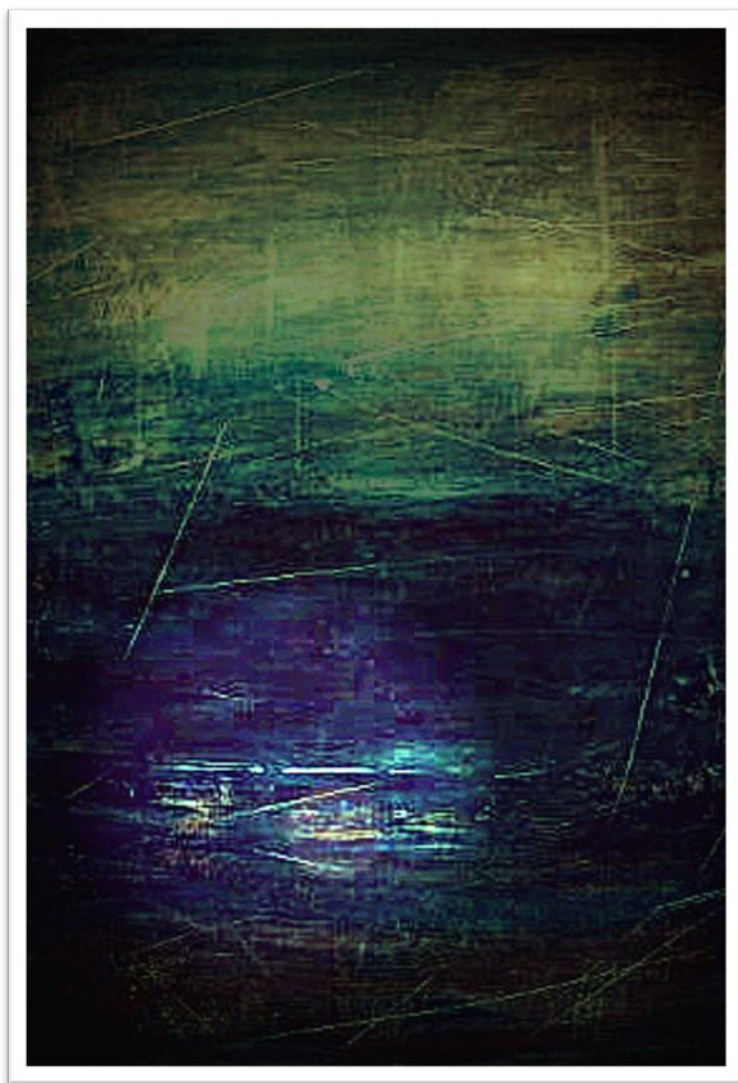

Πέλοπας / Pelopas

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL OF THE UNIVERSITY OF THE PELOPONNESE

Τόμος 9, τεύχος 2/ Volume 9, no 2
Ιούλιος - Δεκέμβριος 2025 / July - December 2025
ISSN 2529-1831 (Online)

ΤΡΙΠΟΛΗ / TRIPOLI

Πέλοπας / Pelopas

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
INTERDISCIPLINARY JOURNAL OF THE UNIVERSITY OF THE PELOPONNESE

Εξαμηνιαία Ηλεκτρονική Επιστημονική Έκδοση Ανοικτής Πρόσβασης

Τόμος 9, τεύχος 2/ Volume 9, no 2
Ιούλιος - Δεκέμβριος 2025 / July - December 2025
ISSN 2529-1831 (Online)

Ο **Πέλοπας / Pelopas** είναι ηλεκτρονικό περιοδικό ανοικτής πρόσβασης. Απευθύνεται σε όλα τα μέλη της ελληνικής Πανεπιστημιακής Κοινότητας και στοχεύει στη δημοσίευση (έπειτα από κρίση) πρωτότυπων άρθρων που άπτονται των θεματικών πεδίων των Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, των Επιστημών της Υγείας, του Πολυτεχνικού Κλάδου, της Γεωπονίας, της Τεχνολογίας και της Πληροφορικής.

Εκδότης: Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
Editor: Library and Information Center, University of the Peloponnese

Επιστημονική - Συντακτική Επιτροπή (αλφαβητικά)

1. **Γιώργος Β. Ανδρειωμένος**, Καθηγητής ΤΦ και Κοσμήτορας της ΣΑΕΠΣ
2. **Γιώργος Τσούλος**, Καθηγητής ΤΠΤ
3. **Πηνελόπη Αθανασοπούλου**, Καθηγήτρια ΤΟΔΑ
4. **Σωτήριος Βανδώρας**, Αναπληρωτής Καθηγητής ΠΕΔΙΣ
5. **Γεώργιος Γιαννόπουλος**, Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΜΜ
6. **Μαρίνα-Αναστασία Κοτζαμάνη**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΤΠΨΤ
7. **Δημήτριος Πετρόπουλος**, Καθηγητής ΤΓ
8. **Πρεζεράκος Παναγιώτης**, Καθηγητής και Πρόεδρος ΤΝ
9. **Οδυσσέας Σπηλιόπουλος**, Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΛΟΧΡΗ και Κοσμήτορας ΣΔ

Συντονιστική Ομάδα

Ευγενία Χοροζίδου, Βιβλιοθηκονόμος, Διεύθυνση Υπηρεσίας Βιβλιοθήκης
Κωνσταντίνος Λαφογιάννης, Βιβλιοθηκονόμος, Παράρτημα Βιβλιοθήκης Σπάρτης

Καλλιτεχνική επιμέλεια εξωφύλλου: Άση Δημητροπούλου, Ε.Ε.Π. ΤΘΣ

Επιμέλεια τεύχους: Ευγενία Χοροζίδου, Βιβλιοθηκονόμος

Τεχνικός Διαχειριστής: Δημήτρης Δημητρακόπουλος, Τεχνικός - Τμ. Ψηφιακής Διακυβέρνησης

Τυπογραφικές διορθώσεις: Γιώργος Ανδρειωμένος, Καθηγητής ΤΦ

Οι απόψεις που εκφράζονται στα κείμενα του περιοδικού **Πέλοπας/Pelopas** αντιπροσωπεύουν αποκλειστικά τους συγγραφείς που τα υπογράφουν και δεν δεσμεύουν κατ' ουδέναν τρόπο τα μέλη της Επιστημονικής, Συντακτικής και Συντονιστικής επιτροπής ή κάποιο άλλο συλλογικό ακαδημαϊκό ή διοικητικό όργανο του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

© Τα πνευματικά δικαιώματα των δημοσιευμένων άρθρων ανήκουν στο περιοδικό. Η ακαδημαϊκή χρήση τους είναι ελεύθερη, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης. Απαγορεύεται η μερική ή/και ολική αναδημοσίευση κειμένων που δημοσιεύονται στο περιοδικό, χωρίς τη συγκατάθεση των Επιμελητών ή της Συντακτικής Επιτροπής και επιβάλλεται αναφορά στην πρώτη δημοσίευσή τους στο περιοδικό.

<http://library.uop.gr/magazine>

ψηφιακή Ελλάδα
Όλα είναι δυνατά
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
"Ψηφιακή Σύγκληση"

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Μήνυμα Συντακτικής - Επιστημονικής Επιτροπής	5
---	----------

Άρθρα

Ρόης Παπαγγέλου (1941-2025) ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ Γιώργος Β.	7-12
Η εξέλιξη της γλώσσας: εξαγωγή πληροφορίας από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) ΓΑΚΗΣ Παναγιώτης, ΣΤΑΜΟΥΛΗ Αλεξία-Φωτεινή, ΖΓΟΛΟΜΠΗ Ισμήνη, ΤΣΑΛΙΔΗΣ Χρήστος	13-26
Η διδασκαλία των παραστατικών τεχνών στο πανεπιστήμιο: σύγχρονες προσεγγίσεις ΚΟΤΖΑΜΑΝΗ Μαρίνα-Αναστασία	27-34
Τα δεκαέξι πρόσωπα της Μαρίας Λουκά ΙΩΑΝΝΟΥ Κυριάκος	35-39
Investigation of the educational needs of Roma women on sexual and reproductive health ΛΑΜΠΑΔΙΑΡΗ Μαρία, ΜΑΝΤΑΣ Κρις	40-54
"Το έργο μέσα στο έργο" και η πραγματικότητα ως "προσομοίωση": Catastrophe του Samuel Beckett & Hamlet machine του Heiner Müller ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Παναγιώτης	55- 65
Θεμελιώδης αντίκτυπος της ρουσσικής σκέψης στο τολστοϊκό έργο ΑΣΗΜΟΠΟΥΛΟΣ Παναγιώτης	66-80
Κατηγοριοποίηση των κληρικών της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσή τους ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ Κωνσταντίνος	81-96
Τιμητική εκδήλωση για τον Δημήτρη Ραυτόπουλο από την Ένωση Λογοτεχνών Κύπρου ΠΑΤΑΠΙΟΥ Νάσα	97-99

Μήνυμα Συντακτικής - Επιστημονικής Επιτροπής

Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι,

Σας παρουσιάζουμε με ικανοποίηση το 2^ο τεύχος του **ένατου τόμου** του «**Πέλοπα/Pelopas**», του ηλεκτρονικού διεπιστημονικού περιοδικού του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, το οποίο αναπτύσσεται στο πλαίσιο της Πράξης: «Ηλεκτρονικές Υπηρεσίες της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου».

Ο **Πέλοπας** είναι πολυσυλλεκτικό ηλεκτρονικό περιοδικό ανοικτής πρόσβασης και απευθύνεται σε όλα τα μέλη της Πανεπιστημιακής Κοινότητας. Στοχεύει στη δημοσίευση (έπειτα από κρίση) πρωτότυπων άρθρων που άπτονται των θεματικών πεδίων των Ανθρωπιστικών, Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, των Επιστημών της Υγείας, του Κλάδου των Μηχανικών, της Γεωπονίας, της Τεχνολογίας και της Πληροφορικής. Καταρχάς, το περιοδικό επιδιώκει την ανάδειξη θεμάτων που διερευνούν τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Παράλληλα, καλλιεργούνται ευρύτερα δίκτυα συνεργασίας σε ερευνητικό και επιστημονικό επίπεδο εντός και εκτός Πανεπιστημίου.

Η συχνότητα έκδοσης του περιοδικού είναι εξαμηνιαία ενώ προβλέπονται έκτακτα τεύχη με ειδική θεματολογία ή αφιερώματα. Κάθε τεύχος περιέχει έξι (6) έως δέκα (10) κύρια άρθρα, βιβλιοπαρουσιάσεις αλλά και ενημερώσεις για επιστημονικές εκδηλώσεις του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Σε ειδικές περιπτώσεις, η Επιτροπή αναθέτει σε διακεκριμένους επιστήμονες του ευρύτερου ακαδημαϊκού χώρου τη δημιουργία έκτακτων τευχών με ειδική θεματολογία ή/και τους προσκαλεί ως κριτές άρθρων που έχουν υποβληθεί προς δημοσίευση.

Στο πλαίσιο αυτό, σας προσκαλούμε να υποβάλλετε **έως τις 5 Μαΐου 2026** άρθρα και ανακοινώσεις σας για το **επόμενο τεύχος** του περιοδικού που θα εκδοθεί τον Ιούλιο του 2026.

Σας ευχαριστούμε για την υποστήριξη και συνεργασία.

Εκ μέρους της Συντακτικής-Επιστημονικής Επιτροπής

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής Εποπτείας της ΒΙΚΕΠ

Γιώργος Β. Ανδρειωμένος, Καθηγητής

$$A_{\rho\theta\rho\alpha}$$

ΡΟΗΣ ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΥ (1941-2025)

Γιώργος Β. Ανδρειωμένος

Καθηγητής της Νεοελληνικής Φιλολογίας

στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

και Κοσμήτορας της ΣΑΕΠΣ του ίδιου Ιδρύματος

Στις 21 Νοεμβρίου 2025 έφυγε από τη ζωή ο αρχιτέκτων-πολεοδόμος, λογοτέχνης και άνθρωπος των Γραμμάτων, Ρόης Παπαγγέλου, αφήνοντας πολυσχιδές και αξιόλογο έργο. Γιος του σημαντικού Κύπριου συγγραφέα Γιάννη Παπαγγέλου (γνωστού με το φιλολογικό ψευδώνυμο Γιάννης Λεύκης, 1899-1991) και της Στέλλας Αργύρη, και αδελφός του διεθνώς αναγνωρισμένου πανεπιστημιακού μαθηματικού Φρέδου Παπαγγέλου (1939), ο εκλιπών γεννήθηκε στις 9 Οκτωβρίου του 1941 στη Λεμεσό, όπου και τελείωσε ως αριστούχος το περίφημο Λανίτειο Γυμνάσιο (1958). Ακολούθως, εισήχθη στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, στην οποία φοίτησε επί πενταετία (1958-1963), ενώ, κατά τα ίδια χρόνια, παρακολούθησε δι' αλληλογραφίας μαθήματα σχεδίου και ζωγραφικής στη Σχολή ABC, λαμβάνοντας σχετικό δίπλωμα (το 1962). Τέσσερα χρόνια μετά την περάτωση των προπτυχιακών σπουδών του, μετέβη στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου σπούδασε Πολεοδομία (στο Πολυτεχνείο του Κεντρικού Λονδίνου, 1969-1972). Ανήσυχος όπως ήταν, δεν σταμάτησε εκεί: παρακολούθησε μαθήματα διοίκησης και διαχείρισης ανθρώπινου δυναμικού αρχικά στο Κολλέγιο Hawkwood (1976) και εν συνεχεία στο Πανεπιστήμιο του Μπέρμιγχαμ (1980) και στο Ίδρυμα Chusid Lander (1986).

Παράλληλα, ξεκίνησε και τη λαμπρή επαγγελματική σταδιοδρομία του, εργαζόμενος σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και κρατικούς οργανισμούς στην Ελλάδα (Τεχνικό Γραφείο Μελετόπουλου και Πολεοδομικό Γραφείο Πειραιά, 1964-1967), στην Αγγλία (Συμβούλιο Μείζονος Λονδίνου [GLC], 1967-1972), στις ΗΠΑ (Οργανισμό Λιμένων και Αεροδρομίων Νέας Υόρκης [PONYA], 1972-1973) και ξανά στη Μεγάλη Βρετανία (στον προμνημονευθέντα φορέα, 1973-1989), υπηρετώντας, διαδοχικά, στο Τμήμα Ειδικών Αρχιτεκτονικών Κατασκευών και στο Τμήμα Συγκοινωνιακών και Περιβαλλοντικών Έργων και φτάνοντας στην εξαιρετικά τιμητική θέση του διευθύνοντος της Πολεοδομικής και Περιβαλλοντικής Ανάπτυξης του βορειοδυτικού Τομέα της αγγλικής πρωτεύουσας (κατά το διάστημα 1980-1986), πριν μεταταχθεί στο Διάδοχο Σώμα Λονδίνου (LRB) – θέση, από την οποία παραιτήθηκε το 1989. Ήδη, με τη λήψη το βασικού τίτλου σπουδών του ενεγράφη ως μέλος του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος (1964), ενώ αργότερα κατέστη εταίρος του Βρετανικού Ινστιτούτου Πολεοδομίας (MRTPI, 1971) και διπλωματούχος του Βασιλικού Ινστιτούτου Βρετανών Αρχιτεκτόνων (RIBA, 1974 – κατόπιν ειδικών εξετάσεων).

Από τις 17 Νοεμβρίου του 1989 έως το τέλος του βίου του έζησε στην Αθήνα, αφιερώνοντας τον χρόνο του πρωτίστως στη μελέτη και στη συγγραφή.

Πράγματι, αξιοσημείωτη είναι η συνεισφορά του Ρόη Παπαγγέλου στα σύγχρονα ελληνικά Γράμματα, δημοσιεύοντας πλήθος βιβλίων ή επιμέρους συμβολών σε ποικίλα έντυπα που καλύπτουν ένα μεγάλο θεματικό εύρος. Πιο συγκεκριμένα, ο εκλιπών έγραψε τριάντα τρεις ποιητικές συλλογές και δύο μυθιστορήματα, συνέθεσε επτά θεατρικά έργα, τύπωσε δέκα βιβλία με μεταφράσεις κορυφαίων εκπροσώπων της παγκόσμιας λογοτεχνίας, συνέταξε δύο πολύτιμα λεξικά και μας έδωσε μεγάλο αριθμό δοκιμίων και συνοπτικότερων άρθρων για μεγαλύτερα ή μικρότερα ζητήματα λογοτεχνικού, μεταφραστικού, λεξικογραφικού, φιλολογικού, γλωσσικού, φιλοσοφικού και κοινωνικού ενδιαφέροντος. Διατέλεσε επισκέπτης καθηγητής της λογοτεχνικής μετάφρασης από τα αγγλικά στα ελληνικά (και αντίστροφα) στο Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου (1998-2000), ενώ, για την προσφορά του στα ελληνικά και κυπριακά γράμματα, του απονεμήθηκε το Βραβείο «Πνευματικής Δημιουργίας» από την Ελληνική Εταιρεία Χριστιανικών Γραμμάτων (2001) και έλαβε ειδική χορηγία από το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου (2008). Συμμετείχε, μεταξύ άλλων, με ανακοίνωση στο 9ο Φεστιβάλ Ευρωπαϊκής Ποίησης (Λουβαίν Βελγίου, 1989), στο 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας (Αθήνα, 18-20 Μαΐου 1994) και στο διεθνές συνέδριο «Μετάφραση - Θεωρία και Πράξη» (Πάτρα, 6-8 Δεκεμβρίου 1996). Την ίδια στιγμή, είχε τη χαρά να δει ποικίλα γραπτά του (και ιδίως ποιήματά του) να τυπώνονται ή να ανθολογούνται σε έντυπα και συλλογικούς τόμους της ημεδαπής, αλλά και της αλλοδαπής, και να σχολιάζονται ή να μεταφράζονται σε διάφορες γλώσσες (αγγλικά, γαλλικά, ιταλικά, ισπανικά, φλαμανδικά) και χώρες του εξωτερικού (ΗΠΑ, Καναδά, Γαλλία, Γερμανία, Βέλγιο, Ινδία και Αργεντινή). Στίχοι του μελοποιήθηκαν από τους συνθέτες Χρήστο Πήττα, Στέλιο Αργύρη και Ίωνα Πανόπουλο, και παρουσιάστηκαν σε συναυλίες στην Ελλάδα και στην Κύπρο. Τέλος, το ποιητικό, μεταφραστικό, λεξικογραφικό και άλλο έργο του έχει κριθεί ευνοϊκά από πλειάδα λογοτεχνών, ερευνητών και δοκιμιογράφων, τόσο σε συναφείς δημοσιεύσεις τους όσο και σε επιστολές που έχουν αποσταλεί στον εκλιπόντα, έχει μελετηθεί σε μεταπτυχιακές εργασίες και θα συζητηθεί διεξοδικά στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής που εκπονείται γι' αυτό.

Τα ποιήματα (και δευτερευόντως τα θεατρικά) του Παπαγγέλου διακρίνονται, ως επί το πλείστον, για τη λεπτότητα στην έκφραση, την απεικονιστική τους δύναμη, τη μουσικότητα πολλών στίχων τους, τον ανήσυχο στοχασμό που βρίσκεται στο υπόστρωμά τους, τη δημιουργική χρήση των συμβόλων σε αρκετά από αυτά και την υπαινικτικότητά τους, ενώ έντονα βιωματική είναι η γραφή των μυθιστορημάτων του. Η διαρκής πάλη για την πιστή όσο και γλαφυρή απόδοση της γλώσσας του πρωτοτύπου στην ελληνική, είναι ευδιάκριτη στις μεταφράσεις σπουδαίων ξένων ποιητών και έργων-σταθμών στην παγκόσμια λογοτεχνία, τις οποίες αποπειράθηκε ο εκλιπών: τα *Ύψη του Μάτσου Πίτσου* (του Νερούδα), το *Θαλάσσιο Κοιμητήριο* (του Βαλερύ), ο *Βασιλιάς του Χάρλεμ* (του Λόρκα) το πανόραμα από τα *Κάντος* (του Πάουντ), το *Μεθυσμένο Μπάρκο* (κατ' άλλους, *Καράβι*) (του Ρεμπώ), μέρος από τα *Άνθη του Κακού* (του Μπωντλαίρ), η *Χέρσα Γη* (ή, κατά το σεφερικό, *Έρημη Χώρα*) και άλλα ποιήματα (του Έλιοτ), καθώς και επιμέρους συνθέσεις των Γέητς, Λώουελ,

Ουίτμαν, Φροστ, Λάρκιν, Λήβι κ.ά., μαζί με τα σχόλια που συνοδεύουν τις οικείες αποδόσεις, καταδεικνύουν την έμφαση στη λεπτομέρεια που δίνει ο μεταφραστής και τη διαρκή αγωνία του να μεταφέρει όχι μόνο την ουσία, αλλά και τον ρυθμό του πρωτοτύπου· σε κάποιες, μάλιστα, περιπτώσεις, τα αποτελέσματα είναι εξαιρετικά – όπως, λ.χ., συμβαίνει με την απόδοση, από τον Παπαγγέλου, του εκπληκτικού ποιήματος του Ρόμπερτ Φροστ, «Φωτιά και Παγετός» («Fire and Ice», 1920 / 1923). Το ίδιο λεπτολόγος εμφανίζεται ο εκλιπών και στα αναλυτικότερα δοκίμιά του ή στα πολυάριθμα συντομότερα άρθρα του, όπου με ευαισθησία και κριτικό στοχασμό συζητά πλήθος ζητημάτων· μπορεί να μη συμφωνεί πάντα κανείς με τις απόψεις που διατυπώνει, αλλά πρέπει να του αναγνωριστεί η φιλέρευνη διάθεση, η ανήσυχη σκέψη και η τολμηρή έκφραση των θέσεών του. Τέλος, σημαντικές, από πολλές απόψεις, είναι οι δύο λεξικογραφικές συμβολές του Παπαγγέλου – τόσο αυτής που αναφέρεται στη συστηματική καταγραφή της κυπριακής διαλέκτου, όσο και εκείνης που σχετίζεται με τη γλώσσα των καραβιών, εργασίες που διακρίνονται για τη συστηματικότητά τους και τον ρηξικέλευθο τρόπο παρουσίασης του υλικού τους.

Συμπερασματικά, ο Ρόης Παπαγγέλου άφησε ένα ιδιαίτερο και ξεχωριστό αποτύπωμα στα σύγχρονα ελληνικά γράμματα. Καταξιωμένος στον επιστημονικό και επαγγελματικό στίβο, ευαίσθητος δημιουργός, ανήσυχος μεταφραστής, τολμηρός στοχαστής, συστηματικός καταγραφέας και μαχητικός συζητητής, θα λείψει από τους οικείους του, τους φίλους του, αλλά και τους αναγνώστες του. Πέρα από τη διακριτή πνευματική παρακαταθήκη του, αφήνει ένα πλούσιο (όσο και αρκετά οργανωμένο) προσωπικό αρχείο, με προσωπικές σημειώσεις και εκτεταμένη αλληλογραφία· ευχής έργον θα ήταν, όλο αυτό το υλικό να καταλήξει στον κατάλληλο φορέα, που θα το διαφυλάξει, θα το καταγράψει και θα το θέσει στη διάθεση κάθε φιλαναγνώστη και ερευνητή των νεοελληνικών γραμμάτων.

ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΡΟΗ ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΥ

ΠΟΙΗΣΗ

1. Ρόης Παπαγγέλου, *Ρωγμές*, Αθήνα: Διογένης, 1974.
2. _____, *Στροφές*, Αθήνα: Διογένης, 1974.
3. _____, *Κύπρος*, Αθήνα: Διογένης, 1974.
4. _____, *Πνοές*, Αθήνα: Διογένης, 1975.
5. _____, *Σφαγή*, Αθήνα: Διογένης, 1975.
6. _____, *Στιγμές*, Αθήνα: Διογένης, 1976.
7. _____, *Θρήνος*, Αθήνα: Διογένης, 1976.
8. _____, *Ατλαντίδα*, Αθήνα: Διογένης, 1976.
9. _____, *Άτομα*, Αθήνα: Διογένης, 1977.
10. _____, *Άτρακτοι*, Αθήνα: Διογένης, 1977.
11. _____, *Αλμπατρός*, Αθήνα: Διογένης, 1977.
12. _____, *Φάσεις*, Αθήνα: Διογένης, 1978.
13. _____, *Ιστοί*, Αθήνα: Διογένης, 1978.
14. _____, *Μάσκες*, Αθήνα: Διογένης, 1979.
15. _____, *Τόξα*, Αθήνα: Διογένης, 1979.
16. _____, *Ήχοι*, Αθήνα: Διογένης, 1980.
17. _____, *Έρημος*, Αθήνα: Διογένης, 1981.
18. _____, *Όνειρα*, Αθήνα: Διογένης, 1982.
19. _____, *Ωρες*, Αθήνα: Διογένης, 1982.
20. _____, *Μεσόγειος*, Αθήνα: Διογένης, 1983.
21. _____, *Γυρισμός*, Αθήνα: Διογένης, 1984.
22. _____, *Ψύξεις*, Αθήνα: Διογένης, 1985.
23. _____, *Βύσματα*, Αθήνα: Διογένης, 1986.
24. _____, *Νύξεις*, Αθήνα: Διογένης, 1987.
25. _____, *Λοξοδρομία*, Αθήνα: Διογένης, 1989.
26. _____, *Λουριά*, Αθήνα: Διογένης, 1990.
27. _____, *Ύφαλα*, Αθήνα: Διογένης, 1991.
28. _____, *Σκιές*, Αθήνα: Διογένης, 1992.
29. _____, *Χτύποι*, Αθήνα: Διογένης, 1993.
30. _____, *Ζωντανά*, Αθήνα: Διογένης, 1998.
31. _____, *Κλεψύδρα*, Αθήνα: Διογένης, 2001.
32. _____, *Διάφανα*, Αθήνα: Διογένης, 2004.
33. _____, *Πλους*, Αθήνα: Αλφειός, 2011.

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

1. Ρόης Παπαγγέλου, *Χωματόδρομος. Μυθιστόρημα*, Αθήνα: Ιωλκός, 2023.
2. _____, *Πυρετός. Μυθιστόρημα*, Αθήνα: Ιωλκός, 2023.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

1. Πάμπλο Νερούδα, *Ύψη του Μάτσου Πίτσου*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Διογένης, 1979.
2. Τόμας Έλιοτ, Ουίλιαμ Γέητς, Έζρα Πάουντ, Ρόμπερτ Λώουελ, *Η Απόγνωση της Επίγνωσης*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Διογένης, 1983.
3. Πωλ Βαλερύ, *Το θαλάσσιο κοιμητήριο*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Διογένης, 1984.
4. Τόμας Έλιοτ, Φίλιπ Λάρκιν, Πίτερ Λήβι, *Αντίποδες*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Διογένης, 1986.
5. Τόμας Έλιοτ, Ρόμπερτ Λώουελ, Ουώλτ Ούιτμαν, Έζρα Πάουντ, Ρόμπερτ Φροστ, *Μονόλογοι*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Διογένης, 1987.
6. Έζρα Πάουντ, *Πανόραμα από τα Κάντος*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Διογένης, 1988.
7. Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ο βασιληάς του Χάρλεμ*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Διογένης, 1993.
8. Αρθούρος Ρεμπώ, *Το μεθυσμένο μπάρκο*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Διογένης, 2006.
9. Κάρολος Μπωντλαίρ, [Λίγα από] *Τα άνθη του κακού*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Αλφειός, 2008.
10. Τόμας Έλιοτ, *Τέσσερα κουαρτέτα & Χέρσα γη*, μτφρ. Ρόης Παπαγγέλου, Αθήνα: Αλφειός, 2017.

ΘΕΑΤΡΙΚΑ

1. Ρόης Παπαγγέλου, ποιητική συλλογή *Φάσεις*, Αθήνα: Διογένης, 1978 [60 Τμήμα - σκηνές, με πέντε θεατρικά σκετς («Σκοτάδι», «Σκιάχτρο», «Χτυπήματα», «Σκάλες», «Γράμματα»)].
2. _____, ποιητική συλλογή *Ιστοί*, Αθήνα: Διογένης, 1978 [50 Τμήμα - *Ιάλεμοι*, με έξι θεατρικά σκετς («Έρωτας», «Εκπαίδευση», «Υπόμνηση», «Συνεννόηση», «Παρουσίες», «Επιστροφή»)].
3. _____, ποιητική συλλογή *Μάσκες*, Αθήνα: Διογένης, 1979 [60 Τμήμα - *Σκηνογραφίες*, με έξι θεατρικά σκετς («Πράξη», «Παραδοχή», «Εμφάνιση», «Ηλικίες», «Οικογένεια», «Χωρίς λόγια»)].
4. _____, ποιητική συλλογή *Τόξα*, Αθήνα: Διογένης, 1979 [40 Τμήμα - *Αδιάπτωτα*, με τέσσερα θεατρικά σκετς («Δυσκολίες», «Χώροι», «Βελόνες», «Παιχνίδι»)].
5. _____, *Καθρέφτες*, Αθήνα: Διογένης, 1980 [με εννέα θεατρικά σκετς («Κούκλα», «Απειλή», «Θυμηδία», «Ρήγμα», «Επέμβαση», «Φάκα», «Ταρσανάς», «Εντεριώνη», «Σανιδόσκαλα»)].
6. _____, *Διττά*, Αθήνα: Διογένης, 1981 [με πέντε θεατρικά σκετς («Δυναμό», «Κάρι και Όρρι», «Ταραντέλα», «Το αναπόδραστο», «Το θύμα»)].
7. _____, *Ξένοι*, Αθήνα: Διογένης, 1985 [δράμα σε τρεις Πράξεις].

ΛΕΞΙΚΑ

1. Ρόης Παπαγγέλου, *Η γλώσσα των караβιών: αγγλο-ελληνικό, ελληνο-αγγλικό, ελληνο-ελληνικό ναυτικό λεξικό με υπομνηματισμένα σχέδια*, Αθήνα: Ωκεανίδα, 1991.
2. _____, *Το κυπριακό ιδίωμα: μέγα κυπρο-ελληνικό -αγγλικό (και με λατινική ορολογία) λεξικό: ερμηνευτικό - ετυμολογικό - προφοράς - ορθής γραφής (και με πλήρη διασταύρωση), με μια διεξοδική εισαγωγή του Λεξικογράφου*, Αθήνα: Ιωλκός, 2001.

Η εξέλιξη της γλώσσας: Εξαγωγή πληροφορίας από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ)

Γάκης Παναγιώτης^α, Σταμούλη Αλεξία - Φωτεινή^β,
Ζγολόμπη Ισμήνη^γ, Τσαλίδης Χρήστος^δ

^αΕπίκουρος Καθηγητής με θητεία, Γιαννιτσών 68, Πάτρα, 26223, Ελλάδα

^βΜέλος ΕΔΙΠ, Γιαννιτσών 68, Πάτρα, 26223, Ελλάδα

^γΓλωσσολόγος, Ηλείας 78, Πάτρα, 26224, Ελλάδα

^δΕρευνητής, Αγίου Κωνσταντίνου 58, 15124, Ελλάδα

Περίληψη

Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, και ιδιαίτερα της τεχνητής νοημοσύνης, έχει ασκήσει καθοριστική επίδραση στις ανθρωπιστικές επιστήμες, προσφέροντας νέα εργαλεία και μεθόδους που μετασχηματίζουν τον τρόπο με τον οποίο μελετάται και αξιοποιείται η γνώση. Πεδία όπως η υπολογιστική γλωσσολογία και η επεξεργασία φυσικής γλώσσας (NLP) έχουν γνωρίσει εντυπωσιακή πρόοδο, επιτρέποντας τη βαθύτερη κατανόηση και ανάλυση της γλώσσας από τις μηχανές. Από το πρωτοποριακό σύστημα SHRDLU του Winograd, που αποτέλεσε ορόσημο στη δεκαετία του 1970, έως σύγχρονες εφαρμογές όπως το Mnemosyne, η εξέλιξη της τεχνητής νοημοσύνης έχει καταστήσει δυνατές λειτουργίες που άλλοτε θεωρούνταν αμιγώς ανθρώπινες. Η επεξεργασία φυσικής γλώσσας καλύπτει ένα ευρύ φάσμα εργασιών: από την εξαγωγή και ανάκτηση πληροφοριών έως την αναγνώριση οντοτήτων, όπως προσώπων, τοποθεσιών και γεγονότων, καθώς και τη διαχείριση και οργάνωση μεγάλων γλωσσικών συνόλων δεδομένων. Η ικανότητα εντοπισμού και ταξινόμησης αυτών των οντοτήτων είναι θεμελιώδης για την κατανόηση του νοήματος και των σχέσεων που αναδύονται μέσα από μη δομημένα κείμενα. Παρότι η ανάπτυξη σχετικών τεχνολογιών για την ελληνική γλώσσα βρίσκεται ακόμη σε αρχικό στάδιο σε σύγκριση με άλλες γλώσσες, παρουσιάζει ιδιαίτερα ελπιδοφόρες προοπτικές. Στο πλαίσιο αυτό, τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), ως ο θεσμικός φορέας που διαφυλάσσει τον ιστορικό και διοικητικό πλούτο της χώρας, αντιμετωπίζουν προκλήσεις που σχετίζονται με την ασυνεπή θεματική κατηγοριοποίηση και τη δυσκολία ενιαίας σήμανσης των τεκμηρίων. Η αξιοποίηση σύγχρονων τεχνολογιών, όπως η λημματοποίηση και η εφαρμογή σημασιολογικών εργαλείων (όπως τα SKOS και Mobi), μπορεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά αυτά τα προβλήματα. Μέσω αυτών των εργαλείων, επιτυγχάνεται μια πιο συνεπής, ιεραρχημένη και διασυνδεδεμένη οργάνωση των θεματικών κατηγοριών, γεγονός που ενισχύει την αναζήτηση, την πλοήγηση και την πρόσβαση στο αρχειακό υλικό τόσο για τους ερευνητές όσο και για το ευρύτερο κοινό. Παράλληλα, οι τεχνολογίες αυτές διευκολύνουν τη διαλειτουργικότητα των ΓΑΚ με άλλες εθνικές ψηφιακές υποδομές, όπως το SearchCulture.gr, δημιουργώντας ένα ενιαίο περιβάλλον πρόσβασης στη γνώση και τον πολιτισμό. Η εισαγωγή οντολογιών προσφέρει ένα ακόμη βήμα προς μια πιο «έξυπνη» διαχείριση της πολιτιστικής πληροφορίας, επιτρέποντας τη σύνδεση εννοιών, τεκμηρίων και θεματικών πεδίων σε ένα ενιαίο, σημασιολογικά συνεκτικό δίκτυο. Συνολικά, η σύζευξη των ανθρωπιστικών επιστημών με την τεχνητή νοημοσύνη ανοίγει νέους

δρόμους για την έρευνα, τη διατήρηση και τη διάδοση της γνώσης. Μέσα από την ανάπτυξη και ενσωμάτωση τέτοιων τεχνολογιών, επιτυγχάνεται όχι μόνο η βελτίωση της πρόσβασης στα δεδομένα, αλλά και η δημιουργία μιας ενιαίας, δυναμικής και διασυνδεδεμένης υποδομής πολιτιστικής πληροφορίας, που καθιστά τη δημόσια γνώση πιο προσιτή και αξιοποιήσιμη από όλους.

© 2025 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις - κλειδιά: Τεχνητή Νοημοσύνη, Γενικά Αρχεία Κράτους, Επεξεργασία Φυσικής Γλώσσας, Εξαγωγή Πληροφορίας, Ιστορία

doi:

Abstract

The advancement of technology, and particularly of artificial intelligence (AI), has had a profound impact on the humanities, providing new tools and methods that are transforming the way knowledge is studied, interpreted, and utilized. Fields such as computational linguistics and natural language processing (NLP) have made remarkable progress, enabling machines to achieve a much deeper understanding and analysis of human language. From Winograd's pioneering SHRDLU system in the 1970s to modern applications such as Mnemosyne, the evolution of AI has made possible functions that were once considered exclusively human. Natural language processing encompasses a wide range of tasks—from information extraction and retrieval to named entity recognition (such as identifying people, places, and events), as well as the management and organization of large linguistic datasets. The ability to identify and classify such entities is fundamental to understanding the meaning and relationships embedded within unstructured texts. Although the development of related technologies for the Greek language remains at an early stage compared to other languages, it shows particularly promising potential. In this context, the General State Archives of Greece (GSA), as the institutional body responsible for preserving the nation's historical and administrative records, face significant challenges related to inconsistent thematic categorization and the difficulty of achieving uniform metadata tagging. The adoption of modern technologies such as lemmatization, normalization, and the use of semantic tools (like SKOS and Moby) can effectively address these issues. Through such tools, it becomes possible to achieve a more consistent, hierarchical, and interconnected organization of thematic categories—improving searchability, navigation, and access to archival materials for both researchers and the general public. At the same time, these technologies enhance the interoperability of GAK with other national digital infrastructures, such as SearchCulture.gr, creating a unified environment for accessing cultural and intellectual resources. The introduction of ontologies represents another step toward smarter management of cultural information, allowing for the semantic linking of concepts, records, and thematic domains within a single, coherent network. Overall, the integration of the humanities and artificial intelligence opens new avenues for research, preservation, and dissemination of knowledge. The development and incorporation of such technologies not only improve access to data but also contribute to the creation of a unified, dynamic, and interconnected cultural information infrastructure, making public knowledge more accessible, discoverable, and usable by everyone.

© 2025 Library and Information Center, The University of Peloponnese

Keywords: Artificial Intelligence (AI), General State Archives, Natural Language Processing (NLP), Information Extraction, History

1. Εισαγωγή

Η εξέλιξη της τεχνολογίας - και πιο συγκεκριμένα της τεχνητής νοημοσύνης - έχει επιτρέψει και σε κλάδους των ανθρωπιστικών επιστημών να ακολουθούν και να εξελίσσονται με πλήθος εφαρμογών. Πιο συγκεκριμένα η υπολογιστική γλωσσολογία είναι ένας νέος και ταχύτατα εξελίξιμος κλάδος που στοχεύει στο να επιτρέψει στους υπολογιστές να αναλύσουν, να κατανοήσουν την πληροφορία που υπάρχει στο κείμενο (Jurafsky & Martin, 2003).

Η εξέλιξη της επεξεργασίας φυσικής γλώσσας έγινε σταδιακά, αλλά η πρόοδος που έχει συντελεστεί είναι μεγάλη και οι προοπτικές εξέλιξης φαίνονται να είναι ακόμη πιο ελκυστικές. Η ανάλυση του κειμένου ξεκίνησε το 1972, όταν ο ερευνητής Terry Winograd δημιούργησε το σύστημα SHRDLU, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα προγραμματισμού Lisp. Ήταν το πρώτο πρόγραμμα που μπορούσε να κατανοήσει τη φυσική γλώσσα, δηλαδή τη γλώσσα που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους. Το SHRDLU μπορούσε να απαντά σε ερωτήσεις, να εκτελεί εντολές, να βγάζει συμπεράσματα και να μαθαίνει νέες λέξεις. Το έργο αυτό αποτέλεσε ουσιαστικά την πρώτη «απόδειξη» ότι οι υπολογιστές μπορούν να χειριστούν τη γλώσσα με νοηματικό τρόπο (Μαϊστρος & Μαρκαντωνάτου, 2004).

Για να μπορέσει ένα τέτοιο σύστημα να «σκεφτεί» ή να «καταλάβει», χρειάζεται έναν τρόπο να αναπαριστά τη γνώση. Η πρώτη μορφή που χρησιμοποιήθηκε ήταν η διαδικασιακή παράσταση γνώσης (procedural representation), η οποία δείχνει πώς γίνεται κάτι — σαν οδηγίες ή βήματα. Αργότερα αναπτύχθηκε η δηλωτική παράσταση (declarative representation), η οποία περιγράφει τι ισχύει, αποθηκεύοντας γνώσεις με τη μορφή κανόνων ή γεγονότων.

Αυτή η δηλωτική προσέγγιση εξελίχθηκε σε αυτό που ονομάζουμε λογικό προγραμματισμό, δηλαδή έναν τρόπο προγραμματισμού βασισμένο στη λογική και στους κανόνες συνεπαγωγής. Η πιο γνωστή γλώσσα που βασίζεται σε αυτόν τον τρόπο σκέψης είναι η Prolog (Μαϊστρος & Μαρκαντωνάτου, 2004).

Πλέον η επεξεργασία ενός κειμένου είναι πιο σύνθετη και περιλαμβάνει επιμέρους εργασίες όπως εξαγωγή και ανάκτηση πληροφορίας από μεγάλα γλωσσικά δεδομένα, αναγνώριση ονοματικών οντοτήτων, κατηγοριοποίηση κειμένου και καλύτερη οργάνωση και ταξινόμηση σε κείμενα αρχειακού υλικού που έχουν ταξινομηθεί με κριτήρια που δεν είναι κατάλληλα και αξιόπιστα στη σύγχρονη εποχή.

Υπάρχουν πλέον ολοκληρωμένα και προηγμένα συστήματα επεξεργασίας φυσικής γλώσσας τα οποία χρησιμοποιούνται για την ανάκτηση και εξαγωγή πληροφορίας από ελεύθερα κείμενα, δηλαδή για να βρίσκουν και να οργανώνουν χρήσιμες πληροφορίες μέσα από μεγάλα σώματα κειμένων. Το βασικό τους πλεονέκτημα είναι ότι βασίζονται σε γλωσσολογικά δεδομένα, κάτι που τους επιτρέπει να κατανοούν καλύτερα τη δομή και το νόημα της γλώσσας (Μαϊστρος & Μαρκαντωνάτου, 2004).

Το Mnemosyne είναι ένα τέτοιο σύστημα που έχει ήδη χρησιμοποιηθεί με επιτυχία σε μεγάλα σύνολα δεδομένων και έχει δείξει πολύ καλά αποτελέσματα όσον αφορά την ταχύτητα επεξεργασίας, την ικανότητα χειρισμού μεγάλου όγκου εισόδου και την ακρίβεια των αποτελεσμάτων. Αν και έχει εφαρμοστεί

κυρίως σε ελληνικά κείμενα, έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε να υποστηρίζει και όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες (Μαϊστρος & Μαρκαντωνάτου, 2004).

2. Αυτόματη κατανόηση και ανάκτηση πληροφορίας από κείμενα

2.1 Εξαγωγή πληροφορίας (Information Extraction)

Είναι σημαντικό σε ένα κείμενο η μηχανή να προσπαθήσει να καταλάβει τι λέει. Για την ανάκτηση αυτής της πληροφορίας δεν απαιτείται πλήρης κατανόηση κειμένου ούτε συντακτική ή σημασιολογική ανάλυση. Η εξαγωγή πληροφορίας (IE) είναι το πεδίο της επεξεργασίας φυσικής γλώσσας που ασχολείται με την ανίχνευση συγκεκριμένων πληροφοριών. Τα συστήματα αυτά προσπαθούν να βρουν και να απομονώσουν την πληροφορία που αναδεικνύει κάθε κείμενο, αποτελώντας το κατάλληλο εργαλείο που θα βοηθήσει στην καλύτερη επεξεργασία του κειμένου.

Τα συστήματα αυτά είναι αξιόπιστα καθώς μπορούν να χειριστούν και προτάσεις που με την παραδοσιακή επεξεργασία θεωρούνται λανθασμένες. Δεν εξετάζουν δηλαδή αν η πρόταση έχει τα απαραίτητα συστατικά για να χαρακτηριστεί ως αποδεκτή (π.χ. ρήμα) ούτε αν ο λόγος διακρίνεται για την ελλειπτικότητα ή την έλλειψη συνοχής. Ο σκοπός της ανάλυσης είναι η ανακάλυψη της πληροφορίας όπως:

- ονόματα προσώπων ή τοποθεσιών
- ημερομηνίες
- σχέσεις μεταξύ οντοτήτων
- γεγονότα ή ενέργειες

Αντί να αποθηκεύεται ολόκληρο το κείμενο, το σύστημα εξάγει στοιχεία όπως οντότητες (π.χ. πρόσωπα, τοποθεσίες), σχέσεις (π.χ. «εργάζεται για») και γεγονότα/ενέργειες. Η ευελιξία αυτή στην ανάλυση κειμένου επιτρέπει και τη γρήγορη αξιολόγηση των συστημάτων αυτών. Επειδή επικεντρώνονται σε σαφείς πληροφορίες, η απόδοσή τους μπορεί να ελεγχθεί γρήγορα και αντικειμενικά. Η ευελιξία τους επιτρέπει να εφαρμόζονται σε διάφορα κειμενικά είδη (άρθρα, νομικά κείμενα, προφορικός λόγος και άλλα) και επειδή αναζητούν μετρήσιμα και συγκεκριμένα στοιχεία είναι δυνατόν να συγκριθούν και να ελεγχθούν σε σχέση με τα αναμενόμενα δεδομένα. Η δυνατότητα αυτή επιτρέπει να υπάρχει μια πρώτη «ανάγνωση» και κατανόηση του κειμένου χωρίς όμως να απαιτείται η ολική και εις βάθος ανάγνωση από τον χρήστη (Lavelli et al., 2008).

2.2 Ανάκτηση πληροφορίας (Information Retrieval)

Η Ανάκτηση Πληροφορίας (Information Retrieval – IR) είναι ο τομέας που ασχολείται με τον τρόπο γρήγορης και αποτελεσματικής ανεύρεσης των πληροφοριών που υπάρχουν σε μεγάλες συλλογές κειμένων, όπως ιστοσελίδες, άρθρα ή αρχεία. Η διαφορά της ανάκτησης πληροφορίας από την εξαγωγή πληροφορίας είναι ότι στη φάση αυτή δεν αναζητείται η πληροφορία σε ένα κείμενο, αλλά ανακαλούνται περισσότερα κείμενα που έχουν αυτή την πληροφορία. Η IR προσπαθεί, δηλαδή, να καταλάβει τι πραγματικά ζητά ο χρήστης και να βρει τα κείμενα που ταιριάζουν καλύτερα, χωρίς πάντα να

υπάρχει ακριβής ταύτιση των λέξεων. Ένα απλό παράδειγμα είναι η πληροφορία που εμφανίζεται στις μηχανές αναζήτησης.

Η IR χρησιμοποιεί μεθόδους από την επιστήμη υπολογιστών, τη γλωσσολογία και τα μαθηματικά για να κάνει πιο έξυπνη την αναζήτηση. Είναι η βάση για τις μηχανές αναζήτησης, τα συστήματα σύστασης, αλλά και πολλές εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης που επεξεργάζονται κείμενο (Manning et al., 2008).

Η σπουδαιότητα της Ανάκτησης Πληροφορίας (IR) γίνεται ιδιαίτερα εμφανής σε φορείς όπως τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), τα οποία και διαχειρίζονται τεράστιες συλλογές κειμένων, όπως βιβλιοθήκες, επιστημονικά αρχεία, ιστοσελίδες ή βάσεις δεδομένων ειδήσεων. Σε τέτοιες περιπτώσεις, είναι πρακτικά αδύνατο για έναν άνθρωπο να διαβάσει ή να αναζητήσει χειροκίνητα τις σχετικές πληροφορίες. Η IR επιτρέπει τον γρήγορο εντοπισμό των πιο σημαντικών και σχετικών εγγράφων, εξοικονομώντας χρόνο και βελτιώνοντας την ακρίβεια της πληροφόρησης. Χωρίς αποτελεσματική IR, η πρόσβαση στη γνώση θα ήταν εξαιρετικά δύσκολη, ειδικά σε εποχή που ο όγκος της ψηφιακής πληροφορίας αυξάνεται ραγδαία.

3. Ονοματικές Οντότητες

Η έννοια των Ονοματικών Οντοτήτων (ΟΟ, Named Entities) αποτελεί σημαντικό στοιχείο της έρευνας στην επεξεργασία φυσικής γλώσσας (ΕΦΓ), καθώς είναι τα πεδία που συνδέει τη γλωσσολογική ανάλυση με την εξαγωγή και διαχείριση πληροφορίας σε υπολογιστικά περιβάλλοντα. Οι ΟΟ είναι γλωσσικά στοιχεία που περιγράφουν συγκεκριμένες και μοναδικές οντότητες ενός τομέα γνώσης, όπως πρόσωπα, τοποθεσίες, οργανισμούς, γεγονότα, χρονολογίες, ποσοτικά δεδομένα και άλλα (Nadeau & Sekine, 2007). Τα στοιχεία αυτά έχουν πολύ μεγάλη πληροφορική αξία και σε μια συλλογή κειμένων είναι τα στοιχεία που πρέπει να ανακτηθούν στην εξαγωγή πληροφορίας.

Η συστηματική αναγνώριση των ονοματικών οντοτήτων, γνωστή ως Named Entity Recognition (NER), αποτελεί βασική τεχνική στα σύγχρονα υπολογιστικά συστήματα ανάλυσης φυσικής γλώσσας. Χρησιμοποιείται ευρέως σε εφαρμογές όπως μηχανές αναζήτησης, συστήματα εξαγωγής πληροφορίας, συστήματα ερωταποκρίσεων (Question Answering), αυτόματη μετάφραση, καθώς και σε περιβάλλοντα ανάλυσης δεδομένων μεγάλου όγκου (big data analytics) (Pustejovsky & Batiukova, 2019).

Οι βασικές κατηγορίες ΟΟ περιλαμβάνουν:

- Ανθρωπωνύμια και αγωνύμια (π.χ. «Μέγας Αλέξανδρος», «Άγιος Δημήτριος»),
- Τοπωνύμια (χώρες, πόλεις, γεωγραφικές περιοχές, π.χ. «Ανατολική Ευρώπη», «Εύξεινος Πόντος»),
- Οργανισμούς (π.χ. «Αγροτική Τράπεζα», «Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου»),
- Συγγραφικά έργα και τίτλους (π.χ. «Εθνικός Ύμνος», «Πράσινη Βίβλος»),
- Γεγονότα (π.χ. «Γαλλική Επανάσταση», «Ολυμπιακοί Αγώνες»),
- Χρονικές και ποσοτικές εκφράσεις (π.χ. «22 Σεπτεμβρίου 1979», «5 εκατομμύρια ευρώ»),

- Προσωπικά στοιχεία (π.χ. email: «info@university.edu»),
- Ονόματα μεταφορικών μέσων (π.χ. «Airbus A316», «Express Samina»).

Για παράδειγμα στο παρακάτω κείμενο: Τον Οκτώβριο του 1940, ο Ιωάννης Μεταξάς απέρριψε το ιταλικό τελεσίγραφο που του επέδωσε ο πρέσβης της Ιταλίας, Εμανουέλε Γκράτσι. Η απόφαση αυτή σήμανε την είσοδο της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ξεκινώντας τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο στα βουνά της Ηπείρου. το σύστημα πρέπει να αναγνωρίσει τις παρακάτω ονοματικές οντότητες:

Τον [Οκτώβριο του 1940 (ημερομηνία)], ο [Ιωάννης Μεταξάς (πρόσωπο)] απέρριψε το ιταλικό τελεσίγραφο που του επέδωσε ο πρέσβης της [Ιταλίας (τόπος ή οργανισμός)], [Εμανουέλε Γκράτσι (πρόσωπο)]. Η απόφαση αυτή σήμανε την είσοδο της [Ελλάδας (τοποθεσία ή οργανισμός)] στον [Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (ιστορικό γεγονός)], ξεκινώντας τον [Ελληνοϊταλικό Πόλεμο (ιστορικό γεγονός)] στα βουνά της [Ηπείρου (τόπος)].

Η αναγνώριση και κατηγοριοποίηση πολυλεκτικών ονοματικών οντοτήτων (ΟΟ) είναι ένα ιδιαίτερα απαιτητικό έργο για τα συστήματα επεξεργασίας φυσικής γλώσσας, λόγω της ομωνυμίας, της πολυσημίας και της μετωνυμίας. Για παράδειγμα, το αρκτικόλεξο Α.Ε. μπορεί να δηλώνει είτε Ανώνυμη Εταιρεία είτε Ασφαλιστική Εταιρεία, δύο διαφορετικές ΟΟ με ίδια μορφή στον γραπτό λόγο.

Παρόμοιο πρόβλημα προκύπτει και από τη χρήση κύριων ονομάτων, όπως Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, που μπορεί να δηλώνει είτε το πρόσωπο είτε μια άλλη δομή (σχολείο ή μουσείο). Αντίστοιχα, το όνομα Θεμιστοκλής μπορεί να αναφέρεται στον αρχαίο στρατηγό, σε οδό, σε σχολείο ή ακόμα και σε ένα πλοίο του Πολεμικού Ναυτικού.

Επιπλέον, το ίδιο αρκτικόλεξο ενδέχεται να αντιστοιχεί σε ΟΟ διαφορετικού γένους, γεγονός που περιπλέκει περαιτέρω την αναγνώριση: π.χ. Γ.Σ. μπορεί να σημαίνει είτε τη Γενική Συνέλευση (μια οντότητα θηλυκού γένους) είτε σε Γυμναστικό Σύλλογο (μια οντότητα αρσενικού γένους, Γάκης et al., 2025).

Μια ακόμη δυσκολία στην αναγνώριση και ανάκληση ονοματικών οντοτήτων είναι οι νεολογισμοί που διαρκώς προστίθενται στη γλώσσα (*ChatGPT*, *hashtags*, *covidpass*), αλλά και τα περιορισμένα μοντέλα που υπάρχουν στην ελληνική γλώσσα, καθώς τα περισσότερα έχουν εκπαιδευτεί στα αγγλικά.

Η πρόκληση εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι ΟΟ αποτελούν μια ανοιχτή και ετερογενή κατηγορία με διαρκώς εξελισσόμενο λεξιλόγιο, καθιστώντας αδύνατη την πλήρη λεξικογραφική καταγραφή τους. Ως εκ τούτου, η ακριβής αναγνώρισή τους από αυτόματα συστήματα προϋποθέτει την αξιοποίηση σημασιολογικών και πραγματολογικών συμπραζομένων (Pustejovsky & Batiukova, 2019).

4. Γενικά Αρχεία του Κράτους

Τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) είναι η δημόσια αρχειακή υπηρεσία της Ελλάδας, που ιδρύθηκε το 1914 και υπάγεται στο Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού (Υ.ΠΑΙ.Θ.Α.). Σκοπός τους είναι η συλλογή, ταξινόμηση, συντήρηση και διάθεση εγγράφων με ιστορική ή διοικητική αξία, τα

οποία προέρχονται από δημόσιες υπηρεσίες, νομικά πρόσωπα, αλλά και ιδιώτες. Τα ΓΑΚ αποτελούνται από μια κεντρική υπηρεσία και περιφερειακά αρχεία σε όλη τη χώρα. Οι συλλογές τους περιλαμβάνουν πολύτιμο υλικό, όπως ιστορικά έγγραφα της Επανάστασης του 1821, ιδιωτικά αρχεία σημαντικών προσωπικοτήτων ή οικογενειών, χάρτες, φωτογραφικό υλικό, καθώς και διοικητικά έγγραφα υπουργείων και άλλων κρατικών φορέων.

Οι κύριοι σκοποί των ΓΑΚ είναι η υποστήριξη της έρευνας (ιστορικής, νομικής, πολιτιστικής κ.ά.), η παροχή πρόσβασης σε ερευνητές, καθώς και η καθοδήγηση δημόσιων υπηρεσιών για τη σωστή τήρηση και διατήρηση των αρχείων τους. Παράλληλα, τα ΓΑΚ συμβάλλουν στη διαφάνεια και την ενίσχυση της δημοκρατίας, καθώς εξασφαλίζουν τη δυνατότητα του πολίτη να έχει πρόσβαση στη δημόσια πληροφορία και στην ιστορική τεκμηρίωση του ελληνικού κράτους.

4.1 Λημματοποίηση και κανονικοποίηση

Η κατηγοριοποίηση των εγγράφων στα ΓΑΚ γίνεται με εφαρμογές που δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις ανάγκες της σύγχρονης εποχής τεράστιου όγκου πληροφοριών που έχει συσσωρευτεί και συνεχίζει να παράγεται καθημερινά, καθώς και των αυξημένων απαιτήσεων για άμεση, ακριβή και στοχευμένη πρόσβαση στα δημόσια έγγραφα. Η ανάκληση (δηλαδή η εύρεση σχετικών εγγράφων με βάση ένα ερώτημα) και η κατηγοριοποίηση (ταξινόμηση με βάση περιεχόμενο, ημερομηνία, θεματική κ.λπ.) δεν μπορούν πια να γίνονται αποκλειστικά με παραδοσιακές μεθόδους, όπως χειροκίνητη αναζήτηση ή φυσική αρχειοθέτηση.

Για να επιτευχθεί ουσιαστικός εκσυγχρονισμός στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), είναι απαραίτητη η λημματοποίηση και η κανονικοποίηση, διαδικασίες κρίσιμες τόσο για τη βελτίωση της ακρίβειας και πληρότητας κατά την αναζήτηση και ανάκληση πληροφοριών, όσο και για τη θεματική ευθυγράμμιση και τη διαλειτουργικότητα των αρχείων με σύγχρονα πληροφοριακά συστήματα.

Η κανονικοποίηση αποτελεί βασικό βήμα στην προεπεξεργασία γλωσσικού υλικού και αποσκοπεί στη μετατροπή των λέξεων σε ομοιόμορφη μορφή, ώστε να διευκολύνεται η μηχανική επεξεργασία και η αποτελεσματική αναζήτηση. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνει διαδικασίες όπως: η μετατροπή όλων των χαρακτήρων σε κεφαλαία (π.χ. Αθήνα → ΑΘΗΝΑ), η αφαίρεση τόνων ή άλλων διακριτικών, καθώς και η αντικατάσταση αριθμών, σημείων στίξης ή ειδικών μορφοτύπων με σταθερά σύμβολα (π.χ. 12/6/1821 → ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ). Με αυτόν τον τρόπο, μειώνεται η γλωσσική ποικιλομορφία και αυξάνεται η ακρίβεια στην αναζήτηση και στην κατηγοριοποίηση των εγγράφων.

Η λημματοποίηση, από την άλλη, αφορά τη μετατροπή των λέξεων στην αρχική τους μορφή, δηλαδή στο λέξημα λήμματα. Για παράδειγμα, οι λέξεις πολέμου, πολέμων και πόλεμοι μετατρέπονται στη αρχική τους μορφή ΠΟΛΕΜΟΣ, ενώ οι τύποι διεξάγεται, διεξήχθη, διεξάγονται μετατρέπονται σε ΔΙΕΞΑΓΟΜΑΙ. Η λημματοποίηση είναι κρίσιμη για την αναγνώριση της εννοιολογικής ταυτότητας των λέξεων, ανεξαρτήτως γραμματικής μορφής ή χρόνου, και ενισχύει σημαντικά τη θεματική ομαδοποίηση και ανάκτηση των πληροφοριών από μεγάλα αρχειακά σύνολα.

4.2 Οργάνωση θεματικών περιοχών στα ΓΑΚ

Η υπάρχουσα υποδομή που αφορά στην καταγραφή και κατηγοριοποίηση εγγράφων δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στην ανάκληση και θεματική ευθυγράμμιση των δεδομένων. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι η χρήση μικτών μορφών πεζών και κεφαλαίων (π.χ. *Εκπαίδευση* και *ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ* ή *Ήρωες του 1821* και *ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ*). Η απουσία ομοιομορφίας στις θεματικές περιοχές καθιστά δυσχερή τη συστηματική αναζήτηση, την ομαδοποίηση και την επεξεργασία από μηχανές ή ανθρώπους, ενώ αυξάνει και τον κίνδυνο παραλείψεων ή λανθασμένων διπλοεγγραφών.

Παρόμοια προβλήματα προκαλούν και τα τυπογραφικά λάθη, τα οποία συχνά οδηγούν σε πολλαπλές καταχωρήσεις του ίδιου θεματικού όρου με μικρές αποκλίσεις. Παραδείγματα όπως *ριστεία*, *Κοινοτικός Κώδικας*, *Προσσοσσσία* ή *Κώδικας* όχι μόνο διασπούν το πληροφοριακό περιεχόμενο, αλλά και δυσκολεύουν την επανεύρεση σχετικού υλικού. Επιπλέον, εμφανίζονται παρόμοιοι ή όμοιοι τίτλοι που δεν έχουν ενταχθεί σε μια κοινή κατηγορία, όπως *Υπηρεσίες – Δημόσιες και ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ* ή *Σχολικός Συνεταιρισμός και ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ*, γεγονός που αποδυναμώνει τη λειτουργικότητα της αρχειακής ταξινόμησης.

Πέρα από τα παραπάνω, εμφανίζονται και θεματικά πεδία χωρίς σαφή ιεράρχηση ή ένταξη σε ευρύτερες κατηγορίες (π.χ. *ΤΥΠΟΣ* και *Περιοδικός τύπος*, *ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ* και *ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΝΑΟΥΣΑΣ 1912*). Τα ευρύτερα πεδία («γονείς») συχνά δεν έχουν περιγραφή, καθιστώντας ασαφές το εύρος τους (π.χ. *ΔΗΜΟΤΙΚΑ*, *ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ*, *ΑΝΤΩΝΙΟΣ*). Σε άλλες περιπτώσεις, γενικά θεματικά σύνολα συνυπάρχουν με πολύ εξειδικευμένες υποκατηγορίες χωρίς σαφή διάκριση (π.χ. *ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ*, *ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΕΣ*, *ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΕΙΔΩΝ*, *ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗ*). Τέλος, δεν υφίσταται σαφής διαχωρισμός των θεματολογιών μεταξύ των Γραφείων των ΓΑΚ, με αποτέλεσμα πανομοιότυπα θέματα να εμφανίζονται με ελαφρώς διαφορετικές μορφές ανά γραφείο [π.χ. *ΑΛΙΕΙΑ (MES)*, *ΑΛΙΕΙΑ (IMA)*, *Αλιεία (LAR)*].

Η ασυνέπεια αυτή καθιστά δυσκολότερη την ενοποιημένη αναζήτηση και εντοπισμό υλικού. Αυτή η ασυμμετρία στον θεματικό σχεδιασμό υποδεικνύει την ανάγκη για αναδιάρθρωση και διαφορετική προσέγγιση στην επεξεργασία των περιγραφών, προκειμένου να επιτευχθεί ουσιαστική ταξινομική συνέπεια και λειτουργικότητα.

Σχηματικά η λεκτική συσχέτιση και ομαδοποίηση των θεματικών τίτλων αποτυπώνεται με τη βοήθεια αλγορίθμων γλωσσικής επεξεργασίας, όπως ο *Linguo*, που εφαρμόζονται σε μεγάλες συλλογές αρχειακών δεδομένων. Μέσω αυτών των εργαλείων, είναι δυνατή η αυτόματη αναγνώριση λέξεων και τίτλων που εμφανίζονται συχνά μαζί, αλλά και εκείνων που παρουσιάζουν σημασιολογική εγγύτητα. Τα αποτελέσματα προβάλλονται σε μορφή διαγράμματος, όπου αποτυπώνονται οι συσχετισμοί μεταξύ θεματικών όρων.

Στο Σχήμα 1, παρουσιάζεται ποιοι τίτλοι ή λέξεις εμφανίζονται συχνά στον ίδιο θεματικό χώρο ή αρχείο. Η πυκνότητα των συνδέσεων, καθώς και η μεταξύ τους απόσταση στο γράφημα, καταδεικνύουν τη θεματική συγγένεια: όσο πιο κοντά βρίσκονται δύο λέξεις ή τίτλοι, τόσο πιθανότερο είναι να σχετίζονται εννοιολογικά ή να αφορούν παρεμφερή θέματα.

εύκολη δημοσίευσή τους ως συνδεδεμένων δεδομένων (Linked Data). Οι βασικές έννοιες του SKOS περιλαμβάνουν την Έννοια (Concept), η οποία αποτελεί τη μονάδα οργάνωσης της γνώσης, καθώς και τις Ετικέτες (Labels), που είναι περιγραφικές λέξεις ή φράσεις που αναφέρονται σε κάθε έννοια. Επιπλέον, το SKOS επιτρέπει την αναπαράσταση ιεραρχικών και μη ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ των εννοιών μέσω των όρων Broader, Narrower και Related, καθώς και την απεικόνιση σχέσεων εννοιών που ανήκουν σε διαφορετικές θεματικές μέσω των Mappings.

Η εφαρμογή *Mobi* παρέχει μία πλατφόρμα ανοικτού κώδικα για την ψηφιακή διαχείριση και επεξεργασία ορολογιών, θησαυρών και λεξιλογίων, υποστηρίζοντας το πρότυπο SKOS. Η πλατφόρμα προτείνεται από το W3C και περιλαμβάνει εργαλεία που διευκολύνουν την οπτικοποίηση των εννοιών και των σχέσεων τους, την εισαγωγή και επεξεργασία μεταδεδομένων για κάθε έννοια, καθώς και την εξαγωγή λεξικών σε διάφορες μορφές. Επιπλέον, η εφαρμογή υποστηρίζει το πρότυπο OWL (Web Ontology Language) για την αναπαράσταση των οντολογιών, ενισχύοντας τη διαλειτουργικότητα και την ευχρηστία των δεδομένων. Μέσω αυτών των χαρακτηριστικών, η εφαρμογή *Mobi* προσφέρει ένα ισχυρό εργαλείο για την ψηφιακή διαχείριση και διάχυση γνώσης.

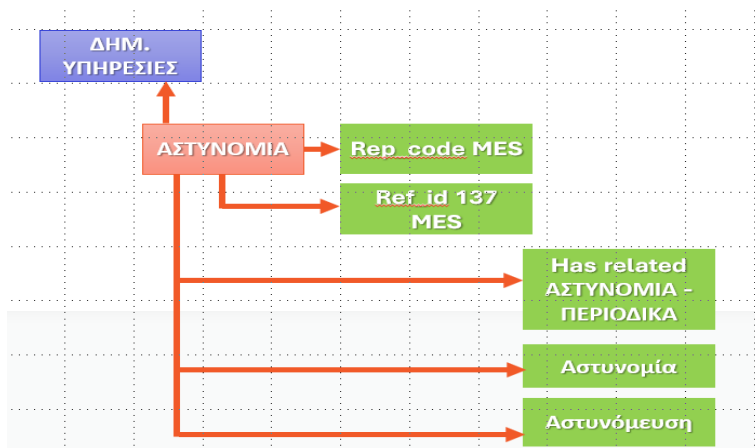
Στην Πληροφορική, ο όρος οντολογία αναφέρεται σε μια δομημένη αναπαράσταση της γνώσης για έναν συγκεκριμένο τομέα, η οποία περιλαμβάνει τις βασικές έννοιες, τις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και κανόνες που διέπουν τη σύνδεσή τους. Μια οντολογία καθορίζει, για παράδειγμα, έννοιες όπως «άνθρωπος», «πόλη» ή «ημερομηνία» και προσδιορίζει σχέσεις όπως «ζει σε» ή «γεννήθηκε σε», οι οποίες επιτρέπουν την περιγραφή πολύπλοκων πληροφοριών με σαφή και τυποποιημένο τρόπο. Μέσω αυτών των σχέσεων, το σύστημα αποκτά τη δυνατότητα όχι απλώς να διαχειρίζεται, αλλά και να «κατανοεί» τις σημασιολογικές διασυνδέσεις ανάμεσα στα δεδομένα (Gruber, 1993).

Η χρήση οντολογιών επιτρέπει την αποδοτική οργάνωση της γνώσης σε βάσεις δεδομένων και συστήματα ευφυούς ανάκτησης πληροφορίας, διευκολύνοντας την κατηγοριοποίηση, την κατανόηση και την αυτόματη επεξεργασία των δεδομένων από τα υπολογιστικά συστήματα. Ως εκ τούτου, οι οντολογίες αποτελούν βασικό εργαλείο για την ανάπτυξη έξυπνων και διαλειτουργικών πληροφοριακών υποδομών.

Πιο συγκεκριμένα, κάθε εγγραφή της βάσης δεδομένων οργανώθηκε και αναπαρίσταται ως *skos:Concept*, το οποίο αντιπροσωπεύει μία έννοια ή κατηγορία. Κάθε τίτλος της εγγραφής ορίστηκε ως *skos:prefLabel*, το οποίο είναι το προτιμώμενο όνομα ή ετικέτα που αναγνωρίζεται για κάθε έννοια. Τα μοναδικά *ids* που σχετίζονται με κάθε εγγραφή καταχωρήθηκαν ως *skos:Identifier*, εξασφαλίζοντας την αναγνώριση και τη διάκριση των εννοιών στην υποκείμενη δομή. Επιπλέον, τα *Rep_ids* και τα *Repositories*, τα οποία προσδιορίζουν τις πηγές και τα αποθετήρια των δεδομένων, τοποθετήθηκαν στη σχετική ιδιότητα *skos:editorialNote*, παρέχοντας επιπρόσθετες πληροφορίες και επεξηγήσεις για την προέλευση των δεδομένων.

Προκειμένου να οργανωθεί καλύτερα η ιεραρχία των δεδομένων, δημιουργήθηκαν τρεις ευρύτεροι *skos:Concepts* για την κατηγοριοποίηση των εγγραφών: το *APXEIOMNHMΩN: γονέας*, το *APXEIOMNHMΩN: παιδί* και τα *Γραφεία ΓΑΚ* (Αποθετήρια). Αυτές οι κατηγορίες λειτουργούν ως υπερκατηγορίες ή ιεραρχικοί γονείς, στους οποίους τα «παιδιά» εννοιολογικά συνδέονται. Κάθε

skos:Concept που αναφέρεται ως «παιδί» σε σχέση με έναν «γονέα» συνδέεται με μια ιεραρχική σχέση τύπου skos:hasBroader, η οποία καθορίζει ότι το «παιδί» ανήκει σε μια ευρύτερη έννοια ή κατηγορία, η οποία αποτελεί τον «γονέα». Αυτή η διαδικασία δημιουργεί μια συνεκτική δομή για τη θεματική οργάνωση και ιεραρχία των δεδομένων, διευκολύνοντας τη διαχείριση και την αναζήτηση των αρχείων. Στην εικόνα 1 παρουσιάζεται σχηματικά αυτή η οργάνωση και στην εικόνα 2 η οργάνωσή της σε SKOS από την πλατφόρμα MOBI.

Εικόνα 1 Σχηματική αναπαράσταση θεματικών των ΓΑΚ

Εικόνα 2 Οργάνωση θεματικών σε SKOS από τη MOBI

Στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης και σημασιολογικής ενίσχυσης του θεματολογίου των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ), αξιοποιήθηκαν σενάρια αντιστοίχισης όρων με λεξιλόγια και θεματικά σχήματα που έχουν αναπτυχθεί από το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ). Ειδικότερα, λήφθηκαν υπόψη τα πρότυπα ορολογίας και οι πρακτικές συσχέτισης που εφαρμόζονται για τη συλλογή, συσσώρευση, οργάνωση, τεκμηρίωση, διάχυση και ψηφιακή διατήρηση της επιστημονικής, τεχνολογικής και πολιτιστικής πληροφορίας και των δεδομένων που παράγονται στην Ελλάδα. Μέσω αυτής της προσέγγισης, ενισχύεται η διαλειτουργικότητα του θεματικού περιεχομένου των ΓΑΚ με άλλες εθνικές υποδομές.

Ειδική μνεία αξίζει στην εθνική υποδομή SearchCulture.gr, την πύλη συγκέντρωσης και διάχυσης της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς και της σύγχρονης καλλιτεχνικής δημιουργίας της χώρας. Η πλατφόρμα αυτή, που αναπτύσσεται από το 2012 με τεχνογνωσία του ΕΚΤ, παρέχει προηγμένες δυνατότητες αναζήτησης και πλοήγησης σε εκατοντάδες χιλιάδες τεκμήρια. Οι χρήστες μπορούν να πλοηγούνται με βάση πρόσωπα, θέματα, τύπους τεκμηρίων, χρονικές περιόδους και τοποθεσίες, επιτρέποντας έτσι την ουσιαστική αξιοποίηση και επαναχρησιμοποίηση του αρχειακού πλούτου. Η αντιστοίχιση του θεματολογίου των ΓΑΚ με τις δομές του ΕΚΤ και του SearchCulture συνιστά στρατηγική επιλογή για την ενίσχυση της ενιαίας προσβασιμότητας και της διασύνδεσης της πολιτιστικής πληροφορίας της χώρας.

Επιλέχθηκε και παραμετροποιήθηκε ένα σύνολο εξειδικευμένων λεξιλογίων, τα οποία ανταποκρίνονται στις θεματικές, ιστορικές και γεωγραφικές απαιτήσεις του οργανισμού, που αφορούν πρόσωπα της ελληνικής ιστορίας και τέχνης, ιστορικές περιόδους της Ελλάδας, ιδιότητες προσώπων, συλλογικά όργανα, καθώς και τύπους φορέων, ώστε να καλυφθεί η ποικιλομορφία των αρχειακών θεματικών εννοιών.

Η συλλογή και ενσωμάτωση των λεξιλογίων αυτών πραγματοποιήθηκε με στόχο τη δημιουργία ενός συνεκτικού και ευέλικτου σημασιολογικού πλαισίου, προσαρμοσμένου στις ανάγκες των ΓΑΚ. Η προσεκτική παραμετροποίησή τους καθιστά δυνατή την ενιαία τεκμηρίωση και τη βελτιωμένη πλοήγηση σε σύνθετα αρχειακά δεδομένα, διευκολύνοντας την αναζήτηση, τη διασύνδεση και την ερμηνεία του περιεχομένου από διαφορετικές θεματικές και χρονικές οπτικές. Στην εικόνα 3 παρουσιάζεται ενδεικτικά το λεξιλόγιο Ιστορικών περιόδων της Ελλάδας όπως αποτυπώνεται στο MOBI ως SKOS με την αξιοποίηση του λεξιλογίου του ΕΚΤ.

Search...

Βυζαντινή περίοδος <http://vocabularies.gak.gr/gak-historical-periods/byzantin-periodos>
Type(s): <https://www.ica.org/standards/RIC/ontology#Date>, [skos:Concept](https://www.ica.org/standards/RIC/ontology#Concept)

Annotations

Description <<http://purl.org/dc/elements/1.1/description>>
- The use of Latin as an official language is abolished and Greek becomes the official language of the state - The Byzantine style is characterized by the elements of a purely religious art, the purpose of which is not primarily the search for beauty and harmony as the inwardness, symbolism and religious emotion - The basilica becomes the architectural style of the Byzantine ecclesiastical temples - Byzantine Music is in its prime (Romanos the Melodist) [language: en]
- Καταργείται η χρήση της λατινικής ως επίσημης γλώσσας και τα ελληνικά γίνονται επίσημη γλώσσα του κράτους - Η βυζαντινή τεχνοτροπία χαρακτηρίζεται από τα στοιχεία μιας αμειωτής θρησκευτικής τέχνης, σκοπός της οποίας δεν είναι τόσο η αναζήτηση του κάλλους και της αρμονίας όσο η εσωτερικότητα, ο συμβολισμός και η υποβολή της θρησκευτικής συγκίνησης - Η βασιλική γίνεται ο καταξοφής αρχιτεκτονικός ρυθμός των βυζαντινών εκκλησιαστικών χώρων - Η βυζαντινή/εκκλησιαστική μουσική φτάνει στην ακμή της [language: el]

Title <<http://purl.org/dc/elements/1.1/title>>
Βυζαντινή περίοδος [language: el]

alternative label <http://www.w3.org/2004/02/skos/core#alt_label>
Βυζαντινοί Χρόνοι [language: el]
Βυζαντινή Εποχή [language: el]
324 - 1453 A.D. [language: en]
324 - 1453 μ.Χ. [language: el]

definition <<http://www.w3.org/2004/02/skos/core#definition>>
History of the Eastern Roman Empire from late antiquity until the Fall of Constantinople in 1453 AD [language: en]
Ιστορική περίοδος που καλύπτει την ιστορία της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από την ύστερη αρχαιότητα μέχρι την Πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453 μ.Χ. [language: el]

Usages
has broader <http://www.w3.org/2004/02/skos/core#broader>
[Μέση Βυζαντινή Περίοδος](#) has broader Βυζαντινή περίοδος
[Πρώιμη Βυζαντινή Περίοδος](#) has broader Βυζαντινή περίοδος
[Υστερη Βυζαντινή Περίοδος](#) has broader Βυζαντινή περίοδος
is within <https://www.ica.org/standards/RIC/ontology#Within>
[Μέση Βυζαντινή Περίοδος](#) is within Βυζαντινή περίοδος
[Πρώιμη Βυζαντινή Περίοδος](#) is within Βυζαντινή περίοδος
[Υστερη Βυζαντινή Περίοδος](#) is within Βυζαντινή περίοδος

Εικόνα 3 Λεξιλόγιο Ιστορικών περιόδων της Ελλάδας (MOBI και EKT)

Οι εικόνες παρουσιάζουν τον θεματικό όρο «Βυζαντινή περίοδος» μέσω μιας πλατφόρμας διαχείρισης εννοιών (επεξεργαστής οντολογιών). Η έννοια αυτή περιγράφεται ως γονική, με υποπεριόδους τη Μέση, την Πρώιμη και την Ύστερη Βυζαντινή περίοδο, με έμφαση στα χαρακτηριστικά της εποχής. Παρέχεται περιγραφή του θεματικού όρου καθώς και ετικέτες (π.χ. προτιμώμενη ετικέτα, εναλλακτική ετικέτα), ορισμοί, ημερομηνίες έναρξης και λήξης, καθώς και σχέσεις με άλλες έννοιες (π.χ. Κλασική περίοδος).

6. Συμπεράσματα

Η χρήση σημασιολογικών προτύπων στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) καθίσταται σήμερα απαραίτητη λόγω των σύνθετων προκλήσεων που αντιμετωπίζει η αρχειακή οργάνωση. Η μεγάλη ποικιλία τύπων εγγράφων και θεματικών ενοτήτων, η ιστορική πολυπλοκότητα των τεκμηρίων και η διαστρωμάτωσή τους στον χρόνο, καθώς και η ετερογένεια των συστημάτων περιγραφής, δημιουργούν την ανάγκη για μια ενοποιημένη, συνεπή και επεκτάσιμη σημασιολογική προσέγγιση. Η υιοθέτηση σημασιολογικών προτύπων όπως το SKOS και η χρήση πλατφορμών όπως το Mobι ενισχύουν την ενιαία αναπαράσταση των εννοιών, τη διαλειτουργικότητα των δεδομένων και την αποτελεσματικότερη αναζήτηση και πλοήγηση στο περιεχόμενο.

Μέσα από τη χρήση οντολογιών και εργαλείων σημασιολογικής μοντελοποίησης, τα ΓΑΚ μπορούν να ομαδοποιούν τεκμήρια με βάση κοινούς θεματικούς άξονες όπως πρόσωπα, γεγονότα, τόπους ή θεσμούς, ενισχύοντας τη συνδεσιμότητα και τη συσχέτιση του αρχειακού υλικού. Παράλληλα, η καθιέρωση κοινής σημασιολογίας για όρους και έννοιες διευκολύνει σημαντικά την πρόσβαση των ερευνητών, των πολιτών και των υπαλλήλων. Η διασύνδεση πληροφοριών από διαφορετικές υπηρεσίες ή ιστορικές περιόδους καθιστά τα αρχεία πιο «έξυπνα» και χρηστικά, με τελικό στόχο τη γρήγορη, αξιόπιστη και πιο ολοκληρωμένη πρόσβαση στη δημόσια γνώση και πολιτιστική κληρονομιά.

7. Βιβλιογραφία

- Gruber, T. R. (1993). A translation approach to portable ontology specifications. *Knowledge Acquisition*, 5(2), 199–220.
- Jurafsky, D. & Martin, J. (2003). *Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics and Speech Recognition*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Lavelli, A., Califf, M. E., & Ciravegna, F. (2008). Evaluation of machine learning-based information extraction algorithms: Criticisms and recommendations. *Language Resources and Evaluation*, 42(3), 361–393.
- Manning, C. D., Raghavan, P., & Schütze, H. (2008). *Introduction to Information Retrieval*. Cambridge University Press.
- Nadeau, D., & Sekine, S. (2007). A survey of named entity recognition and classification. *Linguisticae Investigationes*, 30 (1), pp. 3–26.
- Pustejovsky, J., & Batiukova, O. (2019). *The lexicon*. Cambridge University Press.
- Γάκης, Π., Ζγολόμπη, Ι., & Κόκκινος, Θ. (2025). Μηχανές συζήτησης (chatbots): γλωσσολογική θεμελίωση και παιδαγωγικές προεκτάσεις, *ΝΕΔΑ Επιστημονική επετηρίδα 3* (2019-2020), Ηρόδοτος, Αθήνα, σσ. 331-350.
- Μαϊστρος, Γ. & Μαρκαντωνάτου, Σ. (2004). *Εισαγωγή στις γλώσσες προγραμματισμού*, Ε.Μ.Π.

Η διδασκαλία των παραστατικών τεχνών στο πανεπιστήμιο: σύγχρονες προσεγγίσεις

Μαρίνα-Αναστασία Κοτζαμάνη

Περίληψη

Στη σύγχρονη εποχή έχουν διαμορφωθεί νέες εκπαιδευτικές ανάγκες στη διδασκαλία των Παραστατικών Τεχνών στο πανεπιστήμιο, οι οποίες αντανακλούν σε εξελίξεις της έρευνας και της καλλιτεχνικής πρακτικής υπό την επίδραση των νέων μέσων. Σε συνάρτηση με αυτή την εξέλιξη παρατηρούμε την αναδιάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης, με την ίδρυση Τμημάτων Τεχνών διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα, που ανταποκρίνονται στις δυνατότητες που παρέχει η τεχνολογία. Προσεγγίζω κριτικά την διδασκαλία των Παραστατικών Τεχνών στην Ελλάδα στα Θεατρικά Τμήματα, η οποία επί του παρόντος και σε επίπεδο τμήματος, αφορά κυρίως στη θεατρολογία και όχι στην θεατρική πρακτική, ενώ η εισαγωγή της τεχνολογίας στην εκπαίδευση είναι πολύ περιορισμένη. Μεγαλύτερη έμφαση στην καλλιτεχνική πρακτική της περφόρμανς/επιτέλεσης και στην αξιοποίηση της τεχνολογίας στην διδασκαλία παρατηρούμε στα Εικαστικά Τμήματα. Αξιοποιώντας την σύγχρονη έρευνα παρουσιάζω κάποιες κατευθύνσεις που μπορεί να πάρει ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της παιδείας των Παραστατικών Τεχνών στην Ελλάδα εστιάζοντας στην εκπαίδευση των περφόρμερ, που έχει αναπτυχθεί περισσότερο σε σχέση με άλλα καλλιτεχνικά πεδία. Λαβαίνοντας υπόψιν και τον παράγοντα της εντοπιότητας, προτείνω την υιοθέτηση τεχνολογίας χαμηλού κόστους, φιλικής προς τους χρήστες. Επίσης διαγράφω τις διευρυμένες δυνατότητες, μέσω της τεχνολογίας, που μπορεί να δώσει η διδασκαλία της παράδοσης στα θεατρικά τμήματα, εστιάζοντας στο βασικό πεδίο του αρχαίου δράματος. Τέλος δείχνω ότι η υιοθέτηση νέων μεθόδων διδασκαλίας στις παραστατικές τέχνες αναμορφώνει και την ίδια την διδακτική διαδικασία, προτάσσοντας ένα συνεργατικό μοντέλο διδασκαλίας ως προς την σχέση διδασκόντων-διδασκομένων.

© 2025 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-κλειδιά: Παραστατικές Τέχνες -Διδασκαλία στα ΑΕΙ, συνδυαστικό μοντέλο εκπαίδευσης (blended model), ψηφιακή παιδαγωγική (digital pedagogies), φειδωλή τεχνολογία (frugal technology), περφόρμανς

Doi:

Abstract

In the modern era, new educational needs have emerged in the teaching of the Performing Arts in academia, reflecting developments in research and artistic practice under the influence of new media. In line with this development, we are seeing a restructuring of higher education, with the establishment of Arts Departments that respond to the possibilities offered by technology internationally and in Greece. I adopt a critical approach to the teaching of the Performing Arts in Greece in Theater departments, which currently, at the departmental level, mainly concerns theater studies and not theater practice, while the introduction of technology in education is very limited. We observe greater emphasis on the artistic practice of performance and on the use of technology in teaching in the Visual Arts Departments. Drawing on contemporary research, I present some directions that the technological modernization of Performing Arts education in Greece could take, focusing on the training of performers, which has developed more than other artistic fields. Taking into account the factor of locality, I propose the adoption of low-cost, user-friendly technology. I also outline the expanded possibilities that the teaching of tradition in Theater Departments can offer, focusing on the basic field of ancient drama. Finally, I show that the adoption of new teaching methods in the Performing Arts also reshapes the teaching process itself, promoting a collaborative teaching model in terms of the teacher-student relationship.

© 2025 Library and Information Center, The University of the Peloponnese

Keywords: Performing Arts -Teaching in Higher Education, blended model, digital pedagogies, frugal technology, performance

Στον 21ο αιώνα, η γοργή εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης και της ψηφιακής επανάστασης έχουν διαμορφώσει νέες εκπαιδευτικές ανάγκες, ως προς την διδασκαλία των Τεχνών στο πανεπιστήμιο. Εδώ και δύο δεκαετίες, οι Παραστατικές Τέχνες αλληλεπιδρούν και μετασχηματίζονται υπό την επίδραση των νέων μέσων, όπως είναι εμφανές στην καλλιτεχνική παραγωγή και την έρευνα, αλλά και στην αναδιάρθρωση της Ανώτατης Εκπαίδευσης, με την ίδρυση Τμημάτων Τεχνών που ανταποκρίνονται στις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις. Κοινή διαπίστωση στην έρευνα σήμερα είναι ότι ακόμα και οι πιο παραδοσιακές μορφές των Παραστατικών Τεχνών κατακλύζονται πλέον από τα νέα μέσα (Auslander 2022, Dixon 2015, Baugh 2014). Παράλληλα η μεγάλη εξέλιξη πολυμεσικών/διαμεσικών καλλιτεχνικών μορφών στο θέατρο, τον χορό και την επιτέλεση/περφόρμανς έχει δημιουργήσει την ανάγκη για την ανάπτυξη αντίστοιχων «διαμεσικών» (intermedial) μορφών εκπαίδευσης” (Crossley 2012, Dundjerovic 2023), στο πλαίσιο του σύγχρονου αντικειμένου των «Ψηφιακών Παιδαγωγικών» (Digital Pedagogies) στις Παραστατικές Τέχνες (Wake 2018).

1.1. Πανεπιστημιακός χάρτης

Η ραγδαία ανάπτυξη των ψηφιακών μέσων έχει οδηγήσει στην ισχυρή και αναπτυσσόμενη τάση, στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ για την ίδρυση Τμημάτων και Προγραμμάτων Σπουδών που συγκεράζουν τέχνη και τεχνολογία, προσφέροντας πτυχία σύνθετου χαρακτήρα, όπως: B.A. in Performing and Digital Arts -Royal Holloway, University of London, B.A. in Performance and Media, University of South Wales. Ήδη από το 2004 το Wayne State University εισήγαγε προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών που αφορούσε στην ψηφιακή εκπαίδευση στο Χορό (digital dance literacy, Risner και Anderson 2008). Στο Πανεπιστήμιο της Ουτρέχτης, στο Τμήμα Media and Culture το Πρόγραμμα Σπουδών συμπεριλαμβάνει την μελέτη του θεάτρου και των σπουδών της επιτέλεσης σε συνδυασμό με τα νέα μέσα, ενώ το περίφημο τμήμα Performance Studies του New York University, όπου εγκαινιάστηκαν διεθνώς οι σπουδές της επιτέλεσης την δεκαετία του 1980 συμπεριλαμβάνει πλέον και το Institute for Emerging Media.

Στην Ελλάδα η τάση στο δυτικό κόσμο για την συναρμογή των Παραστατικών Τεχνών με τις νέες τεχνολογίες στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αντανακλάται στην πρόσφατη ίδρυση (2019) του Τμήματος Παραστατικών και Ψηφιακών Τεχνών (ΤΠΨΤ) στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Πρόκειται για το πρώτο και μόνο έως τώρα, τμήμα στην Ελλάδα που εστιάζει στο γνωστικό αντικείμενο της επιτέλεσης (θέατρο, χορός, περφόρμανς) σε συνάρτηση με τις ψηφιακές τέχνες και την τεχνολογία. Το τμήμα έχει καλλιτεχνική ταυτότητα με την παράλληλη ισχυρή υποστήριξη της έρευνας σε θεωρητικό, αλλά και σε επίπεδο κοινωνικών και εκπαιδευτικών εφαρμογών (<https://pda.uop.gr/> επίσκεψη 16/9/25).

Ως προς την αμιγή διδασκαλία των Παραστατικών Τεχνών στα ελληνικά πανεπιστημιακά τμήματα και εξαιρώντας τη Μουσική, εστιάζει επί του παρόντος αποκλειστικά στο Θέατρο, που μελετάται σε τέσσερα τμήματα πανελλαδικά (ΑΠΘ, ΕΚΠΑ, Πανεπιστήμιο Πατρών και Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου). Οι σπουδές στα τμήματα αυτά είναι κυρίως θεωρητικού, θεατρολογικού χαρακτήρα. Όμως το τμήμα Θεάτρου του ΑΠΘ (και δευτερευόντως το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου), έχει δημιουργήσει

ισχυρή παράδοση ως προς τη συστηματική ένταξη μαθημάτων θεατρικής πρακτικής στο πενταετές πρόγραμμα σπουδών του. Ωστόσο, υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον για την προσφορά μαθημάτων θεατρικής πρακτικής, καθώς και για προσλήψεις μελών ΔΕΠ με καλλιτεχνικά αντικείμενα, σε όλα τα Θεατρικά Τμήματα. Ως προς την ένταξη των νέων μέσων στην διδασκαλία στα Θεατρικά Τμήματα, εάν υφίσταται, γίνεται αμέθοδα και περιστασιακά. Το ίδιο ισχύει και ως προς τις ανώτερες κρατικές σχολές δραματικής τέχνης του Εθνικού Θεάτρου, του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος καθώς και της Κρατικής Σχολής Ορχηστρικής Τέχνης. Τίθεται λοιπόν η ανάγκη για τον εκσυγχρονισμό της παιδείας των Παραστατικών Τεχνών στην Ελλάδα, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις δυνατότητες που δημιουργούν οι τεχνολογικές εξελίξεις. Με την αναγγελθείσα ίδρυση νέας Ανώτατης Σχολής Παραστατικών και Ψηφιακών Τεχνών, ο στόχος αυτός καθίσταται ακόμα πιο επίκαιρος και επιτακτικός.

Σε αντίθεση με τις Θεατρικές Σπουδές, ο τομέας των Εικαστικών και των Οπτικοακουστικών Τεχνών στα ελληνικά ΑΕΙ έχει κάνει αξιόλογα βήματα ως προς την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών στις τέχνες. Ειδικότερα, το μεταπτυχιακό πρόγραμμα Ψηφιακές μορφές τέχνης της ΑΣΚΤ λειτουργεί από το 1998, ενώ το Τμήμα Τεχνών Ήχου και Εικόνας του Ιονίου Πανεπιστημίου ιδρύθηκε το 2004. Συνδυαστικός κρίκος ανάμεσα στα τμήματα των Παραστατικών τεχνών/Θεάτρου και Εικαστικών/Οπτικοακουστικών τεχνών, είναι αφενός ο υβριδικός χαρακτήρας της σύγχρονης τέχνης, που συνδυάζει και αφορά σε πολλά πεδία τεχνών και αφετέρου η επιτέλεση/περφόρμανς η οποία απαντάται ιστορικά και στα δύο πεδία, του Θεάτρου και των Εικαστικών. Μάλιστα υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον για την μελέτη και την πρακτική της επιτέλεσης στα τμήματα Εικαστικής κατεύθυνσης, όπως είναι εμφανές από αρκετές πρόσφατες προσλήψεις στο πανεπιστήμιο, μελών ΔΕΠ με γνωστικό αντικείμενο την περφόρμανς/επιτέλεση (ενδεικτικά, Α. Αυγητίδου, Τμήμα Εικαστικών και εφαρμοσμένων τεχνών ΠΑΜΑΚ, Γ. Σαγρή, ΑΣΚΤ, Χάρι Μαρίνη, Τμήμα Τεχνών Ήχου και Εικόνας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο). Δεδομένου ότι η επιτέλεση βρίσκεται στο επίκεντρο της έρευνας και της διδασκαλίας του ΤΠΨΤ, η πλειοψηφία των προσλήψεων μελών ΔΕΠ στο νέο τμήμα αφορούν επίσης στην επιτέλεση σε συνδυασμό και με άλλα αντικείμενα.

1.2. Το συνδυαστικό μοντέλο εκπαίδευσης

Ισχυρό ταυτοτικό στοιχείο της επιτέλεσης αλλά και των Παραστατικών Τεχνών είναι η ζωντανή παρουσία των περφόρμερ/ηθοποιών στη σκηνή, όπου το σώμα στη σύγχρονη εποχή διαμεσολαβείται πλέον συχνότατα από την τεχνολογία. Σε συνάρτηση με την ισχυρή αυτή τάση στην καλλιτεχνική πρακτική, έχει αναπτυχθεί το συνδυαστικό μοντέλο ψηφιακών παιδαγωγικών στις παραστατικές τέχνες, (*blended model*), το οποίο αξιοποιεί αλληλεπιδραστικά την ζωντανή παρουσία με την τεχνολογία στη διδασκαλία (Wake 2018, Bliuc κ.α. 2007). Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, το συνδυαστικό μοντέλο έχει εφαρμοστεί κυρίως στην εκπαίδευση των περφόρμερ (Camilleri 2015), η οποία με την συνδρομή των νέων τεχνολογιών έχει εμπλουτιστεί σημαντικά. Η εξέλιξη αυτή είναι εμφανής από το πλήθος άρθρων και ειδικών αφιερωμάτων σε επιστημονικά περιοδικά σχετικά με νέες μεθόδους εκπαίδευσης των περφόρμερ (Lewis and Bartley 2022, *Theater*,

Dance and Performance Training, special issue on Digital Training, 2019). Πρόσφατα μάλιστα κυκλοφόρησε η πρώτη μονογραφία (Makrzanowska 2021) με θέμα τη σχέση, σε ιστορικό και συγχρονικό πλαίσιο της σωματικής εκπαίδευσης των περφόρμερ με την τεχνολογία (Kapsali 2020). Όπως σημειώνουν οι επιμελητές ειδικού αφιερώματος του επιστημονικού περιοδικού *Theater, Dance and Performance Training*, «είναι δύσκολο πλέον να φανταστούμε τεύχος του περιοδικού σήμερα χωρίς την ισχυρή παρουσία της τεχνολογίας και ψηφιακών εργαλείων σε τεχνικές εκπαίδευσης των περφόρμερ» (Paul Allain, et al. 2019). Αυτό αναδεικνύει και η κυκλοφορία εγχειριδίων σωματικής εκπαίδευσης των περφόρμερ με ψηφιακά μέσα (Lewis and Bartley 2022, *Theater, Dance and Performance Training*, special issue on Digital Training, 2019). Υπάρχει λοιπόν έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον για την σωματική εκπαίδευση των περφόρμερ μέσω της τεχνολογίας. Με επίκεντρο αυτό το πεδίο που έχει αναπτυχθεί περισσότερο ερευνητικά, παρέχονται γόνιμες δυνατότητες αναδιάρθρωσης και άλλων πεδίων των Παραστατικών Τεχνών που σχετίζονται με την σύνθετη λειτουργία της προετοιμασία μιας περφόρμανς ή παράστασης, όπως την δραματοουργία, την σκηνοθεσία και την οπτικοακουστική της συγκρότηση.

1.3. Εντοπιότητα και εκπαίδευση

Ο στόχος του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού της παιδείας των Παραστατικών Τεχνών στην χώρα μας, θα πρέπει να ανταποκρίνεται και στην καλλιτεχνική ταυτότητα της τέχνης που παράγεται στην Ελλάδα, ως χώρα του Παγκόσμιου Νότου (Global South). Σε γεωγραφικό/βιοπολιτικό πλαίσιο, ο παράγοντας της εντοπιότητας θέτει σύγχρονους προβληματισμούς ως προς την άνιση κυριαρχία την εποχή της παγκοσμιοποίησης, του Βορρά επί του Νότου στο πεδίο της έρευνας και της καλλιτεχνικής πρακτικής των Παραστατικών Τεχνών μέσω της τεχνολογίας. Ειδικότερα υπάρχει η ανησυχία ότι το υψηλό κόστος και οι λειτουργικές απαιτήσεις των νέων τεχνολογιών θίγουν την κοινωνική δικαιοσύνη, προκρίνοντας άνισα πλούσιες χώρες, εύπορες τάξεις, αλλά και το ανδρικό φύλο, ή την αρτιμέλεια (Leonhardt & Balme 2024, Wake 2018, Williams κ.α. 2014).

Επισημαίνουμε λοιπόν την ανάγκη, οι προτάσεις εκσυγχρονισμού της παιδείας των Παραστατικών Τεχνών στην Ελλάδα να αναπτύσσονται με συμπεριληπτικά κριτήρια ώστε να προάγουν μια δημοκρατική κουλτούρα συμμετοχής. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορούμε να δώσουμε έμφαση στην αξιοποίηση φειδωλής τεχνολογίας χαμηλού κόστους (frugal technology), η οποία, πέρα από τον οικονομικό παράγοντα, έχει το πλεονέκτημα να είναι φιλική προς χρήστες που δεν έχουν ειδίκευση σε τεχνολογικά αντικείμενα, όπως οι διδάσκοντες/ουσες των Παραστατικών Τεχνών. Αυξάνονται έτσι οι πιθανότητες να υιοθετηθούν σύγχρονα τεχνολογικά μέσα στην τάξη (Koehler & Mishra 2009). Στο πνεύμα ανάπτυξης συμπεριληπτικών προσεγγίσεων στην διδασκαλία και την καλλιτεχνική πρακτική μπορούμε επίσης να διερευνήσουμε την ανάπτυξη τεχνικών συμμετοχής κοινού, συμπεριλαμβανομένων των φοιτητών στα μαθήματα (Pravdić 2024, Lewis & Bartley 2022, Masura 2020, Radbourne κ.α. 2013) αλλά και τη διαμόρφωση παιδαγωγικών προσεγγίσεων όπου η σχέση δασκάλων-μαθητευομένων διέπεται από μεγαλύτερη ισοτιμία (βλ. πιο κάτω).

1.4 Παραστατικές τέχνες, τεχνολογία και παράδοση

Η εισαγωγή τεχνολογικών εξελίξεων στην διδασκαλία των Παραστατικών Τεχνών στην Ελλάδα στρέφεται προς το μέλλον. Ωστόσο το εκσυγχρονιστικό αυτό εγχείρημα θα πρέπει επίσης να λάβει υπ'όψιν την παράδοση. Όπως έχει παρατηρηθεί ευρύτατα στην έρευνα, ειδικότερα το Θέατρο αποτελεί τον προνομιακό, εμβληματικό χώρο επεξεργασίας του παρελθόντος (Diamond 2003, Schechner 1990, Blau 1982). Όπως παρατηρεί ο Marvin Carlson, το θέατρο είναι «μηχανή μνήμης,» που παρουσιάζει κάθε φορά στη σκηνή θραύσματα του παρελθόντος, το ίδιο δηλαδή το οποίο ωστόσο είναι διαφορετικό, καθώς τα επαναλαμβανόμενα στοιχεία του παρελθόντος επαναπλαισιώνονται σε κάθε νέα παράσταση (Carlson 2003). Πέρα από το Θέατρο ως γνωστικό αντικείμενο, η παράδοση αποτελεί ισχυρό ταυτοτικό στοιχείο των Θεατρικών Σπουδών, καθώς και της καλλιτεχνικής πρακτικής στα ελληνικά ΑΕΙ.

Προμετωπίδα από αυτή την άποψη είναι η έμφαση που δίδεται στην διδασκαλία του αρχαίου δράματος, η οποία ωστόσο επικεντρώνεται ακόμα σε κείμενα. Εκσυγχρονιστικές προσεγγίσεις στην διδασκαλία του αρχαίου δράματος απομακρύνονται από τον κειμενοκεντρισμό, εντάσσοντας την μελέτη του γραπτού λόγου σε ένα ευρύτερο πολυμεσικό περιβάλλον, πλούσιο σε ερεθίσματα. Υιοθετώντας μεταδραματική ή οριζόντια δραματουργική προσέγγιση (Lehmann & Jüers-Munby 2006, Overlie 2006), καθώς και σύγχρονες προσεγγίσεις της δραματουργίας μέσω των νέων τεχνολογιών (Lewis & Bartley 2022, Eckersall κ.α. 2014,) έχουμε την δυνατότητα να διαμορφώσουμε πολυμεσικές, και διαμεσικές καλλιτεχνικές ερμηνείες του αρχαίου δράματος αποκαθλώνοντας την κυριαρχία του λόγου. Επιπλέον παρέχουμε τα εφόδια στους φοιτητές για την υλοποίηση πολυαισθητηριακών παραστάσεων, αξιοποιώντας τα νέα μέσα συνδυαστικά με καθιερωμένες μεθόδους σωματικής εκπαίδευσης (Lewis & Bartley 2022, Karsali 2020). Αυτή η εκπαιδευτική προσέγγιση αφορά σε διάφορα πεδία των Παραστατικών Τεχνών, όπως αναδιαμορφώνονται μέσω της τεχνολογίας: την δραματουργία, την περφόρμανς, την σκηνοθεσία καθώς και οπτικοακουστικά στοιχεία ενός επιτελεστικού καλλιτεχνικού έργου. Επιπλέον, η σύλληψη αυτή μπορεί να είναι χρήσιμη σε πεδία όπως η Μουσειολογία ή η Επιμέλεια Εκθέσεων, όπου σύγχρονες ερευνητικές και πρακτικές προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη επιτελεστικών και θεατρικών τεχνικών ως προς την παρουσίαση των έργων, συχνά σε συνδυασμό και με τις νέες τεχνολογίες (Von Rosen & Kjellmer 2023, Hann 2018, Nikonanopou & Venieri 2014).

Η ανανέωση της διδασκαλίας των Παραστατικών Τεχνών μέσω των νέων τεχνολογιών θέτει προβληματισμούς που βρίσκονται στο επίκεντρο της σύγχρονης καλλιτεχνικής δημιουργίας στις παραστατικές τέχνες, όπως η σχέση παραδοσιακών και νέων μέσων στην εκπαίδευση των περφόρμερ, η σχέση της ζωντανής παρουσίας στη σκηνή με την διαμεσολαβημένη, η ανάπτυξη νέων, διαδραστικών σχέσεων με το κοινό που μπορούν να έχουν τον ρόλο συνδημιουργών, η μετάλλαξη υπό την επίδραση των νέων τεχνολογιών των εννοιών του χρόνου και του χώρου καθώς και της ταυτότητας ενός υποκειμένου, η αξιοποίηση μέσων καταγραφής και αρχειακού υλικού ως επιτελεστική πρακτική που ανατροφοδοτεί την καλλιτεχνική δημιουργία (Auslander 2006). Η προσέγγιση αυτών των θεμάτων σε σύγχρονο πλαίσιο παραμερίζει

απλουστευτικά δίπολα ανάμεσα στη παράδοση και στην νεωτερικότητα, αναδεικνύοντας αποχρώσεις, συνέχειες και ασυνέχειες σε ένα σύνθετο πλέγμα συσχετίσεων ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν (Kapsali 2020, Allain κ.α. 2019, Camilleri 2015).

1.5 Η διδακτική διαδικασία

Σε πρακτικό επίπεδο, οι προτάσεις που παρουσίασα αναδιαμορφώνουν ριζικά και την διδασκαλία. Διαγράφουν ένα περιβάλλον μάθησης ως μία γόνιμη αγορά ιδεών, όπου τα ερεθίσματα προέρχονται από ετερόκλητα γνωστικά πεδία όπως η τεχνολογία των νέων μέσων, η θεατρολογία, οι σπουδές της επιτέλεσης, αλλά και πέρα από την επιστήμη, από οπουδήποτε μπορεί να διακρίνει κάποιος από τους συμμετέχοντες, διδάσκοντες και φοιτητές, δημιουργικά εναύσματα (Davidson 2021, Allain κ.α. 2019, Wake 2018). Υπερβαίνοντας ιεραρχικές συλλήψεις οι νέες προσεγγίσεις προτείνουν ένα συνεργατικό μοντέλο διδασκαλίας ως προς την σχέση διδασκόντων-διδασκομένων. Στα σύγχρονα διδακτικά περιβάλλοντα που δημιουργούνται στις παραστατικές τέχνες υπό της επίδραση των ψηφιακών τεχνολογιών οι δάσκαλοι κατεβαίνουν πλέον από την έδρα, και είναι αυτοί που αναμειγνύονται σε όλα, στο μέσον της δράσης (“meddler in the middle” McWilliam 2009). Η διδασκαλία καλλιεργεί ήθος συμμετοχής, συμβάλλοντας σε πιο δημοκρατικές προσεγγίσεις της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Βιβλιογραφία

- Allain, P., Bennett-Worth, S. L., Camilleri, F., & McLaughlin, J. (2019). “Editorial on Digital Training special issue”.
- Auslander, P. (2022). *Liveness: Performance in a mediatized culture*. Routledge.
- Auslander, P. (2023). “Performance Documentation: Ephemerality, Temporality, Authenticity.” *In Reconstructing Performance Art*. Routledge, pp.100-112.
- Baugh, C. (2014). *Theatre, Performance and Technology: the development and transformation of scenography*. Bloomsbury Publishing.
- Blau, H. (1982). “Universals of performance; Or, amortizing play.” *SubStance*, pp. 11, 140-161.
- Bluc, A. M., Goodyear, P., & Ellis, R. A. (2007). “Research focus and methodological choices in studies into students' experiences of blended learning in higher education”. *The Internet and Higher Education*, 10(4), 231-244.
- Camilleri, F. (2015). “Towards the study of actor training in an age of globalised digital technology”. *Theatre, Dance and Performance Training*, 6(1), 16-29.
- Crossley, M. (2012). “From LeCompte to Lepage: student performer engagement with intermedial practice”. *International Journal of Performance Arts and Digital Media*, 8(2), 171-188.
- Carlson, M. (2003). *The haunted stage: The theatre as memory machine*. University of Michigan Press.
- Davidson, N. (2021). “Introduction to pioneering perspectives in Cooperative Learning”. *In Pioneering Perspectives in Cooperative Learning*. Routledge, pp. 1-16.

- Diamond, E. (2003). *Unmaking Mimesis: Essays on feminism and theatre*. Routledge.
- Dixon, S. (2015). *Digital performance: a history of new media in theater, dance, performance art, and installation*. MIT press.
- Dundjerović, A. S. (2023). *Live Digital Theatre: Interdisciplinary Performative Pedagogies*. Routledge.
- Crawford, R. (2017). "Rethinking teaching and learning pedagogy for education in the twenty-first century: blended learning in music education". *Music Education Research*, 19(2), 195-213.
- Eckersall, P., Grehan, H., & Scheer, E. (2014). "New media dramaturgy". In *The Routledge companion to dramaturgy*. Routledge, pp. 375-380.
- Hann, R. (2018). *Beyond scenography*. Routledge.
- Kapsali, M. (2020). *Performer Training and Technology: Preparing Our Selves*. Routledge.
- Lehmann, H. T., & Jürs-Munby, K. (2006). *Postdramatic theatre*. Routledge.
- Leonhardt, N., & Balme, C. B. (Eds.). (2024). *Developing Theatre in the Global South: Institutions, networks, experts*. UCL Press.
- Lewis, W. W., & Bartley, S. (2022). *Experiential Theatres. Praxis-Based Approaches to Training 21st Century Theater Artists*. Routledge.
- Makrzanowska, A. (2021). "Performer training and technology. Preparing our selves" (book review), *International Journal of Performing Arts and Digital Media*, 17, 2: pp. 299-300.
- Masura, N. (2020). *Digital theatre: the making and meaning of live mediated performance, US & UK 1990-2020*. Springer Nature.
- McWilliam, E. (2009). Teaching for creativity: From sage to guide to meddler. *Asia Pacific Journal of Education*, 29(3), pp. 281-293.
- Nikonanou, N., & Venieri, F. (2014). "Museums as Gameworlds: The Use of Live Action Role Playing Games in Greek Museums". *International Journal of the Inclusive Museum*, 6(3).
- Overlie, M. (2006). The six viewpoints. *Training of the American actor*, pp. 187-221.
- Pravdić, S. (2024). "Digital Performing Arts-Participatory Practices in a Digital Age". *Preservation, Digital Technology & Culture*, 53(1).
- Radbourne, J., Glow, H., & Johanson, K. (2013). *The audience experience: A critical analysis of audiences in the performing arts*. Intellect.
- Risner, D., & Anderson, J. (2008). "Digital Dance Literacy: an integrated dance technology curriculum pilot project". *Research in Dance Education*, 9(2), 113-128.
- Schechner, R. (1990). "Behavior, performance, and performance space". *Perspecta*, 97-102.
- Von Rosen, A., & Kjellmer, V. (Eds.). (2023). *Scenography and Art History: Performance Design and Visual Culture*. Bloomsbury Publishing.
- Wake, C. (2018). "Two decades of digital pedagogies in the performing arts: A comparative survey of theatre, performance, and dance". *International Journal of Performance Arts and Digital Media*, 14(1), 52-69.
- Williams, G., Meth, P., & Willis, K. (2014). *Geographies of developing areas: The global south in a changing world*. Routledge.

Τα δεκαέξι πρόσωπα της Μαρίας Λουκά

Κυριάκος Ιωάννου

Το πεζογράφημα *Δεκαέξι πρόσωπα* ζητούν συγγραφέα της λευκωσιάτισσας λογοτέχνης, φιλόλογου και πρώην εκπαιδευτικού Μαρίας Λουκά κυκλοφόρησε το 2025 από τις αξι�σύστατες εκδόσεις Βακχικών και είναι αφιερωμένο «στους μαθητές και τις μαθήτριάς μου με αγάπη» (σ. 7). Στο καλαίσθητο εξώφυλλο δίνεται η πληροφορία ότι πρόκειται για μυθιστόρημα και όχι για νουβέλα, ίσως επειδή η πλοκή είναι αρκετά σύνθετη. Κατά τη γνώμη μας, το βιβλίο φαίνεται να εντάσσεται περισσότερο στην άτυπη (;) υβριδική κατηγορία του παιδαγωγικού/διδασκτικού/ηθοπλαστικού νουβελομυθιστορήματος (ή: μικρομυθιστορήματος), όπου δεσπόζουν η ψυχολογική εμβάθυνση, η εμβριθής ηθογράφιση, αλλά και ο σχετικά μεγάλος αριθμός των προσώπων (τα πρώτα δύο εντάσσονται στη νουβέλα, ενώ το τελευταίο στο μυθιστόρημα).

Το έργο εκτείνεται σε 136 σελίδες και αποτελείται από τρία μέρη:

- Α. Στο σχολείο
- Β. Στην «Αμφιτρίτη»
- Γ. Στο σχολείο και πάλι·

τα οποία δημιουργούν μια τριμερή κυκλική πορεία. Είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι το καθένα από τα τρία αυτά μέρη απαρτίζεται από δεκαέξι υποκεφάλαια, δημιουργώντας, έτσι, ένα είδος δομικής σύνδεσης με τον ίδιο τον τίτλο του βιβλίου (το πρώτο υποκεφάλαιο από το κάθε μέρος είναι συνθεμένο σε στίχο). Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, πρέπει να σημειωθεί ότι ο τίτλος του έργου (αν εξαιρέσει κανείς το πρώτο συνθετικό της πρώτης λέξης του, το οποίο, μάλιστα, είναι γραμμένο με πλάγια στοιχεία: *Δεκαέξι*) οδηγεί τη σκέψη μας, κυρίως, στο θεατρικό έργο του Ιταλού θεατρικού συγγραφέα, ποιητή και διηγηματογράφου L. Pirandello (1867-1936) με τίτλο *Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα* (1925· καίτοι πρωτοπαρουσιάστηκε το 1921) – η Μ. Λουκά, στο Αντί Προλόγου σημείωμά της, επισημαίνει ότι «σαν τα έξι πρόσωπα του Λουίτζι Πιραντέλλο, έτσι και τα δικά μου δεκαέξι πρόσωπα ζουν ήδη μέσα μου, για μισό σχεδόν αιώνα, μια ζωή που είναι δική τους και που δεν είναι στη δύναμή μου να τους την αρνηθώ, όχι άλλο» (σ. 9)· και, δευτερευόντως, στην παλιότερη ποιητική συλλογή της *Δεκατέσσερα τραγούδια για ένα μικρό άγγελο* (1987). (Ας προστεθεί ότι ο Α. Κ. Ιντιάνος, ο σημαντικότερος, ίσως, κύριος κριτικός του Μεσοπολέμου, είναι, απ' όσο γνωρίζουμε, ο πρώτος Κύπριος, ο οποίος, το 1934, σε ψευδώνυμο δημοσίευσμά του, σύστησε τον L. Pirandello στο αναγνωστικό κοινό της Κύπρου, επισημαίνοντας, μεταξύ άλλων, ότι ένα από τα χαρακτηριστικά του Ιταλού δημιουργού είναι η «εξακολουθητική αντίθεση

ανάμεσο της αντικειμενικής και υποκειμενικής αλήθειας» [Κυπριακά Γράμματα 1 (15 Σεπτεμβρίου 1934) 21], ένα γνώρισμα που κυριαρχεί και στο πεζογράφημα της Μ. Λουκά.)

Το χρονικό άνυσμα της υπόθεσης του υπό παρουσίαση έργου, το οποίο ακολουθεί το πρότυπο της ημερολογιακής καταγραφής, καλύπτει δεκαεννέα ημέρες, από τις 24 Φεβρουαρίου 2020 έως τις 13 Μαρτίου του ίδιου έτους. Ο Μιχαήλ, μαθητής σε ένα Γυμνάσιο της Λευκωσίας, εκδηλώνει παραβατική συμπεριφορά (ήταν «ένα περιφερόμενο ηφαίστειο έτοιμο να εκραγεί» [σ. 24]). Στο πιο πρόσφατο περιστατικό, όταν δύο συμμαθήτριές του, η Ελένη και η Χριστίνα, ήρθαν σε διένεξη με τον καθηγητή της Φυσικής, επειδή το ένα από τα δύο κορίτσια, καθώς αυτός έσκυβε για να πάρει τον μαρκαδόρο που του έπεσε στο πάτωμα, τον τράβηξε φωτογραφία με το κινητό της φίλης της, ο Μιχαήλ παρενέβη και, αφού πρώτα εξύβρισε τον καθηγητή τους, τον έσπρωξε και σχεδόν τον έριξε κάτω. Εν τω μεταξύ από τις αναδρομικές αφηγήσεις των ηρώων ο αναγνώστης μαθαίνει, π.χ., για τα συναισθήματα του Μιχαήλ απέναντι στην οικογένειά του, για τη σχέση των δύο κοριτσιών η οποία είχε διασαλευθεί, για τον έρωτα του ντροπαλού Πέτρου για την Ελένη, για τον Απόστολο που ήταν μεγαλύτερος και πήγαινε στο διπλανό Λύκειο, κτλ. Ο Μιχαήλ, η Ελένη και η Χριστίνα «εξαγοράζουν» την ποινή τους συμμετέχοντας σε εργασία κοινωνικής ωφέλειας στο φυσικοθεραπευτικό τμήμα της «Αμφιτρίτης». Στο τμήμα αυτό τα τρία παιδιά συγχρωτίζονται με τους φυσικοθεραπευτές και τους ασθενείς. Ο φυσικοθεραπευτής Καπετανίδης και οι βιωματικές ιστορίες της γιαγιάς Παντελίτσας, της γιαγιάς Γιαννούλας, του παππού Χρύσανθου και του Ρένου φαίνεται να ασκούν θετική επίδραση στα παιδιά. Ύστερα από μία εβδομάδα, τα παιδιά επιστρέφουν στο σχολείο τους έχοντας ανταποκριθεί με επιτυχία στις προσδοκίες τόσο του προσωπικού της «Αμφιτρίτης» όσο και των καθηγητών τους. Τελικά, με τη βοήθεια της ψυχολόγου ο Μιχαήλ βελτιώνει τη συμπεριφορά του και, συνακόλουθα, τις σχέσεις του με την οικογένειά του. Η Χριστίνα, η οποία ομολόγησε ότι αυτή τράβηξε τη φωτογραφία, και η Ελένη, η οποία πληροφορούμαστε ότι κακοποιήθηκε σεξουαλικά από τον Απόστολο μπροστά στα μάτια της παρέας του, στην οποία συμπεριλαμβανόταν και ο Πέτρος, γίνονται ξανά αγαπημένες φίλες. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με μια ειλικρινή –εξομολογητικού και αυτογνωστικού χαρακτήρα– αποτίμηση των γεγονότων από τη διευθύντρια του σχολείου: «Κι εγώ, που περνιέμαι για έξυπνη, να με, λοιπόν, ν' αναμετρώ τις δυνάμεις μου, ν' ανασυντάσσομαι, στο τέλος μιας ακόμα μέρας» (σ. 136). Ακολουθεί η (βασική) ανθρωπογεωγραφία του πεζογραφήματος:

Πατέρας & μητέρα Μιχαήλ
(Λοιποί γονείς & αδέρφια μαθητών)

Γυμναστής

Διευθύντρια

Φιλολόγος

Ψυχολόγος

Ελένη

Μιχαήλ

Πέτρος

Απόστολος

Νικόλας

Χριστίνα

Καπετανίδης Γιαγιά Παντελίτσα

Γιαγιά Γιαννούλα Παππούς Χρύσανθος Μουσάς Ρένος

(Αναντίρρητα, κάτω από τα συμπεριφορικά κ.ά. –παραβατικής, συνήθως, φύσεως– χαρακτηριστικά του Μιχαήλ, αργά και βασανιστικά, κυοφορείται ένα ακόμη μεγαλύτερο δράμα, η αποκάλυψη του οποίου συγκλονίζει τον αναγνώστη – αναφερόμαστε ασφαλώς στην τραγικότετη περιπέτεια της Ελένης.)

Από τεχνική άποψη στο πεζογράφημα ξεχωρίζει η παρουσία δεκαέξι διαφορετικών ομοδιηγητικών αφηγητών, οι οποίοι συμμετέχουν στην ιστορία/στις ιστορίες που διηγούνται (ας θυμηθούμε εδώ, τηρουμένων των αφηγηματικών αναλογιών και ιδιαιτεροτήτων, και την περίπτωση του *Διπλού βιβλίου* του Δ. Χατζή). Από αυτούς τη μερίδα του λέοντος κατέχει ο Μιχαήλ, καθώς επανεμφανίζεται ως αφηγητής δεκατέσσερις φορές (δηλ. στο 30% του βιβλίου) και ακολουθούν η φιλόλογος (έξι φορές) και η διευθύντρια (πέντε φορές), και, από δύο φορές, η Χριστίνα, η Ελένη, ο Πέτρος, η ψυχολόγος, ο Καπετανίδης, ο παππούς Χρύσανθος και ο Ρένος, και, από μία φορά, ο φυσικός, ο γυμναστής, η γιαγιά Παντελίτσα, η γιαγιά Γιαννούλα, ο πατέρας του Μιχαήλ και η μητέρα του Μιχαήλ. Είναι, ωστόσο, σαφές ότι το γενικό (αφηγηματικό) πρόσταγμα ανήκει στη διευθύντρια, με την οποία αρχίζει και κλείνει η υπόθεση του έργου. Στα δεκαέξι αυτά αφηγηματικά πρόσωπα θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και ένα 17ο πρόσωπο, η άφατη παρουσία του οποίου φαίνεται να συνοστεώνει τα διάφορα μέρη της ιστορίας (ο υπερπαντογνώστης αυτός αφηγητής διαδραματίζει έναν πιο ενορχηστρωμένο και πανεποπτικό ρόλο σε σχέση με τον κομβικό ρόλο της διευθύντριας-συγγραφέως).

Στη συνέχεια, διατυπώνουμε δέκα ειδικότερες απόψεις και ερωτήματα γύρω από το πεζογράφημα αυτό:

(α) Ξεχωρίζει η συνέπεια της Μ. Λουκά να ξεδιαλύνει σχεδόν αμέσως τις εύλογες απορίες που δημιουργούνται κατά την πρώτη ανάγνωση του έργου. Οι απαντήσεις δίνονται συνήθως στα επόμενα υποκεφάλαια: «Λαχανιάζω, δεν μπορώ ν' αναπνεύσω, δεν μπορώ και δεν θέλω να μετρήσω ώς το είκοσι και κουραφέξαλα» (σ. 19) " «Αναπνέεις βαθιά με το διάφραγμα, όπως το κάναμε μαζί τόσες φορές!» (σ. 30)· «[Θυμώνω] με τον φυσικό μου, με τον πατέρα μου [...], με τον αδελφό μου, που δεν είναι κανονικός αδελφός μου» (σ. 19· εδώ δημιουργείται η εντύπωση ότι ο Μιχαήλ δεν συμπαθεί τον αδερφό του, επειδή είναι ετεροθαλή αδέρφια) " αλλά: «Τον κάνω γούστο τον μικρό πολύ, κι ας μην είναι κανονικός αδελφός μου» (σ. 32).

(β) Οι εγκατεσπαρμένες αναφορές σε σύγχρονα γεγονότα της Κύπρου (π.χ. στην τουρκική εισβολή του 1974 και στα αρνητικά της

συμπαρομαρτούντα), σε συνδυασμό με τις στηλιτευτικές επισημάνσεις σε φασιστικές οργανώσεις, αλλά και στη θετική παρουσία του Τουρκοκύπριου Μουσά, ξεκλειδώνουν το πολιτικό και κοινωνικό προφίλ της συγγραφέως.

(γ) Οι τρεις εγκιβωτισμένες ιστορίες που είναι γραμμένες στην κυπριακή διάλεκτο ανεβάζουν τη λογοτεχνική αξία του έργου. Είμαστε σίγουροι ότι η συγγραφέας γνωρίζει ότι και ο Β. Μιχαηλίδης, στο εκτενέστατο ποίημά του «Ρωμίος και Τζον Πουλλής...», συνθεμένο στη δημοτική των αρχών του 20ού αιώνα, σε τρεις περιπτώσεις, μέσω του φωνόγραφου, παρεμβάλλει διαλόγους που επίσης είναι γραμμένοι στην ντοπιολαλιά.

(δ) Κάθε υποκεφάλαιο τιτλοφορείται, αρχίζει και ολοκληρώνεται με την ίδια φράση. Η επιλογή αυτή φαίνεται να λειτουργεί συνεκτικά, καθώς βοηθά τον αναγνώστη να προχωρήσει σε ένα είδος επανασύνοψης. Μάλιστα, θα τολμούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η ανάγνωση των τίτλων των υποκεφαλαίων αυτών, ποιητικώ τω τρόπω, δημιουργεί μια συντομευμένη απόδοση του περιεχομένου ολόκληρου του βιβλίου.

(ε) Ένα από τα ισχυρά υφολογικά όπλα της συγγραφέως είναι η καταγραφή των σκέψεών της σε αναβαθμούς, οι οποίοι δομούνται συνήθως σε τρία ή τέσσερα σκαλοπάτια. Για παράδειγμα: «Η μέρα τέλειωσε αργά το βράδυ με» (σ. 16):

4. κι ένα δικό μου μετατραυματικό στρες
3. έναν έξαλλο πατέρα
2. μια πολύ αναστατωμένη μητέρα
1. δεκατέσσερα ράμματα

Αναβαθμούς συναντάει κανείς και σε διαφορετικές σελίδες. Για παράδειγμα, τα δύο παρακάτω αποσπάσματα τα αφηγείται ο Πέτρος:

2. Αυτό το βλέμμα [...] μου τρυπά σαν μαχαίρι το στήθος (σ. 129)
1. Βλέπω τα μάτια της και με τρυπούν σαν πρόκες (σ. 42)

(στ) Σύμφωνα με τα συμφραζόμενα, ο καθηγητής της Φυσικής δεν αντιμετωπίζει τους μαθητές του με βάση τις αρχές που διέπουν τη σύγχρονη παιδαγωγική, γι' αυτό και η συγγραφέας, υπόρρητα βέβαια, τηρεί επιτιμητική στάση απέναντί του (αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κανείς στο υποκεφάλαιο «Εξαγορά ποινής» [σ. 48], αλλά και από το ότι η παρουσία του ως αφηγητή δεν υπερβαίνει το στάδιο της πρωτολογίας). Αντίθετα, η διευθύντρια έχει την ικανότητα να ακτινογραφεί και να εξετάζει σε βάθος την ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση των μαθητών (βλ., π.χ., τις σκέψεις του Μιχαήλ για το διαζύγιο των γονέων του [σσ. 114-115]).

(ζ) Από τις κορυφαίες, λογοτεχνικά, στιγμές του πεζογραφήματος είναι όσα αποκαλύπτει η φιλόλογος για το δικό της παιδί:

Είχαμε μόλις αποκτήσει γιο εκείνο το καλοκαίρι... σοβαρή καρδιοπάθεια είπαν οι γιατροί... χρειαζόταν να χειρουργηθεί επείγοντως... Εκεί στην υπερβόρεια πρωτεύουσα όπου βρεθήκαμε, πέσαμε, σηκωθήκαμε, παλέψαμε, τα δώσαμε όλα και γυρίσαμε με άδεια αγκαλιά κι έναν δικό μας άγγελο στον ουρανό...

(σ. 31)

Αλλά και όσα εξομολογείται ο Ρένος, ο οποίος τραυματίστηκε σοβαρά σε αυτοκινητικό δυστύχημα:

Αρχιτεκτονική... Αυτό ήθελα να σπουδάσω από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου. Ήθελα όπως όλοι οι νέοι να ξαναχτίσω τον κόσμο.

Τί γίνεται, όμως, αν πρέπει να «ξαναχτίσεις» τον εαυτό σου, το σώμα σου, κυριολεκτικά από το μηδέν; Να κάνεις αυτό που αργότερα το είπα «αρχιτεκτονική του σώματος»;

(σ. 97)

(η) Ακόμη μια αρετή της συγγραφέως είναι η ικανότητά της να προσαρμόζεται στα γλωσσικά περιβάλλοντα των προσώπων· και δεν αναφερόμαστε μόνο στη μαθητική αργκό, την οποία ένας έμπειρος εκπαιδευτικός θα μπορούσε σχετικά εύκολα να την αναπαραγάγει, αλλά και σε πιο απαιτητικά γλωσσικά περιβάλλοντα, όπως αυτά της ψυχολόγου και του φυσικοθεραπευτή. Η ικανότητα αυτή προσδίδει στο έργο πειστικότητα και αληθοφάνεια.

(θ) Και η περιγραφή συγκαταλέγεται μεταξύ των συγγραφικών πλεονεκτημάτων της Μ. Λουκά. Από παράδειγμα αποτελεί η περιγραφή της μοτοσικλέτας του Καπετανίδη στο υποκεφάλαιο «Μια Kawasaki άπαιχτη! Και wow!» (σ. 57). Επίσης, το παρακάτω λακωνικό και εύστοχο απόσπασμα θα μπορούσε να συμπεριληφθεί σε μια από τις επόμενες προληπτικές/ενημερωτικές καμπάνιες της Αστυνομίας:

Μοτοσικλέτα ή αυτοκίνητο είναι ένα και το αυτό, αν μεθάς με την ταχύτητα. Είναι σαν να φλερτάρεις με την καταστροφή, με την αναπηρία, με τον ίδιο τον θάνατο.

(σ. 92)

(ι) Η συγγραφέας δεν διστάζει να συμπεριλάβει απόψεις άλλων επαγγελματικών ομάδων (και, σε μεγάλο βαθμό, και της ίδιας της κοινωνίας) για το επάγγελμα του εκπαιδευτικού. Για παράδειγμα, ο φυσικοθεραπευτής Καπετανίδης τονίζει στα τρία παιδιά ότι «εδώ [στην “Αμφιτρίτη”] δεν είναι το σχολείο σας [...], εμείς εδώ είμαστε άνθρωποι σκληρά εργαζόμενοι και παίρνουμε στα σοβαρά τη δουλειά μας» (σ. 60). Τί να υπαινίσσεται άραγε ο (μη εκπαιδευτικός) Καπετανίδης;

Καταληκτικά, θα λέγαμε ότι στο βιβλίο αυτό, το οποίο σε ένα δεύτερο επίπεδο λειτουργεί και ως καθοδηγητική πυξίδα για τη σωστή διαχείριση σοβαρών και ευαίσθητων καταστάσεων στα σχολεία, η μαθητική κοινότητα είναι ιδωμένη μέσα από την οπτική μιας πεπειραμένης – και με πολλά καντάρια παιδαγωγικής ενσυναίσθησης – λογοτέχνιδος και εκπαιδευτικού. Πρόκειται για ένα καλοδ(ουλ)εμένο βιβλίο, όπου, όπως σε ένα δικαστήριο, κάθε μάρτυρας, αλλά και κάθε κατηγορος και κατηγορούμενος, δίνουν τη δική τους κατάθεση. Ένορκοι; Οι αναγνώστες, φυσικά· οι οποίοι καλούνται να αποφανθούν όχι μόνο για την περίπτωση του Μιχαήλ, της Ελένης, της Χριστίνας, του Απόστολου, του καθηγητή της Φυσικής, των γονέων των μαθητών, αλλά και για τις αισθητικές αξιώσεις και την ποιότητα του βιβλίου ως λογοτεχνικού έργου· η πρώτη εντύπωση, πάντως, είναι ότι τα Δεκαέξι πρόσωπα... της Μ. Λουκά θα διανύσουν πολλά αναγνωστικά χιλιόμετρα.

Investigation of the educational needs of Roma women on sexual and reproductive health¹

Maria Lampadiari, Chris Mantas

Abstract

The sexual and reproductive health of the Roma in Greece is linked to their cultural specificities, but also the limited accessibility to the health system. The sexual freedom of men, the preservation of virginity of women, sexual contacts at a young age and distancing from health services due to objective obstacles and prejudices create a mixture of contradictions and confusion. The purpose of the study was to investigate the educational needs of Roma women in matters of sexual and reproductive health in combination with their cultural perceptions of childbearing and the role of women in the family and society and their general socio-demographic characteristics. The study was quantitative and included a sample of 100 women from the Roma community in the N. Smyrni district of Larisa. The research was conducted in the Spring of 2019 and a self-report questionnaire with closed and open-ended questions was used as a data collection tool, the validity and reliability of which was investigated, while a scale was also created to evaluate their knowledge about Sexually Transmitted Diseases (STDs). According to the results of the present study, Roma women, although they have a basic background of knowledge about STIs and contraception, have a confused perception of contraceptive practices and protection from STIs, and they face significant communication problems with medical and nursing staff. Specifically, women over the age of 21 were tested for STIs, knew about the morning-after pill, and generally had better knowledge about STIs and PCOS. Similarly, those with 6 years of education or more had better knowledge about STDs and STDs. But regardless of age and education, almost all women find it difficult to talk to doctors and nurses, while they believe that the contraceptive pill protects against STDs and have "heard" about AIDS. Almost no woman thinks about the possibility of transmitting an STD when having unprotected sex. A series of objective limitations and obstacles make it difficult for the Roma to access health care services, while the institution of the health mediator and the rise in the educational level of the new generation could significantly contribute to solving their health problems, especially those related to the sensitive issues of their sexual and reproductive health.

Keywords: Roma, Adult Education, Health Education, Educational Needs

© 2025 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Doi:

¹ Lampadiari Maria Msc, Med Midwifery (Lamia General Hospital).
Mantas Chris, Post Doc Candidate, University of Peloponnese

1.Introduction

Roma constitute an ethnic minority scattered all over Greece, the Balkans, Central and East Europe and on few cases in Western Europe. Originated from India, Roma have their own distinctive culture. One of the key elements of this culture is that they often keep a distance from the society but also that Roma children, especially female Roma, do not graduate from school and they prefer to receive their own atypical education. This has an impact on their skills and knowledge, including health knowledge (Kassis, 2021).

Most researches have dealt with the investigation of the situation prevailing in terms of health and social isolation of the Roma in Europe. The majority of Roma who are able to access health services report experiencing discrimination against other patients (Kósa et al., 2007). Based on empirical studies in Greece and other European countries, the health situation of the Roma proves to be particularly burdensome, with the reasons for the burden referring, among other things, to the inability to access and use health services. Roma women are generally in worse health and more disadvantaged than Roma men. Poor maternal health is a particular risk for Roma women (Pim de Graaf et al., 2016). There is much evidence that the Roma face high levels of morbidity and mortality, which has led to their recognition by health professionals and policy makers as a vulnerable community (Heaslip, Hean, & Parker, 2016). For this reason, this publication aims on investigating the education needs of Roma women in Greece in respect with health education. The purpose of this publication is to examine the educational needs of Roma women in relation with health education. The value of this paper is that it will provide important information for the planning and implementation of future health educational programs for Roma women of Greece in order to improve their quality of life and health.

2.Literature review

Roma is an ethnic minority which often lives on the outskirts of society and they have tribal and collective characteristics. Overall, the fact that often the Roma people are rejected from the rest of society means that they have to work hard to make their living. The outcome is that hunting for survival forces them to deal with health problems when they arise, ignoring prevention and vaccinations. Also, the lack of education and health education keeps them trapped in prejudices, since the partial knowledge of the language creates problems of communication with health workers, while illiteracy prevents them from receiving written information (Mihailov, 2012). These communication and literacy barriers significantly limit Roma women's access to essential health education. While conventional outreach methods often fall short, recent advancements in artificial intelligence (AI) may offer additional tools to support culturally and linguistically sensitive communication. According to Efthymiou, Alevizos, & Sidiropoulos (2023), AI-powered platforms can assist NGOs in adapting health information to the specific needs of marginalized populations, thereby enhancing accessibility and relevance. Another study in Slovakia gave us comparable data on the risk of a cardiovascular event

between Roma and non-Roma. The research evaluated the risk factors of biological and other cardiovascular diseases in people living in Roma settlements with non-Roma. Roma had higher odds of obesity, low HDL cholesterol, normal total cholesterol and smoking than non-Roma. No significant differences by ethnicity were found in hypertriglyceridemia, hyperglycemia, and hypertension. Higher rates of some cardiovascular CVD risk factors were also confirmed in Roma compared to non-Roma (Babiska et al., 2013). The high prevalence of tuberculosis is also an important issue, which together with other issues concerning the health conditions of the Roma in general. In a study by Pappa et al (2015) in Greece that included 1068 Roma adults living in settlements (mean age 36 years) with the aim of assessing health-related quality of life, it showed that health status and housing conditions, gender, age, education, chronic diseases, stable housing and material deprivation were important determinants. Males reported significantly better health than females as well as those who attended school compared to illiterates. Chronic poor living conditions and illiteracy are two key areas that contribute significantly to poorer quality of life (Pappa et al., 2015).

Building on evidence from a study conducted in Central and Eastern Europe, with the exception of Montenegro, it emerged that Roma are two to three times more likely to report having unmet health needs than non-Roma living in the same region. These inequalities remain largely significant, and it appears that gender, age, marital status, employment status, education, health insurance and geographical proximity to the health system play an important role for them (Vishal et al., 2016). Research shows that about 80% of Roma respondents live below the poverty line, every third Roma lives in a house without running water, every third Roma child lives in a family where someone went to bed hungry at least once a month. Also 50% of Roma between the ages of six and twenty-four do not attend school. This research highlights a disturbing but unavoidable reality: the largest national minority in the European Union still faces unacceptable discrimination and unequal access to social and health services (European Union Agency for Fundamental Rights, 2017). This educational marginalization is not unique to the Roma community. Alevizos et al. (2025) underline how structural inequalities and digital exclusion deepen barriers to education and information, especially among socially disadvantaged populations. These dynamics must be taken into account when designing effective outreach strategies for vulnerable groups. A higher prevalence of certain chronic diseases has been reported in Slovak Roma, such as cardiovascular diseases, diabetes mellitus, obesity and kidney disease. Roma compared to non-Roma are found to be 2.4 times more likely to develop end-stage renal disease and have a lower chance of survival on dialysis (Kolvek et al., 2018). In another study conducted in Slovakia to record the prevalence of hepatitis B in Roma and compare it with the non-Roma population to explore possible social and economic risk factors related to health, it was found that the Roma population had significantly higher prevalence of hepatitis B (12.4%, compared to 2.8% of the general population), so barriers need to be addressed to ensure healthy outcomes for mother and child (Drazilova et al., 2018).

The Romas live in degraded living conditions due to the social exclusion they experience, for this reason they associate health with the loss of disease. A

characteristic of the Roma in relation to health is that when a relative falls ill, the illness turns into a family problem, and the hospital is flooded with fear. Also, they believe that when the symptoms subside, the disease has passed and they do not visit the doctor, do not continue the medical instructions, as a result of which they stop the medication and get sick again (Pappa et al., 2015).

Roma perceive their own health differently from the majority population. Roma health is often seen from the perspective of their families, which takes into account the close social ties between Roma families and communities. Family dynamics can influence an individual's perception of their health and well-being (Eklund et al., 2013).

Roma communities have a low socio-economic status resulting in unfavorable health indicators for them (Foldes & Covaci, 2011). The specific patterns of morbidity and mortality in Roma communities obviously vary according to the composition and location of the community and the precise socioeconomic characteristics. A recent EU report, which reviews the health status of Roma communities, highlights the higher incidence of major chronic diseases in the Roma community compared to the general population (Marrsid, 2009; European Commission, 2016).

There is a higher prevalence of communicable and non-communicable diseases within the Roma community and significantly lower life expectancy than national averages. Efforts by governments across Europe to address these health inequalities are relatively weak, and Roma suffer from an inability to access healthcare, education and employment in every country they reside in compared to the majority population. The problematic access to good quality health care, as a result of institutional and interpersonal discrimination of Roma, affects their health (Bastos & Faerstein, 2012). This pattern of systemic marginalisation became even more visible in periods of crisis. Recent research by Alevizos, Michail, Eleftheroglou, and Sidiropoulos (2023) highlights how pre-existing inequalities in health, education, and access to basic services tend to deepen during times of social disruption. Their analysis reinforces the importance of designing inclusive policies that can respond effectively to overlapping forms of vulnerability affecting disadvantaged populations such as the Roma. Therefore, factors affecting Roma accessibility to health care should be of primary importance to public health program design and social policy makers. Also, with Roma adopting modern ways of approaching health issues, relationships with care providers are expected to improve and Roma themselves will further benefit (Carrie & Dundes, 2004). As the socioeconomic determinants of health have become more recognized over the past decade, it is becoming clear that societies with greater inequalities are generally less healthy. It is important for public health across Central and Eastern Europe that the health needs of Roma are prioritized by governments.

3. Research method

3.1 Purpose and research questions

The purpose of the study was to investigate the educational needs of Roma women in matters of sexual and reproductive health in combination with their

cultural perceptions of childbearing and the role of women in the family and society and their general socio-demographic characteristics.

Specifically, the following research questions were asked:

Research question 1: What are their knowledge and attitudes about sexual health?

Research question 2: What are their knowledge and attitudes about reproductive health?

Research question 3. How do age and educational level affect Roma women's knowledge and attitudes about sexual and reproductive health?

Research question 4. How do cultural characteristics influence Roma women's knowledge and attitudes about sexual and reproductive health?

3.2 The research approach

Access and connection with the target population is a key condition in order to successfully implement the process of investigating their educational needs. However, not infrequently, access to the target group, especially if it is a vulnerable social group, is difficult and "mediation" is required between its members and the researchers. In these cases, some "key" people, who are respected among the group members, may facilitate the approach and contact with the group. (Letheriotou, 2014).

In this context, the specific research was carried out, which was quantitative and included a sample of 100 Roma women from the Roma community in the N. Smyrna district of Larisa. Most of these women visited the Medical and Social Center of the area, while some were met by the researcher in gathering places, such as their public market. This was a convenience sample, in which the avalanche method was followed, in the sense that the researcher had some access to families and women visiting the Center (the 'key people'), who then introduced her to others and so on following.

The women were given a questionnaire related to their demographics, which additionally contained simple closed and open-ended questions about their knowledge and educational needs in matters related to sexual and reproductive health, such as: fertility, contraception, prenatal care, assistance during childbirth, the birth of a child under the age of 15 and sexually transmitted diseases (STDs).

The researcher in the majority of cases visited the women at home and the questionnaires were completed there.

3.2.1 Construction of Questionnaire

The questionnaire as a methodological tool is the main means of communication between the researcher and the respondent. In the case of the Roma, the questions had to be formulated in an understandable way, in order to overcome language barriers, while the researcher gave the necessary clarifications, whenever this was deemed necessary. The form and writing of the questionnaire was based on bibliographic references and various related questionnaires that have been written about sensitive social groups, as well as the intercultural approach at the educational level. The questionnaire included

closed-type questions graded on a Likert-type scale and some open-ended questions because with closed-type questions greater uniformity is achieved in the measurements resulting in greater reliability, while in the open-ended questions the respondents express themselves freely and clarify their needs (Galanis 2013).

3.2.2 The validity and reliability of the research tool

Questionnaire validity refers to the extent to which a questionnaire measures what it is designed to measure. Aspects of the validity of a questionnaire that are usually considered are:

Face validity: In face validity assessment, experienced researchers are asked to assess the ease of completing the questionnaire and the ability to understand the questions by the target population. For this questionnaire, this was carried out by the supervisor.

Content validity: Content validity refers to the adequacy of the items in the questionnaire so that it is conceptually supported and therefore a pilot study should be conducted to test the questionnaire. (Galanis 2013). Ensuring this validity in the present study was attempted with the pilot test in a selected population of 10 Roma women. Adjustments were made based on their feedback.

3.2.3 Subscale Construction

The questionnaire included a total of 49 questions. Questions 1-5 & 7 related to demographic characteristics, questions 6, 8, 9, 10, 11, 12 & 22 to attitudes towards reproductive health, while questions 23, 29-37, 39, 41-45 attitudes towards sexual health. Also, questions 13-15, 18, 38 related to knowledge about sexual health, while questions 16, 17, 19, 20, 21, 40 related to knowledge about reproductive health. Questions 25-28 and 46-49 refer to cultural issues in relation to sexual behavior and communication with health professionals.

The "knowledge subscale" was created, which includes questions Q.16.1, Q.16.2, Q.16.3, Q.16.4, Q.17, Q.18, Q.21, Q.38.1, Q.38.2, Q.38.3, Q.38.4, Q.38.5, Q.38.6, Q.38.7, Q.38.8. It is a total of 15 questions (along with their sub-questions) concerning knowledge of STDs and contraceptive methods. The answer options to the specific questions are not given on a Likert scale, but in the form of dichotomous answers (1/0) and in order to check the internal consistency (reliability) the Kuder-Richardson method (KR-20) was applied instead of the Cronbach test. The KR-20 is calculated from

$$r = \frac{K}{K-1} \left[1 - \frac{\sum_{i=1}^K p_i q_i}{\sigma_x^2} \right]$$
 where K, the set of questions, p and q the percentages of correct and incorrect answers and σ_x^2 the variance of the total score, while r is the final value. The index ranges from 0-1 and is evaluated in the same way as the Cronbach index: adequate above 0.60, satisfactory 0.70-0.80, very satisfactory between 0.80-0.90 and excellent above 0.90, with noting that values above 0.97 should be treated with caution, as they indicate very limited dispersion of responses. This scale had a reliability coefficient of 0.64.

3.3 The context of conducting the research

The district of N. Smyrna in Larissa

According to the data of the Region of Thessaly (2003), the first records of the presence of Gypsies in Larissa appear at the beginning of the 19th century. There is talk of miserable living conditions and their concentration in areas that correspond more or less to their current places of residence. The district of N. Smyrna developed after 1970 mainly when rural populations came from mountainous areas of the northeastern part of N. Larissa (Spilia village). and settled there. The first Roma settled in the district in the 1960s-70s in an area where the plots were not in demand, because they showed subsidence due to sand-dredging operations, hence the old name "Damaria". Most of them come from Romania and left there when slavery was abolished there in 1850. They speak Vlach (Romanian) which they call Rudarika. There are no more tent dwellers in the area. Many of their houses are large, impressive, there are few shacks and few caravans. The settlement is loosely structured with many narrow streets. For the Roma of N. Smyrna, there is probably talk of mobility rather than nomadism (ibid.)

The Medicosocial Center

A medico-social center in Damaria operates in the district. Its establishment was foreseen by a community program in 2000-2006. It is co-financed by the European Union and the Greek State. Its operation began in 2005. Its staff is a doctor, a nurse, a psychologist, a sociologist, a trainer, a Roma mediator and a cleaner.

3.4 Research Limitations

The present study is subject to some limitations related to the type and representativeness of the sample. This is a sample of ease of Roma women who live in a large urban center and from which many of the nomadic characteristics are absent. Also, the honesty of the answers is checked because the large number of questions may have acted as a deterrent to their detailed completion. Also, a qualitative methodological approach to the issue by conducting interviews that could contribute to an in-depth understanding of these sensitive issues is not included, a fact that presupposes a very good relationship and contact of the researcher with the target population.

3.5 Statistical analysis

Descriptive and inductive statistical analysis was performed. Reliability (Kuder-Richardson method) and validity (content/face) testing was applied, as well as parametric analysis methods (t test). Also, the variables "age" (median value: 21 years) and years of primary school education (high school diploma or higher vs partial studies or none/illiterate) were dichotomized, so that their reliable statistical processing was possible. Qualitative variables were studied by the χ^2 test with Yates' continuity correction. The level of statistical significance was set at $p=0.05$ (Galanis 2009). The SPSS 22.0 statistical package was used.

4. Discussion of results

According to the results of the present study, Roma women, although they have a basic background of knowledge about STIs and contraception, have a confused perception of contraceptive practices and protection from STIs and face significant communication problems with medical and nursing staff. Specifically, women over the age of 21 were tested for STIs, knew about the morning-after pill, and generally had better knowledge about STIs and PCOS. Similarly, those with 6 years of education or more had better knowledge about STDs and STDs. But regardless of age and education, almost all women find it difficult to talk to doctors and nurses, while they believe that the contraceptive pill protects against STDs and have "heard" about AIDS. Almost no woman thinks about the possibility of transmitting an STD when having unprotected sex.

In the continuation of this chapter, the discussion of the research findings is presented, per research question. It is noted, however, that the results of the research should be interpreted within the general cultural context of the Roma, which is why the findings do not always answer distinctly to one of the research questions. but they are also connected to the rest such as e.g. the fact of the reduced attendance of the formal education system is linked to their cultural elements such as the value of education, the role of women, the gypsy language, endogamy, etc. The presentation of the conclusions and the discussion based on the research questions have been followed , but everything that is reported and presented per query is interconnected and mutually influenced by the rest of the findings.

Research question 1: What are their knowledge and attitudes about sexual health?

The knowledge of the women in the sample regarding sexual health is considered insufficient, as with an excellent "10" the average score was 3.8. In fact, informing women about sexual matters is problematic, as the subject is considered "taboo" for the family and only 4% have discussed sexual matters with their parents. Although significant deficits in knowledge about STDs are not uncommon among Greek youth, (Sidiropoulou, 2018) among the Roma this phenomenon has taken on a large extent. There are misconceptions and ignorance about important issues about STIs, which can greatly affect their sexual and reproductive health. Probably a combination of marginalization and traditions works negatively for their information and education on the issues specifically of sexual health . The lack of education and health education keeps the Roma trapped in ignorance and prejudice, since the partial knowledge of the language creates problems of communication with the health workers, while illiteracy prevents them from receiving written information (Mihailov, 2012).

However, there are encouraging signs, since 80% of the women in the present study reported that they visit a gynecologist every year, and 23% reported that they visit a gynecologist for a Pap test, while all of them had given birth in a hospital. 13% were being followed by a private doctor. Over time, the hospital remains the place of reference for the health monitoring of Roma,

however, the rates of visits and follow-up by doctors and especially gynecologists appear to have improved compared to what happened about 20 years ago, when 32% of Roma women had no follow-up (Ministry of Labor and Social Security 2019).

Research question 2: What are their knowledge and attitudes about reproductive health?

In this area fragmentary knowledge is found, the deficits are linked to youth (probably due to inexperience), but also mainly to the lack of education, and therefore the possibility of documented information, either through school or through understanding a piece of information, within the given cultural environment. Roma customs allow, if not mandate, childbearing as early as puberty. In addition, young people are not sufficiently informed about family planning, contraception and prevention of sexually transmitted diseases (Cheung, 2004).

In the present study it was found that only a percentage of about 10% knows about the family planning centers in the city and even less is the percentage that visits them. The use of condoms is primarily seen as a form of contraception. Although the Roma are aware of the existence of sexually transmitted diseases, they systematically avoid observing contraception, possibly because they prioritize motherhood which will ensure the continuity of their race. Obstetric care and gynecological follow-up are limited to pregnancy and childbirth, possibly because issues related to sexual intercourse are still taboo especially for women. The problem is found internationally in the Roma communities, who are neither educated nor have access to health facilities (Karadinos et al, 2005), remaining captive to ignorance and poverty. A systemic problem is the lack of cultural mediators, the inadequacy of structures in the areas inhabited by the Roma and prejudices (Ministry of Labor and Social Security 2019).

Research question 3. How do age and educational level affect Roma women's knowledge and attitudes about sexual and reproductive health?

Social exclusion, low access to health services, poverty and lack of education are to blame for Roma's poor health, including sexual health. Younger Roma suffer from these inequalities, with lack of access to education and health services, as well as misuse of these services. Written information is often unattainable due to illiteracy, while oral communication is also problematic due to insufficient understanding of the language. Although many Roma have a booklet from Pronoia, which provides basic health services, they are insufficient and do not cover their needs. Health professionals, either due to lack of information or stereotypes, find it difficult to understand the diversity and peculiarities of Roma, which prevents Roma from using Health Services. This also contributes to the lack of sufficient data on the health status of the Roma, which does not allow the implementation of a specialized policy on their health.

The high rate of illiteracy and the low rate of school attendance are established over time in the various studies. In the present study it was found that one in three women had never attended school and one in five had

finished some grade of Primary. It is encouraging, however, that 10% had a high school diploma, while according to the testimonies of the women in the study, despite the language barriers, the doctors and nurses treat them kindly. The Medicosocial Center, which has been operating in the region since 2005, has probably contributed greatly to the improvement of Roma communication with health professionals. However, the issue of communication with health professionals needs further investigation with a qualitative approach, as women report overwhelmingly that doctors and nurses treat them with courtesy and respect (95% and 94% respectively), but in a subsequent question the overwhelming majority report that there are difficulties in communicating with doctors and nurses that are attributed to in language (96%) and in discrimination because they are Roma (82%). An apparent politeness does not exclude discrimination and perhaps in this context the preference of women for private doctors can be interpreted.

Indeed, while some steps of progress can be seen in the last twenty years in Greece in general, it takes time and continuous care for them to bear fruit. However, the pro-Roma measures resulted in a significant increase in the percentage of children enrolled in school. After all, the provision of education and health is an obligation of the state to all its citizens, with respect to their cultural particularities.

The role of the woman in the family and getting married at a young age affects whether women attend school or not, and their educational level correlates, as was also shown in the present research, with knowledge and attitudes about sexual and reproductive health. Also, the age and the perception of the role of the Roma woman indirectly affect their knowledge and attitudes towards the issues discussed in this thesis. Patriarchal structure and traditions act as barriers to schooling for Roma, who may perceive modern schooling as a threat to young girls. They may feel that the girl may be seduced by any liberties of her classmates and become sexually involved, so they may drop out of school at the age of puberty. After all, the priority for the Roma is to prepare girls for marriage, childbirth and contribution to the home. Although early childbearing poses risks for young women, a lack of education does not help highlight the problems associated with teenage pregnancy and childbirth. There is generally tolerance for men's sexual freedom before and during marriage, while women are expected to maintain virginity before marriage and remain sexually committed to their husbands.

Research question 4. How do cultural characteristics influence Roma women's knowledge and attitudes about sexual and reproductive health?

In the present study it was found that Roma women attribute the difficulties they face in our country's health system to language and discrimination. At the same time, the fact that 70% of women have had sexual contact before the age of 14 raises questions about the safe prevention of STDs and, of course, about family planning. The latter must be interpreted through the cultural perceptions of the Roma: children are considered happiness, and women are accustomed, especially in the past, to marry at a young age (Ministry of Labor and Social Security 2019)). This may play a role in their attitudes towards sexual precautions.

However, given the finding of diplomacy that knowledge improves with advancing age, early sexual contacts are considered to be unaccompanied by a corresponding awareness of risk, with all that this implies for sexual and reproductive health. It is possible that this attitude can be interpreted in the general frame of view of the Roma regarding the functioning of the body. Their views do not follow the conventional scientific approach, but are a continuation of their cultural traditions about life and health (Pappa et al, 2015). In this context, a person is considered healthy as long as he successfully meets his daily needs. The Roma ignore basic symptoms of the disease and wait for the progress of the processes until the situation worsens to the extent that it makes their daily life difficult, unless it is a situation that is perceived as immediately life-threatening. Then they may seek help, not necessarily from a health professional. A qualitative research on these topics could examine them in depth and provide important answers on the related issues.

It is typical that health promotion is achieved mainly through empirical methods, visiting the doctor and taking medicines, spells and wishes (Karantinos et al., 2005). The health professional can be put in an extremely difficult position, as they may be faced with a serious condition and the disease may no longer be amenable to treatment, which can fuel a vicious cycle of mistrust of health services. A "great" physician is one who heals, while a bad physician is one whose medicines are ineffective. The increased morbidity among Roma is not surprising, as Roma do not seek specialist care in the early stages of the disease (Marrsid, 2009).

A number of objective limitations and obstacles make it difficult for Roma to access health care services. The lack of health insurance and other official certifications has led to the exclusion of Roma from health services. It is certainly encouraging that in the present study the majority of women (67%) are insured. However, geographical isolation, language and communication barriers, bias due to social stereotypes, low level of health care provision and violation of human rights during the provision of any health care create additional constraints (European Roma Rights Center 2006; Council of Europe and EUMC 2003). Even the preference expressed in the present study towards private doctors with whom they feel "more comfortable" could possibly be attributed to the treatment that Roma women have from them in relation to public doctors. These issues could be explored further in a future qualitative study.

A systemic problem is the lack of cultural mediators, the inadequacy of the structures in the areas inhabited by the Roma and prejudices. Research from Balkans and Greece shows that language is a serious barrier to communication (Pappa et al, 2015), a fact that is also confirmed in the present research. In some areas, the right to free and equal access to education, but also to health, is being violated. Segregation of Roma within hospitals is not uncommon, as is derogatory treatment by health professionals. But isolation also means less information, less possibilities for self-improvement, so a vicious circle is perpetuated. In the international literature, it is reported that the problem is more acute among women, because more conservative Roma communities further weaken the position of women within them and exacerbate gender inequalities by limiting knowledge of their rights and health

care, including of family planning services (Kósa et al., 2007). These patterns of inequality have been further intensified in times of crisis. Alevizos et al. (2023) emphasize that during the COVID-19 pandemic, gender-based disparities widened significantly, particularly among marginalized women, limiting their access to education, healthcare, employment, and protection from violence. This is a matter for investigation and reflection regarding the gypsy communities in Greece.

As a result, the low level of health of the Roma is inextricably linked to the social determinants of health (Foldes & Covaci, 2011). However, Roma who through education will change their attitudes towards health issues will further benefit from communication with health care providers (Carrie & Dundes, 2004). Patients' cultural differences should become an opportunity for an alternative approach to health and the provision of education, rather than a brake on the care process.

These phenomena are also strongly observed in our country, where the Roma communities, despite their gradual integration into the urban fabric and the abandonment of nomadic life, retain many of their traditional characteristics (for example, the high rate of endogamy found in all studies. in the present study it reached 100%). Exclusion from education and health creates multiple and chain-related problems both in the Roma community and in the wider society in general. Such exclusion rarely stems from a single source. As Alevizos, Mikhail, and Kaminas (2024) argue, long-term marginalization is often the result of overlapping structural, spatial, and social inequalities. Their analysis, though drawn from different community settings, underscores the importance of integrated, context-sensitive strategies in addressing complex forms of disadvantage—an approach highly relevant to the case of Roma women.

5. Suggestions - future research

In order to eliminate the inequalities that exist in the health sector between minority groups in general, but also the Roma in particular, the institution of the health mediator could also be implemented in Greece. This is a person or group of people who will act as a link between Roma (individuals / families / communities) and public health services. (European Roma Rights Centre, 2006). In this way it attempts to improve the health of the community by providing education on health issues, by supporting Roma in their efforts to obtain health insurance or identity documents necessary for the provision of health services, by mediating between Roma patients and the doctors during the visits, but also with the communication with the Roma communities on behalf of the public health system. Any health or prevention initiatives should be based on close collaboration with local health mediators (Feder, 1989). These actions would be desirable to be developed in the context of an integrated health program for the Roma, so that there is the necessary coordination between health care services and those of housing and employment. Even to achieve the limitation of discrimination. In the direction of improving Roma accessibility to health services, the issuance of an individual health booklet and the institution of a family doctor will contribute, as will the support structures (e.g. Medical Social Centers, Health Centers, Regional

Health Directorates, etc.), which could undertake information campaigns on Social Medicine issues. Particular emphasis should be placed on the mother-child sector, with information for the female population on issues of pregnancy, childbirth, labor and family planning. After all, law 2519/1997 provides for the implementation of health programs for vulnerable groups of the population with racial, social and cultural particularities.

Future research on Roma sexual and reproductive health education needs could include intervention studies and interviews with Roma women to explore in depth the characteristics and beliefs that determine their interactions with health services and views them on sexual and reproductive health. Through mixed methods of quantitative and qualitative approach of large samples with heterogeneous composition (e.g. nationwide) valuable data could be obtained regarding the vital needs of the Roma, but also data regarding the special needs of certain Roma groups, so as to ensure their greater participation in their education programs, especially on the critical issues of sexual and reproductive health.

References

1. Alevizos, A., Eleftheroglou, M., Gkoulgkoutsika, A., Markella Michail, M. (2025). COVID-19 and the Exacerbation of Educational Inequality: The Case of Hispanics in the United States. *The Educational Review, USA*, 9(1), 10-18. Available at: <http://dx.doi.org/10.26855/er.2025.01.002> [Accessed 2 May 2025].
2. Alevizos, A., Kaminas, A., & Katsika-Panousi, L. (2023a). The Impact of COVID-19 in Women's Inequalities: Education, Employment, Healthcare and Abuse. *HAPSc Policy Briefs Series*, 4(2), 194-202. Available at: <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.36714> [Accessed 15 February 2025].
3. Alevizos, A., Michail, M., & Kaminas, A. (2024). Exploring coastal societies' ties with the sea and the impact of ecosystem regulations. *International Journal of Non-Profit Sector Empowerment*, 3(1). Available at: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/npse/article/view/37533/28173> [Accessed 15 February 2025].
4. Alevizos, A., Michail, M., Eleftheroglou, M., & Sidiropoulos, S. (2023b). COVID-19 and the Exacerbation of Existing Inequalities: Why the Lower Socioeconomic Strata Were Influenced the Most. *HAPSc Policy Briefs Series*, 4(1), 33-41. Available at: <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.35196>. [Accessed 7 May 2025]
5. Efthymiou, I.P., Alevizos, A. & Sidiropoulos, S., (2023). The Role of Artificial Intelligence in Revolutionizing NGOs' Work. *Journal of Politics and Ethics in New Technologies and AI*, 2(1), 1-6. Available at: <https://doi.org/10.12681/jpentai.35137> [Accessed 8 March 2025].
6. Babinska, I., Veselska, Z.D., Bobakova, D., Pella, D., Panico, S., Reijneveld, S.A., & Geckova, A.M. (2013). Is the cardiovascular risk profile of people living in Roma settlements worse in comparison with the majority population in Slovakia. *International journal of public health*, 58, 417-425.

7. Bastos, J.L., & Faerstein, E. (2012). Conceptual and methodological aspects of relations between discrimination and health in epidemiological studies. *Cad Saude Publica*, 28, 177-83.
8. Carrie, V., & Dundes, L. (2004). The crossroads of culture and health among the Roma (Gypsies). *Journal of nursing scholarship*, 36, 86-91.
9. Carrie, V., & Dundes, L. (2004). The crossroads of culture and health among the Roma (Gypsies). *Journal of nursing scholarship*, 36, 86-91.
10. Cheung, M.S.P., Gilbert, P., & Irons, C. (2004). An exploration of shame, social rank and rumination in relation to depression. *Personality and Individual Differences*, 36, 1143-1153.
11. Drazilova, S., Janicko, M., Kristian, P., Schreter, I., Halanova, M., Urbancikova, I., ... HepaMeta Team (2018). Prevalence and Risk Factors for Hepatitis B Virus Infection in Roma and Non-Roma People in Slovakia. *International journal of environmental research and public health*, 15(5), 1047. doi:10.3390/ijerph15051047
12. Eklund, K.L., Crondahl, K., Sunnemark, F., & Andersson, A. (2013). The meaning of health, well-being, and quality of life perceived by roma people in west Sweden. *Societies*, 3, 243-260.
13. European Commission. (2016), *Assessing the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies and the Council Recommendation on Effective Roma integration measures in the Member States*, 424.
14. European Roma Rights Centre. (2006). *Ambulance not on the way: the disgrace of health care for Roma in Europe*
15. European Union Agency for Fundamental Rights. (2017). *Housing conditions of Roma and travelers in the European Union*, Comparative report.
16. Földes, ME., & Covaci, A. (2011). *Research on Roma health and access to healthcare: state of the art and future challenges*.
17. Galanis, P. (2009). Statistical methods of data analysis. *Archives of Greek Medicine*, 26, 699-711.
18. Galanis, P. (2013). Validity and reliability of questionnaires in epidemiological studies. *Archives of Greek Medicine*, 30, 97-110.
19. Heaslip, V., Hean S., & Parker, J. (2016). Lived experience of vulnerability from a Gypsy Roma Traveller perspective. *J ClinNurs*, 25, 1987-1998.
20. Karantinos, D., Maratou-Alibrandis, L., & Fronimou, E. (2005). *Dimensions of social exclusion in Greece. Main issues and identification of policy priorities*. Athens: National Center for Social Research.
21. Kassis, D. (2020). Underachievement of Roma Children in Greece. In *Language Diversity in Greece* (pp. 183-192). Springer, Cham.
22. Kolvek, G., Straussova, Z., Majernikova, M., Rosenberger, J., & Dijk, J.P.V. (2018). Health Differences between Roma and Non-Roma in the Slovak Dialyzed Population. *International journal of environmental research and public health*, 15, 360.
23. Kósa, Z., Széles, G., Kardos, L. (2007). A comparative health survey of the inhabitants of Roma settlements in Hungary, *Am J Public Health*. 97, 853-859.

24. Leftheriotou, P. (2014). *Designing adult education programs in Greece: the case of the General Secretariat for Lifelong Learning*. Doctoral thesis. EAP, School of Humanities, Athens.
25. Marrsid, N. (2009). Cultural beliefs and health behaviors of Roma patients in Finland. *Bachelor Thesis*, 23.
26. Marrsid, N. (2009). Cultural beliefs and health behaviors of Roma patients in Finland. *Bachelor Thesis*, 23.
27. Mihailov, D. (2012). *The health situation of Roma communities: analysis of the data from the UNDP/World Bank/EC Regional Roma Survey*Roma Inclusion Working Papers. Available at: http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/health_web
28. Ministry of Labor and Social Security (2019). Pan-Hellenic intermunicipal network for the support of Greek gypsies. Pan-Hellenic census study investigating social, residential conditions and needs of Greek Roma citizens.
29. Pappa, E., Chatzikonstantinidou, S., Chalkiopoulos, G., Papadopoulos, A., Niakas, D. (2015). Health-Related Quality of Life of the Roma in Greece: The Role of Socio-Economic Characteristics and Housing Conditions. *Int J Environ Res Public Health*, 12, 6669-6681.
30. Pim de Graaf, D., Rotar, P., Zelko, E., Vintges, M., Willems, S., & Hanssens, L. (2016). Primary care for the Roma in Europe. *Position paper of the European forum for primary care*, 55, 218-224.
31. Sidiropoulou, K. (2018). *Adolescents' knowledge and attitudes towards Sexually Transmitted Diseases (STDs) and condom use as a means of protection against STDs based on the Theory of Planned Behavior*. Diplomatic Thesis, EAP, School of Humanities, Athens.
32. Vishal, S., Arora, C., Kühlbrandt, C., & McKee, M. (2016). An examination of unmet health needs as perceived by Roma in Central and Eastern Europe. *European Journal of Public Health*, 26, 737-742.

«Το έργο μέσα στο έργο» και η πραγματικότητα ως «προσομοίωση»: *Catastrophe* του Samuel Beckett & *Hamlet machine* του Heiner Müller

Παναγιώτης Παπαναστασίου

Διδάκτωρ Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Η προβληματική της παρούσας μελέτης επικεντρώνεται στις τεχνικές του «θέατρου εν θεάτρω», στη σύγχρονη παγκόσμια δραματοουργία. Ο όρος «μετα - θέατρο» αναφέρεται για πρώτη φορά το 1963 από τον Lionel Abel στη μελέτη του: «*Metatheatre: A new view of dramatic form*». Εφαλτήριό του ήταν η ανάγκη του να ερευνήσει το πως θα διαμορφώσει μία νέα δραματική μορφή θέτοντας ως αντικείμενό της την έρευνα του νεότερου θεάτρου και συγκεκριμένα τα δράματα του Σαίξπηρ, δίχως να παραλείπει παραλλήλως και την ανάλυση δραμάτων της σύγχρονης ελληνικής σκηνης. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο ο μεταθεατρικός μηχανισμός του έργου μέσα στο έργο συνδέεται με την έννοια της προσομοίωσης (simulation) σύμφωνα με τον Jean Baudrillard. Ως δείγματα «μετα - θεάτρου» επιλέγονται δύο θεατρικά κείμενα: «*Hamlet machine*» του Heiner Müller και «*Catastrophe*» του Samuel Beckett. Προεκτείνοντας τον συλλογισμό μας, μπορούμε να ισχυριστούμε πως στην πραγματικότητα τα συγκεκριμένα έργα προσλαμβάνονται ως μιμήσεις των μιμήσεων μίας μίμησης. Το «*Hamlet machine*» είναι, στην ουσία, η μεταθεατρική εκδοχή τού ήδη μεταθεατρικού (και βασισμένου σε παλαιότερους μύθους) «*Hamlet*» και το «*Catastrophe*» αποτελεί μια σκοτεινή μεταθεατρική παρωδία μιας αστυνομικής ανάκρισης, μιας δίκης ή ενός βασανιστηρίου σε τόπο κράτησης. Οι χρήσεις των εγκιβωτισμένων παραστάσεων και προβών, σε καθορισμένα ή συγκεχυμένα χρονικά και χωρικά πλαίσια στα εν λόγω θεατρικά κείμενα, θα εξηγήσουν τις δυνατότητες μετατόπισης ηθοποιών και πραγματικών θεατών σε ρητές ή άρρητες σ' αυτά μυθοπλασίες, καθώς και τις δυνατότητες παραβίασης του συνόρου μύθου και πραγματικότητας. Με τη συνεξέταση των δύο έργων, επιχειρείται να διαφανεί ουσιαστικά πως ο χειρισμός της δυνατότητας του να υπάρξει θέατρο μέσα στο θέατρο μετατρέπεται στον χειρισμό μιας ρητορικής περί της ύπαρξης, της αναβίωσης ή του θανάτου στο πεδίο της νεωτερικότητας.

© 2025 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις - κλειδιά: Προσομοίωση, Μετα - θέατρο, *Hamlet Machine* (Heiner Müller) *Catastrophe* (Samuel Beckett).

Doi:

Abstract

The focus of this study lies in the techniques of “theatre within the theatre” in contemporary global dramaturgy. The term “meta-theatre” was first introduced in 1963 by Lionel Abel in his work “Metatheatre: A New View of Dramatic Form”. His starting point was the need to explore how to shape a new dramatic form by making the study of modern theatre its subject, specifically focusing on the dramas of Shakespeare, while also including an analysis of contemporary Greek theatre works. He names this form “meta-theatre” and sets as its object the study of modern theatre, particularly the plays of Shakespeare, without omitting analyses of plays from the contemporary Greek stage. This study aims to examine how the metatheatrical mechanism of the play-within-a-play relates to the concept of simulation, as defined by Jean Baudrillard. Two theatrical texts are chosen as examples of “meta-theatre”: “Hamletmachine” by Heiner Müller and “Catastrophe” by Samuel Beckett. Extending this line of thought, one could argue that these particular works are, in essence, imitations of imitations of an imitation. “Hamletmachine” is essentially the metatheatrical version of an already metatheatrical (and based on older myths) “Hamlet”, while “Catastrophe” constitutes a dark metatheatrical parody of a police interrogation, a trial, or a torture scene in a detention setting. The use of embedded performances and rehearsals, in defined or blurred temporal and spatial contexts within these plays, will serve to illuminate the potential for displacing actors and real spectators into explicit or implicit fictionalities within the texts, as well as the potential for violating the boundary between fiction and reality. By examining both plays together, the study ultimately seeks to demonstrate how the manipulation of the possibility of theatre within theatre transforms into the manipulation of a rhetoric concerning existence, revival, or death in the realm of modernity.

Keywords: Simulation, Meta-theatre, *Hamletmachine* (Heiner Müller), *Catastrophe* (Samuel Beckett).

© 2025 Library and Information Center, University of Peloponnese

1. Θεωρητικό & Μεθοδολογικό πλαίσιο συζήτησης

Τον χρυσό αιώνα του ισπανικού μπαρόκ, πλήθος μεταθεατρικών έργων μετέβαλαν σε ανθρωποκεντρική τη θεοκεντρική κοσμοθεωρία της Αναγέννησης. Σύμφωνα με τη Χάρτνολ, η μεταθεατρικότητα συνδέεται με το λαϊκό μελόδραμα του 19ου αιώνα, που ανέδειξε τη θεατρικότητα των ηθοποιών, αμφισβητώντας τον αποκλειστικό της δεσμό με την υψηλή τέχνη και τον avant-garde μοντερνισμό (Χάρτνολ, 1980: 71–72). Τον 20ο αιώνα, το δράμα, απαξιώνοντας προγενέστερες μορφές, αντλεί τη θεματολογία του από την ψυχανάλυση, την πολιτική, την ιδεολογία, στοχαζόμενο γύρω από τις συμβάσεις της γλώσσας, τη διακειμενικότητα, τον αρχαίο μύθο. Οι λειτουργίες του «θέατρου εν θεάτρω» είναι: α) η μετα - δραματική/μετα - λογοτεχνική/μετα - αισθητική, η οποία σχετίζεται με τις ποιητολογικές προϋποθέσεις παραγωγής του δραματικού έργου· β) η φιλοσοφική, η οποία εστιάζει σε οντολογικές και επιστημολογικές ανησυχίες σχετικά με τα όρια ψευδαίσθησης και πραγματικότητας· γ) η προσληπτική, η οποία αναφέρεται στην ένθεση μυθοπλαστικού κοινού, το οποίο μπορεί να είναι είδωλο του πραγματικού· δ) η προοπτική, η οποία φωτίζει διάφορες οπτικές του θέματος που διερευνά· ε) η μετα - επικοινωνιακή, η οποία αφορά στην κατανόηση ή όχι των μετα - επιπέδων του λόγου και των σημειακών συστημάτων (Hornby, 1986· Lehmann, 2006· Pavis, 2006).

Το «θέατρο εν θεάτρω» είναι φόρμα θεατρικής αυτοπαρουσίας. Πρόκειται για την αντανάκλαση του θεάτρου σε καθρέφτη. Το θέατρο, δηλαδή, βλέπει το είδωλό του και το θαυμάζει, εκθειάζει τις πιθανότητές του, ενώ ασκεί κριτική. Το «θέατρο εν θεάτρω» δέχεται την εξάπλωσή του και, ταυτοχρόνως, την απορρίπτει με την ένθεση άλλης αναπαράστασης, ώστε αυτό, το οποίο φαίνεται ότι παίζεται, να είναι, τελικά, μία μη θεατρική παράσταση. Ο θεατής έχει επίγνωση ότι οι εικόνες και τα κείμενα που βλέπει και διαβάζει δεν είναι αληθινά, αλλά φανταστικές κατασκευές. Επιπλέον, το στοιχείο της αντανάκλασης –δηλαδή η παρουσίαση μιας πραγματικότητας μέσα σε μια άλλη–, αποδυναμώνει τη δραματουργική φόρμα ως προς τη δυνατότητά της να δημιουργήσει έναν καινούριο μύθο, αν αυτός είναι ο σκοπός της.

Η δραματουργία του μεταμοντερνισμού έκρινε όντως αναγκαία την επανεξέταση του χαρακτήρα της δραματουργίας ως κατασκευής, που επικαλείται, ανακυκλώνει, παραπέμπει, θεματοποιεί τα κλασικά κείμενα. Οι προϋπάρχουσες κειμενικές δομές παρουσιάζονταν όχι πλέον ανυπέρβλητες, αλλά υφίσταντο αναχρονισμούς, διασκευές, παραποιήσεις, παρωδίες, και εξηγούσαν την εξωκειμενική πραγματικότητα, την κοινωνία και τους κοινωνικούς ρόλους, αναγνωρίζοντας στη διαδικασία της κατασκευής τους αναλογίες με εκείνη της κατασκευής της θεατρικότητας. Ακόμη, όμως, και όταν η τεχνική του «θέατρου εν θεάτρω», επί μοντερνισμού και μεταμοντερνισμού, προστρέχει σε παλαιά δραματική μυθοπλασία προς θήραν αυτοαναφορικότητας, επιλέγει τον Σαίξπηρ, κυρίως τον «Άμλετ» (π.χ. Τομ Στόπαρντ, «Ο Ροζενκράντς και ο Γκίλντενστερν είναι νεκροί» & Heiner Müller, «Μηχανή Άμλετ») που θεωρείται υπόδειγμα του είδους.¹

¹ «Εν τέλει, το θέατρο εν θεάτρω ενυπάρχει και εκτυλίσσεται από την αρχή του έργου, επειδή το θέατρο είναι μέρος της πραγματικότητας για μία κοινωνία που αντιλαμβάνεται τη δράση της θεατρικά. Άλλωστε, ο C. Schmitt απαντώντας στον W. Benjamin στην προσπάθειά του να διαχωρίσει Trauespiel και τραγωδία, υποστηρίζει ότι το τραγικό δεν προεκτείνεται στο παιχνίδι ακόμη κι αν αυτό το παιχνίδι είναι ένα παιχνίδι για να σε κάνει να κλαις, ένα θλιμμένο παιχνίδι για

Η αντιθεατρικότητα και η εξωκειμενική μεταδραματικότητα, με τις performances, το θέατρο της επινόησης, όπως αυτά ορίστηκαν από τους Martin Ruchner (2004) και Hans – Thies Lehmann (2006), αντιστοίχως, αλλά, κυρίως, οι πολλές και διαφορετικές σκηνοθετικές αναγνώσεις της αρχαίας τραγωδίας, θα διαμορφώσουν επί των μεταμοντέρνων θεατρικών ημερών δύο τάσεις: από τη μία, να έρθει το παλαιό κείμενο επί σκηνής ως μέρος της παραστατικής λειτουργίας, και, από την άλλη, κάποιο θέμα αρχαίας τραγωδίας να μην καταχωρίζεται, ως εγκιβωτισμένο, δραματουργικά.

Η μεθοδολογική προσέγγιση στην παρούσα μελέτη, επικεντρώνεται στη θεωρία που αναπτύσσει ο Baudrillard (1994) σχετικά με τον όρο «προσομοίωση»² ως την παραγωγή του πραγματικού μέσω μοντέλων μίας εικόνας ή αναπαράστασής του, η οποία ωστόσο, δεν παρουσιάζει πλέον καμία αναφορά σε κάποιο αρχικό, αυθεντικό γεγονός ή αντικείμενο. Ο Baudrillard προεκτείνει τον συλλογισμό του τονίζοντας ότι η κοινωνία σήμερα έχει αντικαταστήσει όλη την πραγματικότητα και τη σημασία της με σημάδια – σύμβολα. Το «simulacra», στο οποίο αναφέρεται ο ίδιος, είναι ένα συνονθύλευμα από σημάδια του πολιτισμού και των μέσων που δημιουργούν την πραγματικότητα, έτσι ακριβώς, όπως μπορεί να την αντιληφθεί κανείς. Όπως η πραγματικότητα συντίθεται στη διορατική αντίληψη του Baudrillard, το σύγχρονο υποκείμενο και οι δράσεις του δομούνται σύμφωνα με την παντοδυναμία των simulacra. Έτσι λοιπόν, έχουμε τη δυνατότητα να εντοπίσουμε στα δύο έργα, τις τρεις κατηγορίες προσομοιωτικών μηχανισμών που παραθέτει (Baudrillard, 1994: 84):

- Οπερατικοί ή λυρικοί (operatic, αναφέρονται στη θεατρική κατάσταση των θεατρικών/φανταστικών μηχανισμών, στη «μεγάλη όπερα» της τεχνικής).
- Επιχειρησιακοί (operative, αναφέρονται στη βιομηχανική, παραγωγική κατάσταση).
- Λειτουργικοί (operational, αναφέρονται στην κυβερνητική, αβέβαιη τροπή της «μετα – τεχνικής»).

2. Catastrophe & Hamlet Machine: Μία μετα-δραματική/μετα-θεατρική συνομιλία

Το μονόπρακτο «Catastrophe» του Samuel Beckett γράφεται στα γαλλικά το 1982. Ανεβαίνει για πρώτη φορά στο Φεστιβάλ της Ανιγνόν την ίδια χρονιά και πρωτοεκδίδεται στα αγγλικά το 1984.³ Εκ πρώτης όψews αποτελεί κείμενο με

θλιμμένους θεατές, ένα *Trauespiele* βαθιά συγκινητικό. Μάλιστα το τραγικό στοιχείο δεν προσχωρεί στο παιχνίδι κυρίως όσον αφορά τα *Trauespiele* του Σαίξπηρ, των οποίων ο παιγνιώδης χαρακτήρας εμφανίζεται σε ό, τι συνηθίζουμε να ονομάζουμε τραγωδίες» (Ρήγου, 2009: 227).

² Η προσομοίωση είναι «η παραγωγή μέσω μοντέλων ενός πραγματικού χωρίς προέλευση ή πραγματικότητα: ενός υπερ-πραγματικού» (Baudrillard, 1994: 3). Με άλλα λόγια, είναι η αντικατάσταση του πραγματικού από προσομοιωτικούς μηχανισμούς (simulacra). Ένας προσομοιωτικός μηχανισμός «δεν είναι ποτέ αυτό που κρύβει την αλήθεια – είναι η αλήθεια που κρύβει το γεγονός ότι δεν υπάρχει αλήθεια» (Baudrillard, 1994: 3).

³ Στην Ελλάδα, το έργο του Beckett παρουσιάστηκε την άνοιξη του 2023 στο *Θέατρο Θησείον* σε μορφή ερευνητικού σχολιασμού από τον σκηνοθέτη Ανδρέα Μαντά. Το *Quelle Catastrophe!* είναι μία αυτοσχεδιαστική performance πάνω στο έργο του Beckett, με ηθοποιό, μουσικό και

ρητές πολιτικές προεκτάσεις, το οποίο ωστόσο διαφοροποιείται σε περιεχόμενο από τα υπόλοιπα έργα του ίδιου θεατρικού συγγραφέα.⁴ Έχει θεωρηθεί ως ένα από τα πιο αισιόδοξα δημιουργήματά του λόγω της τελικής έκβασης, η οποία υποδηλώνει αντίδραση του χειραγωγούμενου αντικειμένου προς τις αρχές που το διαχειρίζονται. Το έργο διαδραματίζεται σε συγκεκριμένο χώρο, αυτόν του θεάτρου, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα έργα του συγγραφέα που εκτυλίσσονται σε αόριστους χωροχρόνους.

Ο Beckett γράφει την *Καταστροφή* κατόπιν παραγγελίας και αφιερώνει το συγκεκριμένο μονόπρακτο στον Τσέχο συγγραφέα Vaclav Havel, κρατούμενο τότε από το ολοκληρωτικό καθεστώς της Πράγας και μετέπειτα, πρόεδρο της Δημοκρατίας της Τσεχίας (1989 – 1992), υπογραμμίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο την απάνθρωπη αλλά και συνάμα σαθρή παντοδυναμία του αλαζονικού σκηνοθέτη. Το έργο έχει παρουσιαστεί σε διάφορα διεθνή φεστιβάλ και θέατρα παγκοσμίως, αναδεικνύοντας τη διαχρονική του σημασία και την παγκόσμια απήχυσή του. Ο Beckett στο έργο αυτό προβάλλει την καταστροφική ενίοτε επίδραση του σκηνοθέτη επί του πρωτογενούς θεατρικού κειμένου. Ο Πρωταγωνιστής της *Καταστροφής* δεν αποτελεί μόνο το σύμβολο ενός πολιτικά καταπιεσμένου λαού ή μιας οντότητας, αλλά ένα χειραγωγημένο «θεατρικό» υποκείμενο που κατέληξε να αναπαριστά κάτι πολύ διαφορετικό από αυτό που επεδίωκε γι' αυτό ο δημιουργός του. Ουσιαστικά, πρόκειται για ένα έργο του Beckett, όπου παρωδείται συνειδητά ο ουτοπικός αυταρχισμός του σκηνοθέτη και παράλληλα αναδεικνύεται η δύναμη του ηθοποιού να ανατρέψει το σκηνοθετικό κείμενο και να δώσει το δικό του προσωπικό στίγμα στην παράσταση.

Το έργο είναι μια εγκιβωτισμένη πρόβα, όπου ο Σκηνοθέτης δίνει οδηγίες με ύφος αυθεντίας. Στην *Καταστροφή* η τελική πρόβα παρουσιάζεται ως στατική εικόνα, όπως ένας πίνακας ή ένα κινηματογραφικό καρέ. Ο Πρωταγωνιστής, ακίνητος σαν άγαλμα, φορά μαύρη ρόμπα και πλατύγυρο καπέλο και αντιμετωπίζεται σαν αντικείμενο από τον Σκηνοθέτη, ο οποίος τον αγνοεί επιδεικτικά. Ο ίδιος δίνει ψυχρές οδηγίες στη Βοηθό του, η οποία τακτοποιεί τον Πρωταγωνιστή σαν κούκλα βιτρίνας πάνω στη σκηνή. Ο Σκηνοθέτης αδιαφορεί μάλιστα και για τις νύξεις της Βοηθού του, επιμένοντας στη δική του οπτική, που εκείνη φροντίζει να καταγράψει στο σημειωματάριό της.

Η στάση του Μπέκετ απέναντι στην ιδιότητα του σκηνοθέτη υπήρξε πάντα αμυντική, καχύποπτη ίσως. Οι εκτεταμένες και λεπτομερείς σκηνικές οδηγίες που περιλαμβάνονται σε όλα του τα έργα αποδεικνύουν ξεκάθαρα τη στάση αυτή και τις προεκτάσεις της. Φαντάζει ίσως παράδοξο και ειρωνικό συνάμα το γεγονός πως ο Beckett θέλοντας να προστατεύσει το έργο από τη χειραγωγήση του εκάστοτε σκηνοθέτη, φτάνει σε σημείο να καταπιέζει ο ίδιος το δημιούργημά του και να το περιορίζει εντός ενός υπερβολικά αυστηρού πλαισίου.

Στην *Καταστροφή* ο Πρωταγωνιστής «σμιλεύεται» ή «ζωγραφίζεται» στη διάρκεια της πρόβας, από τον Σκηνοθέτη και τη Βοηθό του, ώστε να μην έχει

αφηγητή. Δεν περιγράφει γεγονότα αλλά ωθεί στην αυτογνωσία, αναδεικνύοντας τη μάταιη αναζήτηση του αληθινού εαυτού. Οι χαρακτήρες, σαν φαντάσματα, αναδύονται και χάνονται, παλεύοντας με τη φθορά, βαδίζοντας μόνοι προς τη λύτρωση, ενώ ο αφηγητής αποκωδικοποιεί τα όνειρά τους για το κοινό.

⁴ Σύμφωνα με τη Σακελλαρίδου, πρόκειται για ένα έργο του Beckett: «[...]όπου αυτοπαρωδείται ενσυνείδητα για τον ουτοπικό του αυταρχισμό ως σκηνοθέτη και όπου παραδέχεται ανοιχτά τη δύναμη του ηθοποιού να ανατρέψει το σκηνοθετικό κείμενο και να δώσει το προσωπικό στίγμα στην παράσταση» (2010: 130).

γαμψά νύχια στα χέρια του, ενώ βάφονται άσπρα τα γυμνά έως το γόνατο πόδια του, το κρανίο και τα χέρια του. Πρωτίστως όμως ο Σκηνοθέτης αποδίδει έμφαση στο να έχει ο Πρωταγωνιστής διαρκώς σκυμμένο το κεφάλι· το μόνο σημείο του που φωτίζεται. Εντούτοις, ακριβώς τη στιγμή κατά την οποία το «όραμα» του Σκηνοθέτη δείχνει να έχει υλοποιηθεί μέχρι κεραίας και άπαντες στο θέατρο χειροκροτούν συνεπαρμένοι, ο Πρωταγωνιστής «[...] σηκώνει το κεφάλι, κοιτάζει ολόισια την αίθουσα, με αποτέλεσμα η ατμόσφαιρα του διάχυτου ενθουσιασμού να καταστραφεί» (Τσακαλάκης, 2013: 305).

Όταν ξαφνικά ο χαρακτήρας – ηθοποιός, μέσα στο μονόπρακτο του Μπέκετ, αποφασίζει να σηκώσει το κεφάλι του και το βλέμμα του διασταυρώνεται με αυτό των θεατών, δημιουργείται ένα νέο πλέγμα επικοινωνίας μεταξύ άλλων υποκειμένων, εντελώς έξω από το προσχεδιασμένο σημειολογικό σύστημα του σκηνοθέτη και με απρόβλεπτες αποσταθεροποιητικές συνέπειες για τη διαμόρφωση και τη μεταφορά του νοήματος της παράστασης (Σακελλαρίδου, 2010: 131).

Ο Πρωταγωνιστής της *Καταστροφής* είναι ο κυρίαρχος συμβολικός χαρακτήρας του μονόπρακτου, αποτελώντας ταυτοχρόνως ένα αναπόσπαστο κομμάτι του μπεκετικού θεάτρου μέσα στο θέατρο. Για να συνδέσουμε την περί «προσομοίωσης» θεωρία του Baudrillard με το συγκεκριμένο έργο, θα σταθούμε στο σημείο αυτό στις τρεις κατηγορίες προσομοιωτικών μηχανισμών που ο Γάλλος κοινωνιολόγος προτείνει. Ο λόγος για τους οπερατικούς/λυρικούς (operatic), τους επιχειρησιακούς (operative) και τους λειτουργικούς (operational) μηχανισμούς. Αναφορικά με τον πρώτο μηχανισμό, το φως παίζει έναν καθοριστικό ρόλο. Το φως στον σκηνικό χώρο είναι εν γένει τεχνητό. Στο μπεκετικό μονόπρακτο η παρουσία του υποδηλώνεται μέσα από τις σκηνικές οδηγίες του Σκηνοθέτη προς τον Πρωταγωνιστή, καθώς επίσης και από την ύπαρξη του εξωσκηνικού χαρακτήρα, του φωτιστή Luc.

Στον χώρο του θεάτρου, όπου εξελίσσεται το μονόπρακτο «Καταστροφή», η σύμβαση της μη πραγματικότητας έχει τεθεί εξαρχής. Αυτό είναι το μεγαλείο της τεχνικής του «θεάτρου εν θεάτρω», η οποία δεν αφήνει περιθώρια πλάνης. Το τεχνητό φως που λειτουργεί συμβολικά στο έργο, είναι το «φως στο κεφάλι του Σκηνοθέτη» και κατά συνέπεια το επίμονο βλέμμα του Beckett. Το φως του Σκηνοθέτη συναντά τα μάτια του Πρωταγωνιστή. Το τεχνητό φως ορίζει τη μη πραγματικότητα εντός της οποίας εξελίσσεται δραματικά το μονόπρακτο, ενώ παράλληλα μειώνει ή και εξαφανίζει το ενδεχόμενο ταύτισης σε προσωπικό επίπεδο από μέρος του κοινού ή του αναγνώστη. Στο τέλος της παράστασης το σηκωμένο βλέμμα του πρωταγωνιστή προοικονομεί και την προσωπική του επανάσταση. Η μη πραγματικότητα, λοιπόν, δίνει έμφαση στο στοιχείο της ηθικής δικαιοσύνης και καθιστά την τελική θεατρική επισήμανση, ξεκάθαρη.

Αναφορικά με τους επιχειρησιακούς μηχανισμούς, θα μπορούσαμε να σταθούμε στα παρακάτω λόγια του σκηνοθέτη, όπως αυτά παρατίθενται αυτούσια στην ελληνική μετάφραση του έργου:

Μα προς θεού! Τι άλλο πια; Να του σηκώσουμε το κεφάλι; Πού βρίσκεστε; Στην Παταγονία; Να του σηκώσουμε το κεφάλι; Μα προς θεού!

[Παύση] Ωραία. Να η καταστροφή μας. Το πιάσαμε. Άλλη μία κι έφυγα.⁵

Ακόμη, στο συγκεκριμένο μπεκετικό έργο, μπορεί κανείς να διακρίνει και τον τρίτο μηχανισμό προσομοίωσης (operational). Το έργο είναι δομημένο ως μικρογραφία ενός συστήματος ελέγχου και επιβολής εξουσίας, κάτι που προσεγγίζει την Κυβερνητική. Το στοιχείο αυτό είναι ευκρινές μέσω της μετάθεσης των εντολών του Σκηνοθέτη στη Βοηθό του για να προσαρμόσει τις κινήσεις και τις εκφράσεις του Πρωταγωνιστή στα δικά του μέτρα και σταθμά.

Το έργο βρίθει μεταθεατρικών στοιχείων (στήσιμο μίας παράστασης). Η ίδια η πραγματικότητα είναι μία παράσταση, όπου οι πρωταγωνιστές δέχονται οδηγίες αλλά δεν παίζουν με τον αναμενόμενο τρόπο. Παρά τη σαφή αυτοσατιρική του σκιαγράφιση στην *Καταστροφή*, ο Beckett δεν ξέφυγε ποτέ από τη σχεδόν μονολιθική του προσήλωση σε μια αυστηρή, ολική εξερεύνηση της κινητικότητας της σκηνής και της συμπεριφοράς και των σχέσεων των «αντικειμένων» στον σκηνικό χώρο, κάτι που εκμηδενίζει οποιαδήποτε υποκειμενική πρωτοβουλία εκ μέρους του ηθοποιού. Στο συγκεκριμένο έργο, οι σχέσεις εξουσίας αναδεικνύουν και την πολιτική σημασία του μετα - θεάτρου.

Από την άλλη πλευρά, η *Μηχανή Άμλετ* γράφεται το 1977 ως ιντερμέδιο από τον Heiner Müller και πρωτοπαρουσιάζεται στη Γαλλία το 1979.⁶ Η *Μηχανή Άμλετ* (1977) του Heiner Müller είναι ένα μεταδραματικό έργο⁷ που αμφισβητεί την Ιστορία. Θεωρείται εμβληματικό για τον μεταμοντερνισμό, όπως το *Περιμένοντας τον Γκοντό* του Beckett. Με στοιχεία από τον Σαίξπηρ, χαρακτηρίζεται από ασυνέχεια, αμφισημία και διακειμενικότητα, προσφέροντας πολλαπλές αναγνώσεις. Πρόκειται στην ουσία για έναν πολυφωνικό διάλογο με την Ιστορία και τις λογοτεχνικές παραδόσεις.⁸ Το έργο αρθρώνεται σε πέντε

⁵ Η μετάφραση στα ελληνικά των αποσπασμάτων του μπεκετικού έργου στην παρούσα εργασία προκύπτει από το ακόλουθο βιβλιογραφικό λήμμα: Μπέκετ, Σ. (1990). *Μονόπρακτα: Καταστροφή*, μτφρ. Μάκης Λαχανάς, Δωδώνη.

⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα, το έργο του Müller έχει παρουσιαστεί το 2013 από την ομάδα deviant GaZe, στη *Μικρή Σκηνή της Στέγης Γραμμάτων & Τεχνών*, στο πλαίσιο του Φεστιβάλ Αθηνών. Η παράσταση σκηνοθετήθηκε από τον Γιώργο Ζαμπουλάκη και ερμηνεύτηκε από τη Μαριάννα Δημητρίου. Η ίδια παραγωγή επαναλήφθηκε το 2014 στο *Θέατρο Θησείων*, συνεχίζοντας να προκαλεί συζητήσεις και να αποσπά θετικές κριτικές για την πρωτοποριακή της προσέγγιση στο κείμενο του Müller. Αυτές οι παραστάσεις ανέδειξαν τη διαχρονικότητα και τη βαθύτητα του έργου, προσφέροντας στο ελληνικό κοινό μία ευκαιρία να εξερευνήσει τα πολύπλοκα θέματα που διαπραγματεύεται.

⁷ Ο Hornby (1986) διακρίνει πέντε είδη συνειδητού ή φανερού μετα - δράματος: 1) Το έργο μέσα στο έργο (π.χ. όλο το κείμενο της «Καταστροφής» είναι ένα έργο μέσα σ' ένα άλλο). 2) Η τελετή μέσα στο έργο (π.χ. η ταφή της Οφελίας στον Άμλετ). 3) Ερμηνεία ρόλου μέσα στον ρόλο (γίνεται σε όλη την έκταση της «Μηχανής Άμλετ»). 4) Αναφορά στη λογοτεχνία και στην πραγματικότητα (υπάρχουν αναφορές αυτού του είδους και στα δύο έργα - ιδιαίτερα η «Μηχανή Άμλετ» είναι κατά κάποιον τρόπο μια συναρμογή λογοτεχνικών, ιστορικών και άλλων αναφορών). 5) Αυτο - αναφορά.

⁸ Το θεατρικό έργο, «Hamlet Machine» ή «Μηχανή Άμλετ», είναι ένα μετά - κείμενο, ήτοι ένα κείμενο του μετα - δραματικού θεάτρου, το οποίο διατηρεί από το Σαιξπηρικό έργο στοιχεία του μύθου και των δραματικών προσώπων. Πρόκειται για ένα θεατρικό επίτευγμα, ανοιχτό σε πολλαπλές αναγνώσεις. «Η *Μηχανή Άμλετ* είναι μία συντομογραφία μοτίβων από τον «Άμλετ» του Σαίξπηρ σε λίγες, εξαιρετικά πυκνές σελίδες. Ένα κειμενικό πεδίο από σπασμένες ενότητες, ερείπια λόγου, «με την πλάτη στραμμένη στα ερείπια της Ευρώπης», όπως γράφεται στην αρχή του έργου. Ένας λαβύρινθος από λογοτεχνικά παραθέματα αφού ο Müller παραπέμπει σε άλλους συγγραφείς και ποιητές, στον Αρτώ, τον Κόνραντ, τον Έλιοτ, τον Χάιλντερλιν, διαπραγματευόμενος ταυτόχρονα το τέλος της τέχνης και της λογοτεχνίας» (Βαροπούλου στο Müller, 2001: 13).

μέρη και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως ένα πεντάπρακτο κλασικό δράμα.⁹

Εξετάζοντας προσεχτικά το κείμενο του Muller, αποδεικνύεται ότι αυτό λειτουργεί ως προσομοιωτικός μηχανισμός ή διαφορετικά ως προϊόν ενός μεταπαραγωγικού, μετανεωτερικού κόσμου του υπερβιομηχανικού θεάματος και της Κυβερνητικής. Αρχικά, η επιλογή του τίτλου υποδηλώνει «ανοιχτά» την αρνητική στάση του συγγραφέα απέναντι στον καπιταλισμό και την ευδαιμονία που αυτός προσφέρει. Ο ίδιος ο Άμλετ αναφέρει:

Δεν είμαι ο Άμλετ. Δεν παίζω πια ρόλο. Τα λόγια μου δεν έχουν να μου πουν πια τίποτα. Οι σκέψεις μου ρουφάνε το αίμα των εικόνων. Το δράμα μου δεν πρόκειται να συντελεστεί. Πίσω μου στήνεται το σκηνικό [...] Η ελπίδα δεν ολοκληρώθηκε. [...] Είμαι η γραφομηχανή. [...] Τροφοδοτώ τους υπολογιστές με δεδομένα για το άτομό μου. [...] Τηλεόραση, η καθημερινή αηδία αηδία [...] Χάιλ COCA COLA (Müller, 2001: 35-39).

Ο Müller προσπαθεί να τονίσει στο έργο ότι η στροφή του ανθρώπινου ενδιαφέροντος προς την κατανάλωση, ο αυξανόμενος κατακερματισμός και η αυξανόμενη ποικιλομορφία, μπορούν να ερμηνευθούν ως εκδηλώσεις της μεταμοντέρνας κατάστασης, η οποία γεννά με τη σειρά της τη βία στη μοντέρνα μητρόπολη και επιφέρει την αλλοτρίωση. Μέσω της κατανάλωσης και του καπιταλισμού ο άνθρωπος ψάχνει να βρει διεξόδους για να ξεφύγει από τη παρακμή που βιώνει σήμερα. Όμως οι ελπίδες του διαψεύδονται. Για παράδειγμα, οι τηλεοράσεις στη *Μηχανή Άμλετ* αποτελούν ξεκάθαρα μία ενδεικτική αναφορά σε μια μετα - βιομηχανική κοινωνία. Στο σημείο αυτό, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η θεωρία του Baudrillard περί «προσομοίωσης» και προσομοιωτικών μηχανισμών βρίσκει πρόσφορο έδαφος. Συγκεκριμένα, τα λόγια του Άμλετ και οι αναφορές του λειτουργούν ως ένας προσομοιωτικός μηχανισμός (operational) που σχετίζεται άρρηκτα με τον χαρακτήρα της Κυβερνητικής και της «μετα - τεχνικής».

Πάνω στα ερείπια της Ευρώπης, ο Άμλετ του Müller αποκτά διττή υπόσταση και μετατρέπεται σε Οφηλία,¹⁰ δημιουργώντας την ελπίδα για ένα νέο πολιτικό όραμα, μια νέα ουτοπία. Ο Πατσαλίδης επισημαίνει ότι, για τον Müller, ο ύστερος καπιταλισμός είναι μία ενιαία, πολυπρισματική δύναμη που καταναλώνει τις ίδιες εικόνες, μύθους και ήχους. Οι πολυεθνικές αποτελούν τη νέα αποικιοκρατία, ελέγχοντας ιδεολογίες, φύλα και παραγωγή (2004: 507). Ο Άμλετ του Müller βιώνει την οριστική κατάρρευση και την πτώση γύρω του κι ενώ μοιάζει να την αποδέχεται, προσπαθεί εναγωνίως να απελευθερωθεί από τα

⁹ Σύμφωνα με τη Βαροπούλου: «Στο μέρος 1 «Οικογενειακό άλμπουμ», τα μοτίβα από τον Σαίξπηρ μεγεθύνονται και συνδυάζονται με μία σύγχρονη κηδεία ανώτατου άρχοντα. [...] Στο μέρος 2 «Η Ευρώπη της γυναίκας», η γυναίκα σε ανταρσία που καταστρέφει τον κόσμο, είναι ιδωμένη στον πολιτικό ορίζοντα της δεκαετίας του '70, μια τρομοκρατίσσα που αυτοκαταστρέφεται. Μετά το «Σκέρτσο», ακολουθεί το μέρος 4 «Pest in Buda» [...], όπου τα θέματα και οι εικόνες παραπέμπουν ακόμη πιο συγκεκριμένα στην εξέγερση του Βερολίνου, στο θάνατο του Στάλιν, στην Ουγγρική Επανάσταση. [...] Στο τελευταίο μέρος, η επαναστατημένη Οφηλία που περνάει στη σιωπή, μέσα σε έναν βυθό ωκεάνιο, είναι ένας ακόμη ελεύθερος συνειρμός του Μύλλερ στον σαιξπηρικό Άμλετ (2001: 15).

¹⁰ Διακειμενικός συσχετισμός με το έργο της Magda Romanska (*Ophelia machine*), το οποίο «συνομιλεί» με το έργο του Müller (*Hamlet machine*) και λειτουργεί ως μετα-θεατρικό σχόλιο πάνω στο σχόλιο για τον Άμλετ.

δεσμά της ίδιας του της ύπαρξης. Μέσα από τη διττότητα της ανθρώπινης υπόστασής του, ο μυλλερικός Άμλετ, όπως ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και με τον σαιξπηρικό, κατορθώνει να εκφράσει τον πόνο του με λέξεις και παράλληλα να αξιολογήσει αντικειμενικά τις προσωπικές και πολιτικές πράξεις της οικογένειάς του. Η μυλλερική Οφελία με τα τελευταία της λόγια προβάλλει την εικόνα της ακύρωσης του ίδιου του εαυτού της μέσα από τη διττότητα:

Εδώ Ηλέκτρα. Στην καρδιά του σκότους. Κάτω από τον ήλιο των βασανιστηρίων. Προς τις μητροπόλεις του κόσμου. Στο όνομα των θυμάτων. Αδειάζω όλο το σπέρμα που δέχτηκα. Μετατρέπω το γάλα των μαστών μου σε θανάσιμο δηλητήριο. Ανακαλώ τον κόσμο που γέννησα. Πνίγω τον κόσμο που γέννησα, μέσα στα σκέλια μου. Τον θάβω μες στη ντροπή μου. Κάτω η ευτυχία της υποταγής. Ζήτω το μίσος, η περιφρόνηση, η εξέγερση, ο θάνατος. Όταν με τα χασαπομάχαιρα στο χέρι θα διασχίζει τις καμάρες σας, θα γνωρίσετε την αλήθεια (Müller, 2001: 40).

Ο κόσμος που «στήνει» ο Müller με φόντο τα ερείπια της Ευρώπης, με τα απομεινάρια - φετίχ της μεταβιομηχανικής παραγωγής, τα σπαράγματα από τη λογοτεχνία και τη φιλοσοφία, τα συνθήματα στους τοίχους, τους πολύσημους - πρωτεύουσες χαρακτήρες, «δείχνει» προς τη δύναμη της διάβρωσης - διάλυσης των πραγμάτων, προς την καταστροφή ως φυγή από το τέλμα μίας ζωής ή ενός καθεστώτος που έχει το βάρος μίας ιστορίας αποτυχιών, διακρίσεων, βίας και πολέμων.

Ο Άμλετ διχάζεται μέσα στα ερείπια της Ευρώπης και της ίδιας της Ιστορίας. Η θεωρία του χάους έχει αντικαταστήσει τη φυσική επιλογή και πολύ περισσότερο τη νευτώνεια λογική. Το τέλος της ανθρώπινης ιστορίας, το τέλος των ειδών θα επέλθει αφού πρώτα καταστραφεί το τοπίο. Στη *Μηχανή Άμλετ*, ο συγγραφέας παρουσιάζει τον Άμλετ ως σύμβολο της ανικανότητας των πνευματικών ανθρώπων. Ένα χρεοκοπημένο άλλοθι της ανθρώπινης κατάστασης. Ο σαιξπηρικός λόγος παρεισφρέει στο έργο ως ο αντιπροσωπευτικότερος φορέας του πολιτισμικού συστήματος της Δύσης, το πνευματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο όλοι οι επαναστάτες λειτούργησαν και εξακολουθούν να λειτουργούν.

Η επαναστατική κατάσταση έκτακτης ανάγκης των Καταπιεσμένων είναι εκείνη που βάζει τέρμα στον κανόνα της κατάστασης έκτακτης ανάγκης που επιβάλλουν οι Καταπιεστές. Είναι η θύελλα της επαναστατικής βίας των προλεταριακών μαζών που βάζει τέρμα στο ιστορικό συνεχές της παγανιστικής βίας των εκμεταλλευτών και εχθρών του λαού (Μιχαήλ, 2004: 283).

Μέσα σ' αυτό το κλίμα, ο Άμλετ του Muller, αναφωνεί:

Δεν θέλω άλλο να τρώω και να πίνω, να ανασαίνω, να αγαπάω μια γυναίκα, έναν άνδρα, ένα παιδί, ένα ζώο. Δεν θέλω άλλο να πεθαίνω. Δεν θέλω άλλο να σκοτώνω (Müller, 2001: 38).

Ο Άμλετ είναι πλέον ένα ενσυνείδητο υποκείμενο, που καταρρέει από το βάρος της αυτοσυνείδησής του, ότι δηλαδή η μοναδική ιδιότητα της ανθρώπινης ύπαρξης που τη διαφοροποιεί μέσα στον φυσικό κόσμο, η σκέψη, όχι μόνο δεν κατορθώνει να διαμορφώσει καλύτερες συνθήκες ζωής για τον φορέα της, την ανθρωπότητα, αλλά αντιθέτως την καταστρέφει, ταλανίζοντας ταυτοχρόνως

κάθε ενσυνείδητο ον με την επίγνωση της αποτυχίας του. Έτσι, ο Άμλετ αποφασίζει να αντιστρέψει τους όρους του παιχνιδιού. Αντί να υπονομεύσει την ύπαρξη – μέσω της σκέψης – επιλέγει να την απαξιώσει:

ΔΕΝ ΠΑΙΖΩ ΑΛΛΟ. [...] Ο εγκέφαλός μου είναι μία ουλή. Θέλω να είμαι μηχανή (Müller, 2001: 39).

3. Η «Μηχανή» της «Καταστροφής» ή Η «Καταστροφή» της «Μηχανής»;

Σύμφωνα με τον Baudrillard (1994), η προσομοίωση προηγείται της πραγματικότητας, γι' αυτό γίνεται υπερ - πραγματική. Τόσο η *Καταστροφή* του Beckett όσο και η *Μηχανή Άμλετ* του Müller προοικονομούν την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού από τα τέλη της δεκαετίας του '80 έως τις αρχές της δεκαετίας του '90 παρουσιάζοντας στον αναγνώστη/θεατή, σκηνές απ' αυτήν, πριν ακόμη συντελεστεί. Τα δύο έργα παρουσιάζουν τον σύγχρονο άνθρωπο βιομηχανοποιημένο, αλλοτριωμένο και αντικειμενοποιημένο.

Στη *Μηχανή Άμλετ*, ο Müller παρουσιάζει τον σύγχρονο άνθρωπο ως πνευματικά ανίκανο. Στο ίδιο μήκος κύματος, μερικά χρόνια αργότερα και ο Beckett παρουσιάζει τον Πρωταγωνιστή στο έργο του Σκηνοθέτη ως ένα μηχανοποιημένο άτομο, το οποίο υπακούει τυφλά στις οδηγίες του και κινείται αυτοματοποιημένα, όπως ένα ρομπότ. Και στα δύο έργα ο άνθρωπος βιομηχανοποιείται και υπόκειται ψυχή τε και σώματι στις επιταγές της εκάστοτε κυβερνητικής εξουσίας. Στο σημείο αυτό επιβεβαιώνεται η θεωρία του Baudrillard περί προσομοιωτικών μηχανισμών (operational) καθώς οι εντολές του Σκηνοθέτη στην *Καταστροφή* και ο καπιταλισμός στη *Μηχανή Άμλετ* λειτουργούν ως στοιχεία «μετα - τεχνικής» μέσα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο κυβερνητικής άσκησης της εξουσίας.

Οι μηχανισμοί εξουσίας στα δύο έργα λειτουργούν και ως μηχανισμοί προσομοίωσης. Στο έργο του Beckett, η εξουσία συγκεντρώνεται στο πρόσωπο του Σκηνοθέτη και εκπροσωπείται απ' αυτόν. Ο ίδιος αντιπροσωπεύει ένα καταπιεστικό σύστημα επιβολής της εξουσίας που χειραγωγεί τον Πρωταγωνιστή καθιστώντας τον έρμαιο σε μια παθητική κατάσταση που τον οδηγεί σταδιακά στην ηθική τελμάτωση. Αντιστοίχως στο έργο του Müller, το καπιταλιστικό σύστημα εκφράζει απόλυτα τον εξουσιαστικό του χαρακτήρα μέσω των διαφόρων συμβόλων που χρησιμοποιεί (π.χ. τηλεοράσεις, υπολογιστές, Coca-Cola κλπ.). Τόσο ο Πρωταγωνιστής του Beckett όσο και ο Άμλετ του Müller αποποιούνται τον δοσμένο ρόλο που τους έχει ανατεθεί από τον εξουσιαστικό μηχανισμό. Το είδωλο του καθρέφτη επαναστατεί.

Βιβλιογραφία

- Abel, L. (1963). *Metatheatre: A new view of dramatic form*. New York: Hill and Wang.
- Βαροπούλου, Ε. (2001) «Εισαγωγή» στο Müller, Η. *Δύστηνος άγγελος: Επιλογή από κείμενα για το θέατρο, ποιήματα και πεζά* μτφρ. Ελένη Βαροπούλου. Αθήνα: Άγρα. 11-28.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. The University of Michigan Press.

- Hornby, R. (1986). *Drama, Metadrama & Perception*. Cranbury NJ: Associated University Press.
- Lehmann, Th. (2006). *Postdramatic Theatre*. London: Routledge.
- Μιχαήλ, Σ. (2004). *Μορφές της περιπλάνησης*. Αθήνα: Άγρα.
- Μπέκετ, Σ. (1990). *Μονόπρακτα*, μτφρ. Μάκης Λαχανάς. Αθήνα: Δωδώνη.
- Müller, H. (2001). *Δύστηνος άγγελος: Επιλογή από κείμενα για το θέατρο, ποιήματα και πεζά*, μτφρ. Ελένη Βαροπούλου. Αθήνα: Άγρα. 31-40.
- Πατσαλίδης, Σ. (2004). *Θέατρο και θεωρία: Περί (υπο)κειμένων και (δια)κειμένων*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Pavis, P. (2006). *Λεξικό του Θεάτρου*, μτφρ. Αγνή Στρουμπούλη. Αθήνα: Gutenberg.
- Puchner, M. (2004). Society of the Counter-Spectacle: Debord and the Theatre of the Situationists. *Theatre Research International*, 29(1), 4–15. <https://doi.org/10.1017/S0307883303001019>.
- Ρήγου, Μ. (2009). *Ο αναγνώστης Άμλετ*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Σακελλαρίδου, Ε. (2010). *Ποιανού είναι το βασίλειο; Πολιτική διάσταση στο σύγχρονο ελληνικό θέατρο*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Τσακαλάκης, Θ. Σ. (2013). *Χιούμορ, επικοινωνία, πολιτική: Η μηχανή Μπέκετ*. Αθήνα: Πατάκης.
- Χάρτνολ, Φ. (1980). *Ιστορία του θεάτρου*, μτφρ. Ρούλα Πατεράκη. Αθήνα: Υποδομή.

Θεμελιώδης αντίκτυπος της ρουσσικής σκέψης στο τολστοϊκό έργο

Παναγιώτης Ασημόπουλος

Λέκτορας Ελληνικής Φιλολογίας στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων
Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Στο μεταβαλλόμενο παλίμψηστο των συνιστωσών οι οποίες αντικατοπτρίζουν τις ετερόκλητες κοινωνικές δομές φωτισμένες προσωπικότητες κατέχουν δεσπόζουσα θέση. Στην πραγματικότητα αξιοποιούν την απaráμιλλη παρακαταθήκη προγενέστερων στοχαστών προβαίνοντας στον εποικοδομητικό συγκερασμό των συλλογισμών τους. Καθώς λειτουργούν ως ιδανικά πρότυπα των ατόμων, συμβάλλουν στην ψυχοπνευματική συγκρότησή τους. Τέτοιες ανθρωπιστικές αποχρώσεις εντοπίζουμε στις διαποτισμένες από το «χριστιανικό αναρχισμό» εμπνεύσεις του Τολστόι. Εναρμονισμένος με το ρηξικέλευθο «κοινωνικό συμβόλαιο», το επαναστατικό μανιφέστο του αντικομφορμιστή Ρουσσώ ο Ρώσος δημιουργός στηλιτεύει τη φθοροποιό επίδραση της πολιτιστικής εξέλιξης· εναντιώνεται στην εκμετάλλευση της φύσης, η οποία συνεπάγεται τον ακούσιο εξανδραποδισμό του σύγχρονου ανθρώπου στα υλικά αγαθά· τέλος, αποκαλύπτει τη βάνανση καταπίεση των αδύναμων κοινωνικών ομάδων από την κρατική εξουσία και την εκκλησιαστική αυθαιρεσία.

© 2025 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις - κλειδιά: Τολστόι, Ρουσσώ, ηθική φιλοσοφία, κρατική εξουσία

Doi:

Fundamental impact of Rousseau's thought on Tolstoy's work

Abstract

In the changing palimpsest of the components which reflect the heterogeneous social structures, enlightened personalities occupy a dominant position. In fact, they draw upon the unparalleled legacy of earlier thinkers by constructively assembling their reflections. As they function as individuals' ideal models, they contribute to their psycho-spiritual formation. We may find such humanistic nuances in Tolstoy's inspirations that are imbued with "Christian anarchism". Attuned to the groundbreaking "social contract", the revolutionary manifesto of anti-conformist Rousseau the Russian creator denounces the destructive influence of cultural development; he opposes the reckless exploitation of nature which entails modern man's involuntary enslavement to the material goods; at the end, he reveals the brutal oppression of weak social groups by state power and church arbitrariness.

© 2025 Library and Information Center, University of the Peloponnese

Keywords: Tolstoy, Rousseau, moral philosophy, state power

Doi:

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Προβαίνοντας σε επισταμένη συγκριτική μελέτη τού ριζοσπάστη φιλοσόφου Ζαν Ζακ Ρουσσώ και του κορυφαίου λογοτέχνη Λέοντα Τολστόι διακεκριμένοι ερευνητές εντυπωσιάζονται από την ανάγλυφη ανάδειξη μιας μοναδικής συνισταμένης, αгаστής συνύπαρξης τριών συνιστωσών:

(α) της δυναμικής επιρροής την οποία ο Γάλλος¹ διανοούμενος άσκησε στην ψυχοπνευματική δομή τού σπουδαίου Ρώσου δημιουργού. Ωστόσο, δεν είναι θεμιτό να παραγνωρίσουμε ότι, αν και πολυεδρικά εποικοδομητική, η ρουσσωική υπόσταση δεν καταφέρνει να αποθαρρύνει τον πεφωτισμένο αμφισβητία τελματωμένων κοινωνικών δομών ή να αναχαιτίσει τη σφοδρή ακύρωση άτεγκτων θεολογικών δογμάτων²

(β) της ιδεολογικής σύγκλισης η οποία ουσιαστικά ενισχύει τη διανοητική τους επικοινωνία, εδραιώνει την αυτόνομη εξελικτική τους πορεία, αλλά και αξιοποιεί την εντυπωσιακή συγκυρία ταυτόσημων βιογραφικών τους δεδομένων·

(γ) της ανατρεπτικής κριτικής μονοδιάστατων κρατικών μορφωμάτων, όπως ενσαρκώνονται: στο ρουσσωικό *Κοινωνικό Συμβόλαιο* το οποίο προτάσσει την αδιαπραγμάτευτη προστασία της ανθρώπινης προσωπικότητας· στον τολστοϊκό «θρησκευτικό αναρχισμό»³ ο οποίος με αυθεντικό φορέα τη χριστιανική αδελφσύνη εναντιώνεται στην άβουλη υποταγή τού αδύναμου στον ισχυρότερο, ενώ επιτίθεται στους αποπροσανατολισμένους κρατικούς φορείς.

2. Πτυχές διανοητικής ταύτισης και φιλοσοφικής απόκλισης

Κατ' αρχάς η δυναμική παρουσία τού Ρουσσώ⁴ στη ζωή και στο έργο τού Τολστόι αποκαλύπτεται γλαφυρά από τον πολυγραφότατο Ρώσο συγγραφέα το

¹ Στην ουσία ο γεννημένος στη Γενεύη Ρουσσώ ανήκει στη Γαλλία λόγω της αμιγώς γαλλικής του μόρφωσης, αλλά και επειδή σε αξιοσημείωτο βαθμό διαμόρφωσε τη λογοτεχνία, τη σκέψη και την πολιτική ζωή της χώρας. Πρβλ. Rousseau 2006: 10.

² Όπως υπογραμμίζει ο Бирюков (2014: 80) ο Τολστόι σε ηλικία 27 ετών γράφει στο ημερολόγιό του: «Μια συζήτηση για τη θεότητα και την πίστη με οδήγησε σε μια μεγάλη, κολοσσιαία σκέψη, στην πραγματοποίηση της οποίας νιώθω ικανός να αφιερώσω τη ζωή μου. Αυτή η σκέψη είναι το θεμέλιο μιας νέας θρησκείας, η οποία αντιστοιχεί στην ανάπτυξη της ανθρωπότητας, της θρησκείας του Χριστού, αλλά καθαρισμένης από πίστη και μυστήριο, μιας πρακτικής θρησκείας, που δεν υπόσχεται μελλοντική ευδαιμονία, αλλά παρέχει ευδαιμονία στη γη».

³ Ο Chisholm (1911: 918) ιχνηλατώντας τον ιδιότυπο τολστοϊκό αναρχισμό τονίζει emphaticά: «Without naming himself an anarchist, Leo Tolstoy, like his predecessors in the popular religious movements of the 15th and 16th centuries, [Chojceki](#), [Denk](#) and many others, took the anarchist position as regards the [state](#) and [property rights](#), deducing his conclusions from the general spirit of the teachings of Jesus and from the necessary dictates of reason. With all the might of his talent, Tolstoy made (especially in *The Kingdom of God Is Within You*) a powerful criticism of the church, the state and law altogether, and especially of the present [property laws](#). He describes the state as the domination of the wicked ones, supported by brutal force. Robbers, he says, are far less dangerous than a well-organized government. He makes a searching criticism of the prejudices which are current now concerning the benefits conferred upon men by the church, the state, and the existing distribution of property, and from the teachings of Jesus he deduces the rule of non-resistance and the absolute condemnation of all wars. His religious arguments are, however, so well combined with arguments borrowed from a dispassionate observation of the present evils that the anarchist portions of his works appeal to the religious and the non-religious reader alike».

⁴ Η έντονη επίδραση του *Κοινωνικού Συμβολαίου* διαφαίνεται στην οργάνωση της μαρξικής ενιαίας εξουσίας (Schmidt 2004: 185) ή στους επαναστάτες του 1789 (Dent 2005: 215-216).

1905, πέντε χρόνια πριν τον αιφνίδιο θάνατό του από πνευμονία⁵ στο σιδηροδρομικό σταθμό του Αστάποβο.⁶ Αποδεχόμενος την τιμητική πρόσκληση του Μπέρναντ Μπουβιέ (Bernard Bouvier) να ενταχθεί στο Σύλλογο της Γενεύης «Ζαν Ζακ Ρουσσώ» ο ταπεινός λογοτέχνης αναγνωρίζει με παρρησία: «Ο Ρουσσώ ήταν ο δάσκαλός μου ήδη από τα δεκαπέντε μου χρόνια. Ο Ρουσσώ και το Ευαγγέλιο είναι οι δύο ισχυρότερες και πιο ευεργετικές επιρροές στη ζωή μου».⁷

Μα η πρώτη επαφή του με τον ορθολογιστή Διαφωτιστή συνέβη το 1845, όταν επέστρεψε από το Πανεπιστήμιο του Καζάν στη γενέτειρά του, Γιάσναγια Πολιάνα (Ясная Поляна). Τότε αποπειράται να προσεγγίσει τους φιλοσοφικούς στοχασμούς του Ρουσσώ επαληθεύοντας το ότι υπάρχει «ένας ισχυρός γενετικός δεσμός μεταξύ αυτών των δύο».⁸

Σε ευρύτερη κλίμακα ακραιφνή ίχνη του τολστοϊκού «ρουσσωισμού» εντοπίζονται: στη φιλοσοφική πραγματεία *Τι είναι τέχνη;* (Что такое искусство?) και στο θρυλικό μυθιστόρημα *Ανάσταση* (Воскресение), όπου με θεματικό άξονα τη στάση του σύγχρονου ανθρώπου προς τη φύση ανιχνεύει τη δυαδικότητα της ανθρώπινης υπόστασης, ενώ ψηλαφίζει την κλονισμένη σχέση της ρωσικής κοινωνίας με το Θεό και την Εκκλησία· στους *Κοζάκους* (Казаки) προτείνει emphaticά την ώριμη «επιστροφή στη φύση» και επικεντρώνεται στην ισχυρή συνάφεια μεταξύ πόλης - χωριού· στη *Λουκέρνη* (Люцерн) αντιπαραβάλλει τους κακομαθημένους κυρίους με τον απλό καλλιτέχνη και την καθαρή του τέχνη.

Τη μορφοποιητική επιρροή του πνευματικού του προτύπου και των περίφημων έργων του *Εξομολογήσεις* (Les Confessions), *Αιμίλιος ή Περί Αγωγής* (Émile ou De l' education) και *Ιουλία ή Νέα Ελοΐζα* (Julie ou la Nouvelle Héloïse) ο Τολστόι εκθειάζει με παραστατική αμεσότητα και αφοπλιστική ειλικρίνεια σε χαρακτηριστικό χωρίο επιστολής: «Διάβασα τα πάντα από το Ρουσσώ, συνολικά είκοσι έξι τόμους, συμπεριλαμβανομένου και του *Μουσικού Λεξικού* (Dictionnaire de musique). Όχι μόνο τον περιέβαλα με σεβασμό, αλλά μέσα μου έφτιαξα λατρεία για εκείνον. Έφερα την εικόνα του σε μενταγιόν γύρω από το λαιμό».⁹ Ανάλογα προς τις *Εξομολογήσεις* του Ρουσσώ εκμυστηρεύεται: «Μου φαινόταν ότι διαβάζω τις δικές μου σκέψεις, και ότι απλώς, πού και πού πρόσθετα και από καμιά λεπτομέρεια».¹⁰

Παράλληλα στην *Εξομολόγηση* (Исповедь),¹¹ μανιφέστο της θρησκευτικής του αναγέννησης ο διορατικός Τολστόι προβαίνει σε αυτογνωσιακή μεταστροφή¹² διερευνώντας τις ως τότε μηδενιστικές,

⁵ Маковицкий 1981: 431.

⁶ Булгаков 1978: 156.

⁷ Tolstoj 1969, XVIII: 400.

⁸ McLean 2008: 143.

⁹ Boyer 1950: 40. Ομοίως ο Сергеев (1960: 545) είναι άκρως κατατοπιστικός: «Λάτρευα τόσο πολύ τον Ρουσσώ που κάποτε ήθελα να βάλω το πορτρέτο του σε ένα μενταγιόν και να το φορέσω στο στήθος μου μαζί με μια μικρή εικόνα». Την αλήθεια της προσωπικής παραδοχής του Τολστόι αποδέχονται ορισμένοι μελετητές (McLean 2008: 144· Rolland 1940: 17). Μα ο Wilson (1988: 36) αμφισβητεί έντονα την αξιοπιστία της εκπεφρασμένης ομολογίας.

¹⁰ Troupat 1978: 53.

¹¹ Толстой 1983, том 16: 106-165.

¹² Την ηθική μεταμόρφωση επισημαίνει ο Τσβάιχ (1990: 97): «Ο πόνος της ανθρωπότητας, η παραμικρή θλίψη της θα γίνει αμετάκλητα η πιο προσωπική από τις υποθέσεις του. Ο μυστικός

ρουσσικών καταβολών απόψεις του. Η παρατεταμένη υπαρξιακή του αγωνία για το οδυνηρό ερώτημα του θανάτου δεν καταλαγιάζει από τις ορθολογικές προσεγγίσεις της φιλοσοφίας, αλλά βρίσκει λυτρωτική διέξοδο στο αλάθητο καλό, στον αιώνιο Θεό.

Ως προς αυτό εύστοχα ο Ρώσος φιλόσοφος Λέων Σεστόφ (Лев Шестов)¹³ δηλώνει ότι ο πρωτεύων άξονας της πνευματικής δημιουργίας τού Τολστόι κινείται γύρω από «ζητήματα καρδιάς». Διάφανα αντανακλά τη μυστικιστικής χροιάς ανάγκη του να οριοθετήσει την ύπαρξή του, αλλά και να απαλλαγεί από ποικίλες βασανιστικές αμφιβολίες. Εναγώνια αναζητά την ανυπέρβλητη δύναμη η οποία εκμηδενίζει τις ανθρώπινες νοητικές αγκυλώσεις και ισοδυναμεί με την καθολική σωτηρία. Μόνο η καλοπροαίρετη προσέγγιση των ανθρώπων και οι ατόφιες εκφάνσεις αδελφοσύνης εξισώνονται με την κατηγορηματική επιταγή τού χριστιανισμού, νοηματοδοτούν τη μοναχική πορεία προς την κάθαρση.

Έτσι, απολύτως συνειρμικά ο Τολστόι αναβιώνει τη θυμόσοφη πεποίθηση του λυρικού ποιητή Αρχίλοχου (6^{ος} αιώνας π. Χ.) σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι κατατάσσονται είτε στις «αλεπούδες» οι οποίες γνωρίζουν πολλές «αλήθειες» είτε στους «ακανθόχοιρους» οι οποίοι ξέρουν μόνο μία, τη μεγάλη.¹⁴ Δε θα ήταν υπερβολή να θεωρήσουμε τον Τολστόι «ακανθόχοιρο», καθώς άντλησε στο σωκρατικό «καλό» τη μοναδική αλήθεια, τον αλάνθαστο γνώμονα ο οποίος προσδιορίζει τα πάντα. Μα και ο καλοπροαίρετος υπαινιγμός ότι ο Ρώσος δημιουργός παραπέμπει στον «τρελό τού είδους του», αφού ταλανίζεται διαρκώς προσηλωμένος στην ερμητική φυλακή μιας μόνο ιδέας, χωρίς ορατή δυνατότητα εθελούσιας διαφυγής αιτιολογείται θετικά από το Σεστόφ ο οποίος εκλαμβάνει το ημιτελές αυτοβιογραφικό διήγημα *Σημειώσεις ενός τρελού* (Записки сумасшедшего)¹⁵ ως επιτάφιο της τολστοϊκής συγγραφής.

Δεδομένου ότι το 19^ο αιώνα η ρωσική σκέψη στρέφεται προς τη θρησκευτική μεταρρύθμιση, ο Τολστόι προσδίδει στην *Ανάσταση* διττή ηθικοπλαστική στοχοθεσία: αφενός δηλώνεται η ριζική αλλαγή στην ψυχροσύνθεση τού συγγραφέα μέσω του φερέφωνού του – του πρίγκιπα Νεχλιούντωφ (Нехлюдов), αφετέρου προϊδεάζεται ο αναγκαίος μετασχηματισμός ολόκληρης της κοινωνίας.

Όπως ο αντικομφορμιστής Ρουσσώ,¹⁶ έτσι και ο ασυμβίβαστος Λέων Τολστόι μακριά από τον άκαρπο διανοουμενισμό τού 18^{ου} αιώνα άσκησε ισοπεδωτική κριτική στην ολέθρια συμπεριφορά τού ωφελιμιστή ανθρώπου

τρόμος ο οποίος γεννάει το μηδέν θα κάνει να ανακύψει μέσα του ο νέος παρατηρητής της ύπαρξης, ο νέος δημιουργός. Και με την πλήρη απάρνηση του εγώ του ο καλλιτέχνης αναλαμβάνει την αποστολή να επανοικοδομήσει μια φορά ακόμα το σύμπαν του, κι αυτή τη φορά σύμφωνα με τον ηθικό νόμο. Εκεί που πιστεύει πως βασιλεύει ο θάνατος, πραγματώνεται το θαύμα της αναγέννησης. Να ο καινούριος Τολστόι. Εκείνος τον οποίο η ανθρωπότητα λατρεύει, όχι μόνο σαν καλλιτέχνη, αλλά και σαν τον πιο ανθρώπινο των ανθρώπων».

¹³ Šestov 2002: 172-179, 188-214.

¹⁴ Archil. 201: «Πόλλ' οἶδ' ἄλωπηξ, ἀλλ' ἔχινος ἔν μέγα».

¹⁵ Толстой 1982, том 12: 43-53.

¹⁶ Την πολύπλευρη κοινωνικοπολιτική, φιλοσοφική και παιδαγωγική συμβολή του Ζαν Ζακ Ρουσσώ εκθειάζει ο Ρέμπλε (2003: 128): «έδρασε σε τεράστιο βάθος· πολιτικά ως πρωτοπόρος της Γαλλικής Επανάστασης· λογοτεχνικά και φιλοσοφικά ιδιαίτερα πάνω στο κίνημα Θύελλα και Ορμή, στο ρομαντισμό και σε κάθε μεταγενέστερη κριτική τού πολιτισμού· παιδαγωγικά στη Γερμανία, προπάντων πάνω στην παιδαγωγική τού Διαφωτισμού, αλλά και στο κίνημα επίσης της παιδαγωγικής μεταρρύθμισης γύρω στα 1900».

προς την ανυπεράσπιστα φύση. Μάλιστα αντιστάθηκε σθεναρά στην ακόρεστη τάση τού ενός να κυριαρχήσει αυταρχικά στον άλλο. Η θετική πλευρά τού ρουσσωικού «φύσει καλού»¹⁷ ανθρώπου αλλοιώνεται από την ανάπτυξη και υποβαθμίζεται στον τολστοϊκό «διεφθαρμένο της σύγχρονης κοινωνίας». Αναπόδραστα αναδύονται η δυσλειτουργική κατανομή της εργασίας, η κατακόρυφη αύξηση των αναγκών, η σύσταση των αλληλοσυγκρουόμενων κοινωνικών τάξεων, η γένεση της εθνικής μισαλλοδοξίας, μα και η κυριαρχία της ψευδεπίγραφης αντίδρασης. Η ταπεινή υποταγή στα υλιστικά αγαθά, ελκυστικός απότοκος της επίπλαστης κουλτούρας συμβάλλει στην υπονόμευση της ουσιαστικής απελευθέρωσης, καθώς θίγεται η αυθεντικότητα της ζωής.

Μην αντέχοντας το γλοιώδη ιησουιτισμό τού οργανωμένου πολιτισμού και την ευαγγελιζόμενη ευημερία ο Ρώσος στοχαστής προτίμησε την ανένδοτη σύγκρουση και τη γενναία αποκάλυψη της ωμής αλήθειας, δίχως στρεβλά στερεότυπα. Έτσι θεμελιώνεται το απροσωποποιημένο «καλό» μέσω του οποίου επιδιώκεται η ομαλή αναδιάταξη τού κοινωνικού ιστού. Οι προκείμενες παράμετροι λειτουργούν ως ομόκεντροι κύκλοι τού καθοδηγητικού μοτίβου τού Τολστόι¹⁸ ο οποίος μεθοδικά αναλύει την πνευματική κατάσταση της κλυδωνιζόμενης εποχής του· καθώς την συνδυάζει αρμονικά με τα ατομικά του βιώματα, θεμελιώνει στέρεα την ενδιαφέρουσα κοσμοθεωρία του.

Αναμφίβολα τόσο για το Ρουσσώ όσο και για τον Τολστόι η φαινομενικά αξιοθαύμαστη πρόοδος ταυτίζεται με ένα παρακμιακό κίνημα το οποίο βαθμιαία απομακρύνει το σύγχρονο Φαέθοντα από τη Βασιλεία του Θεού. Και αυτό γιατί η απρόσωπη κοινωνία εθελotuφλεί και ρέπει προς την άπληστη αύξηση των υλικών αγαθών αναζητώντας σε αυτήν ευτελές υποκατάστατο για την πνευματική της εξισορρόπηση.

Ειδικότερα ο ρομαντικός φιλόσοφος στην τονισμένη κυριαρχία της νόησης αντιπαραθέτει τη συνειδητή θέληση για άμεση αποκατάσταση των συνεκτικών δεσμών του ανθρώπινου είδους με τη φύση. Δεν αναιρεί τον αναδρομικό της χαρακτήρα, μα υπαινίσσεται την αναπόδραστη εξελιξιμότητα η οποία δε συνάδει με την αιωνιότητα κάθε κοινωνικής κατάστασης. Έτσι στο αυτοβιογραφικό του έργο *Ο Ρουσσώ κριτής του Ζαν Ζακ, Διάλογοι* (Rousseau Juge de Jean Jacques) διασαφηνίζει: «Όμως η ανθρώπινη φύση δεν υποχωρεί· ο άνθρωπος δεν μπορεί ποτέ να επιστρέψει στην εποχή της αθωότητας και της ισότητας, αφότου απομακρυνθεί από αυτήν».¹⁹

Επεκτείνοντας το συλλογισμό του αναφορικά με τη μετάβαση από το ατομικό στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο ο Ρουσσώ ως πρωτεύον καθήκον του κρατικού μηχανισμού θεωρεί την καθιέρωση νομικής αμεροληψίας και ηθικής ισότητας. Η οικονομική ανισομέρεια²⁰ υποβοηθά την τυραννική διακυβέρνηση της ανήμπορης κοινωνίας. Το κράτος εκούσια ή ακούσια δε δύναται να εξαλείψει τις δυναστικές φυσικές διαφορές. Δεν αμβλύνει τα υπαρκτά χάσματα στην περιοριστικής δυναμικής ιδιωτική κυριότητα λόγω του ότι στην ετερόκλητη κατανομή των αγαθών προφανώς προσδίδεται υποδεέστερος ρόλος.

¹⁷ Rousseau 1964: 202.

¹⁸ Copleston 2003: 174.

¹⁹ Cassirer 2012: 19.

²⁰ Κατά τον Hagan (2003: 107) ο Ρουσσώ ήταν κάθετα αντίθετος στην οικονομική απομύζηση των αναπτυσσόμενων χωρών τού τρίτου κόσμου από τις ισχυρές ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Καταληκτικά για το Ρουσσώ είναι τουλάχιστον αθέμιτο να απειλείται η φυσική ανεξαρτησία²¹ των πολιτών.

Πιστός οπαδός της ρουσσωικής περιφρόνησης για την υλιστική ευδαιμονία, ο Τολστόι δήλωνε: «Ο πολιτισμός [...] διαστρέφει τα υγιή όντα. Παρόλο που όλοι είμαστε το προϊόν αυτού του πολιτισμού, δεν πρέπει να δηλητηριάσουμε ανθρώπους του λαού με αυτό το δηλητήριο, αλλά εμείς οι ίδιοι πρέπει να αναγεννηθούμε μέσω της επαφής μαζί τους».²² Με την πάροδο του χρόνου αντέκρουσε τη βίαιη εκρίζωση του ανθρώπου από τη φυσική του μήτρα, καυτηρίασε την τεχνητή οργάνωση της ζωής βάσει της στείρας υποταγής σε κοινωνικές νόρμες, στοιχεία από τα οποία κατά τον Μπερντιάεφ αναβλύζουν η σπάνια εφευρετικότητα και το αξιοθαύμαστο μέγεθος του Τολστόι.²³

Ο Τολστόι δυναμικά καλεί τους λαϊκούς ανθρώπους να «απλοποιήσουν» την προσχεδιασμένη τους ζωή. Υπό το καθεστώς της ρουσσωικής επιρροής²⁴ στην «Ανάσταση» μέμφεται την ιδιωτική ιδιοκτησία διατρωνώνοντας πως η γη ανήκει ανεξαιρέτως σε όλους.²⁵ Δεν αποσκοπεί στο δόλιο φενακισμό των λαϊκών μαζών ούτε εστιάζει στην επιδέξια καταπράυνση της συσσωρευμένης τους δυσαρέσκειας κατά των πλούσιων ευγενών. Το πώς ο ίδιος επαναπροσδιορίζει την εσφαλμένη του πορεία περιγράφει λιτά η αδερφή του, Μαρίγια Νικαλάγιεβνα (Мария Николаевна): «Ο Λεωντούλης ενδεχομένως μεταμορφωμένος σε Διογένη, ίσως ακόμη και υπό την επιρροή του Ρουσσώ θέλοντας να ζήσει μια απλή και πρωταρχική ζωή, την έκανε αρκετά απλή [...] Έραψε στον εαυτό του ένα φρικτό, μακρύ φόρεμα με το οποίο κοιμόταν τη νύχτα. Μα και την ημέρα το φορούσε και περπατούσε. Αν δεν τον ενοχλούσαν τα ρέλια, θα έραβε κουμπιά για αυτά και θα τα στερέωνε κατά τη διάρκεια της βόλτας του. Μέρες περιπλανιόταν στα δάση και όταν κουραζόταν, αναπαυόταν βάζοντας κάτω από το κεφάλι του χοντρούς τόμους από φιλοσοφικά βιβλία: του Βολταίρου, του Ρουσσώ ή του Χέγκελ».²⁶

²¹ Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εξέχοντες φιλόσοφοι ταυτίζουν το Ρουσσώ με άσπονδο πολέμιο της ελευθερίας. Πρβλ. Ράσσελ 1980: 437, 457· Berlin 1952: 27-49· Duguit 1918: 173· Nisbet 1943: 93-114· Talmon 1952: 38-49.

²² Troyat 1978: 226.

²³ Berdajev 1997: 32-33.

²⁴ Όταν αναφερόμαστε στην ισχυρή επιθυμία του Λέοντος Τολστόι να βιώσει τις φυσικές παρορμήσεις της ψυχής, ανεπαίσθητα αντιλαμβανόμαστε την κατά το Василий Зеньковский «ομοιογένεια των δύο μυαλών» και αναγνωρίζουμε το ότι πράγματι ο σπόρος τον οποίο είχε φυτεύσει ο Ρουσσώ έδωσε πλούσιους καρπούς στην ψυχή του Τολστόι. Εύλογα ο Зеньковский (2001: 378) σημειώνει: «Και σε αυτή την ανάγκη να απελευθερωθεί από τις «φυσικές» κινήσεις της ψυχής, ο Τολστόι δεν βρέθηκε υπό την επιρροή μόνο του Ρουσσώ: εδώ λαμβάνει χώρα η ομοιογένεια δύο μυαλών. Εύλογα, θα μπορούσε κανείς να παρουσιάσει όλες τις απόψεις του Τολστόι υπό τη σημαία του Ρουσσωισμού του - τόσο βαθιά τον διαπέρασε αυτός ο Ρουσσωισμός μέχρι το τέλος των ημερών του».

²⁵ «[...] η κύρια αιτία της ένδειας του λαού η οποία αναγνωρίζεται και προβάλλεται πάντα από τον ίδιο τον λαό, έγκειται στο ότι η γη από την οποία μόνο αυτός θα μπορούσε να τραφεί είχε αφαιρεθεί από τους γαιοκτήμονες. [...] Είναι απολύτως σαφές ότι όλη η δυστυχία του λαού, ή τουλάχιστον η κύρια, άμεση αιτία της δυστυχίας του λαού, είναι ότι η γη που τον θρέφει δεν βρίσκεται στα χέρια του, αλλά στα χέρια ανθρώπων, οι οποίοι εκμεταλλεύονται αυτό το δικαίωμα στη γη, ζουν από τους κόπους αυτού του λαού [...] Η γη δεν μπορεί να είναι αντικείμενο ιδιοκτησίας, δεν μπορεί να είναι αντικείμενο αγοράς και πώλησης, όπως το νερό, όπως ο αέρας, όπως οι ακτίνες του ήλιου. Όλοι έχουν ίσο δικαίωμα στη γη και σε όλα τα οφέλη τα οποία παρέχει στους ανθρώπους». Πρβλ. Толстой 1983, том 13: 226.

²⁶ Толстая 1989: 31.

Στα ίχνη του ρουσσωικού αιτήματος για το μετασχηματισμό της θέλησης ο ασυμβίβαστος Τολστόι θα κηρύξει την εσωτερική ηθική (αυτο)τελείωση, θα επιτεθεί στο ψεύδος της κοινωνίας.²⁷ Πρόκειται για τον προνομιούχο αριστοκράτη ο οποίος γεύτηκε την ηδονή της κοινωνικής του υπεροχής, μα επιτηδευμένα ή ενδεχομένως και ναρκισσιστικά θυσίαζε την κληρονομημένη του ευμάρεια, ώστε να συγχρωτιστεί με τους εξαντλημένους μουζίκους και να βρεθεί εγγύτερα προς τον υψηλό του στόχο.

Άλλωστε, στην αρχή του διηγήματος *Το πρωί ενός ευγενή* (Утро помещика) ο πρίγκιπας Νεχλιούντωφ (στην ουσία ο ίδιος ο Τολστόι) θαρρετά ανακοινώνει την επιστροφή του από το πανεπιστήμιο στο χωριό: «Πήρα μια απόφαση από την οποία πρέπει να εξαρτηθεί η μοίρα ολόκληρης της ζωής μου. Αφήνω το πανεπιστήμιο για να αφοσιωθώ στη ζωή στο χωριό, επειδή αισθάνομαι ότι είμαι γεννημένος για αυτό [...] Θα πείτε ότι είμαι νέος· μπορεί, στην πραγματικότητα είμαι ακόμα παιδί, αλλά δεν με ενοχλεί να αισθάνομαι το κάλεσμά μου, να θέλω να κάνω το καλό και να το αγαπώ».²⁸

Στην αυτόβουλη επαφή του με το αγνό φυσικό περιβάλλον, την επίπονη αγροτική ζωή, μακριά από το διαβρωτικό συρφετό της παραδομένης στον ποσοτικό πολιτισμό πόλης, εκδηλώνεται η τυπική «ρωσική ανθρωπιά». Εκείνη αναδύεται στην επαναστατική τολστοϊκή ματιά αφενός κατά της ιστορίας (*Πόλεμος και Ειρήνη*, *Βοΐνα и мир*) και της βίας του πολιτισμού (*Ανάσταση*)· αφετέρου εναντίον της υπερφίαλης κοινωνικής τάξης η οποία υποτιμά την «πραγματική τέχνη» διασκεδάζοντας σε έκφυλες δραστηριότητες (*Σονάτα του Κρόιτσερ*, *Крейцеров соната*)· στην ειλικρινή αγάπη του προς τον κοινό βιοπαλαιστή, τους άοκνους χωρικούς (*Κοζάκοι*, *Казак*).

Προς αποφυγή εσφαλμένης ερμηνείας ο «μετανοούμενος ευγενής» στο καθαγιασμένο πρόσωπο των τίμιων μουζίκων ζητούσε την «ύψιστη αλήθεια». Άφοβα καταδυόταν στην ανεξερεύνητη οδό της αυτογνωσιακής μεταμόρφωσης. Ανίατα αλτρουιστής οραματιζόταν να βελτιώσει το πεπρωμένο των οικονομικά ασθενέστερων οι οποίοι για το Σεστόφ «πάντα λειτουργούσαν και χρησίμευαν στους πλούσιους ως μέσα. Εάν δεν μπορούμε να τους πάρουμε τα υλικά αγαθά, τότε τουλάχιστον ας μας φέρνουν ηθική παρηγοριά».²⁹

Αναλόγως καθίσταται σαφές γιατί ο Ρώσος διανοητής κατακεραυνώνει τις παθογενείς κρατικές δομές. Αγέρωχα διεκδικεί την πνευματική του ισονομία με καταξιωμένους «συμβολαϊκούς» συγγραφείς, όταν εκών άκων εισέρχεται στον ερευνητικό πυρήνα της ρουσσωικής κοινωνικής φιλοσοφίας.

Πάντως για τον Μπερντιάεφ ο Ρουσώ δεν παραμένει συνεπής στην αλήθεια της φυσικής, αναλλοίωτης ζωής. Επιζητά ένα «κοινωνικό συμβόλαιο»³⁰ το οποίο σταδιακά οδηγεί στην εμφάνιση ενός άκρως δεσποτικού ή «δημοκρατικού»³¹ κράτους με πεισματική άρνηση της ελευθερίας. Στα δομικά στοιχεία του συγκαταλέγονται:

²⁷ Berdajev 1987: 83.

²⁸ Толстой 1979, том 2: 322.

²⁹ Šestov 2002: 185.

³⁰ Ο Althusser (1977: 155-160) αποδίδει την αποτυχία τού ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου στην οικονομική οπισθοδρόμηση και στο ότι στηρίζει το κοινωνικό ιδεώδες σε ουτοπικά στοιχεία.

³¹ Στο δημοκρατικό τόνο τού κειμένου εστιάζει ο Miller (1983: 61-69).

(α) η γενική βούληση (*volonté générale*)³² η οποία ταυτίζεται απαρέγκλιτα με το συλλογικό συμφέρον του λαού.³³ Αν και σε αυτήν κάθε άτομο αναντίρρητα οφείλει να υποτάσσεται, διαθέτει τα θεμελιώδη γνωρίσματα του απόλυτου μονάρχη.³⁴ Πρόκειται για ιδιάζον είδος υποβολιμαίας προσήλωσης στην κρατική δομή από την οποία η κοινωνία μπορεί να διαχωριστεί, μόνο αν, κατά τον πρωτόπορο στοχαστή της «Κριτικής θεωρίας» Μαξ Χορκχάιμερ «οι άνθρωποι αναγνωρίσουν σε αυτήν τον εαυτό τους και είναι σωστά εξοικειωμένοι με αυτήν».³⁵ Το νομικό πλαίσιο προσήκει να αντικατοπτρίζει τη γενική βούληση, ώστε να προτάσσεται η εξυπηρέτηση του κοινωνικού συμφέροντος·

(β) η κυριαρχία (*souveraineté*) εκλαμβάνεται ως αναφαίρετο προνόμιο του λαού ο οποίος ως συλλογικότητα³⁶ κατέχει την απόλυτη εξουσία. Κανένα κυβερνητικό σχήμα³⁷ ή ανώτατος άρχοντας δεν δύναται να την ασκεί αυθαίρετα παραγνωρίζοντας τη λαϊκή βούληση. Παράλληλα ο τιθασευμένος κυρίαρχος περιορίζεται στη λήψη μόνο γενικών αποφάσεων και δεν αναστέλλεται η ιδεατή ολοκλήρωση της εξατομικευμένης ελευθερίας·

(γ) η ελευθερία (*liberté*) και η ισότητα (*égalité*) υφίστανται στις αληθινές τους διαστάσεις στο συναφθέν κοινωνικό συμβόλαιο. Τα συνειδητά όντα αποκτούν πολιτική ελευθερία³⁸ και νομική ισότητα, καταστάσεις οι οποίες είναι εφικτές μέσω της τήρησης των νόμων τους οποίους τα ίδια τα άτομα ορίζουν για τον εαυτό τους στο κοινωνικό συμβόλαιο, ως μέρος της γενικής βούλησης. Πρόκειται για τη «σύνδεση η οποία υπερασπίζεται και προστατεύει με όλες τις κοινές δυνάμεις το πρόσωπο και την περιουσία κάθε συνδεδεμένου και στην οποία όλοι, ενωμένοι με όλους, υπακούνε μόνο στον εαυτό τους, παραμένουν όμως τόσο ελεύθεροι όσο και πριν».³⁹

(δ) η νόμιμη εξουσία (*le pouvoir légitime*) αναδύεται ως φυσικό εξαγόμενο του κοινωνικού συμβολαίου. Πολιτική εξουσία η οποία δεν εκπορεύεται από τη συλλογική σύμβαση του λαού και δεν εδράζεται στην ακραιφνή συγκατάθεση των διοικουμένων κρίνεται ως απορριπτέα και αθέμιτη.⁴⁰

³² Ο Ρουσσώ κρίνει ότι η ελεύθερη βούληση ή αλλιώς συνείδηση είναι ο προάγγελος της πολιτικής αυτονομίας και της ατομικής ελευθερίας, καθώς λειτουργεί ως πανανθρώπινος ηθικός κώδικας, ως το ασφαλές κριτήριο ανάμεσα στο καλό και στο κακό. Πρβλ. Riley 2001: 146 -147.

³³ Στη ρουσσωική πολιτεία «αυτό που κάνει τη βούληση γενική δεν είναι τόσο ο αριθμός των ψήφων, αλλά το γενικό συμφέρον που τις ενώνει». Πρβλ. Rousseau 1964: 196.

³⁴ Nisbet 2007: 199.

³⁵ Horkheimer 1988: 147.

³⁶ Όπως παρατηρεί ο Rousseau (1978: 101) η καθολική ένωση ενδυναμώνει την ελευθερία, γιατί «κερδίζουμε το ισοδύναμο όλων αυτών τα οποία έχουμε χάσει και περισσότερη δύναμη για να διατηρήσουμε αυτά τα οποία έχουμε».

³⁷ Στο κομβικό ερώτημα «τι είναι κυβέρνηση» ο Rousseau (1964: 218) απαντά: «ένα ενδιάμεσο σώμα ανάμεσα στα υποκείμενα και στον κυρίαρχο θεσπισμένο για την αμοιβαία ανταπόκριση μεταξύ τους, επιφορτισμένο με την εκτέλεση των νόμων και τη διατήρηση τόσο της πολιτικής όσο και της ιδιωτικής ελευθερίας».

³⁸ Η εθελοούσια είσοδος τού υποκειμένου στην κοινωνική - πολιτική κατάσταση αφενός συμβάλλει στην ευκαία απαγκίστρωσή του από τα δεσμά της προ-ηθικής ελευθερίας, αφετέρου διασαφηνίζει τη ρουσσωική οπτική «ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος, όμως παντού είναι αλυσοδομένος». Πρβλ. Rousseau 1964: 173.

³⁹ Rousseau 1978: 101.

⁴⁰ Ο Rousseau (1964: 202) μη αποδεχόμενος την αυτοτέλεια καμίας κυβερνητικής μορφής τάσσεται αναφανδόν υπέρ της απαραίτητης υπαγωγής της στη γενική βούληση, άρα στη νομοθετική εξουσία.

(ε) η άμεση δημοκρατία (*démocratie directe*) προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική διαδικασία: ο συγκαθορισμός δράσεων διασφαλίζει ότι οι νόμοι⁴¹ αντικατοπτρίζουν άμεσα τη γενική βούληση. Λογίζεται ως η νομοτελειακή απόρροια της πεσυμφωνημένης από όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου παραίτησης από την απόλυτη ελευθερία⁴² της φυσικής κατάστασης και τη συνειδητή ανάληψη υποχρεώσεων.

(στ) η ανισότητα (*inégalité*) σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο⁴³ ναρκοθετεί τη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής, ενώ ακυρώνει τη δίκαιη κατανομή των πόρων. Αποτρεπτικό μέσο με εξαιρετική αποτελεσματικότητα είναι το κοινωνικό συμβόλαιο.

Ο Τολστόι κατά κύριο λόγο δε συμερίζεται το «κοινωνικό συμβόλαιο». Ένωσε ότι η άρχουσα τάξη μεριμνούσε αποκλειστικά για τις στρατηγικές απόκτησης και διατήρησης της απόλυτης εξουσίας της. Η μεθοδευμένη εφαρμογή πρακτικών καταστολής μετατρέπει τον πολίτη σε ομοιόμορφο αντικείμενο το οποίο ακολούθως καθίσταται εύκολα διαχειρίσιμο και κυριολεκτικά ευάλωτο. Για αυτό η βασική ρουσσωική αρχή ότι η «βούληση» εγγυάται την ατομική ελευθερία, καθώς προϋποθέτει την πολιτική ισότητα και την ενεργό συμμετοχή⁴⁴ αντικρούεται ως άκρως αδιανόητη. Κατά μία έννοια ο Τολστόι θα συμβαδίσει με τις επαναστατικές πεποιθήσεις του Μιχαήλ Μπακούνιν, «πατέρα της κολεκτιβιστικής αναρχίας» για τον οποίο το κράτος ως τερατώδης θεσμός είναι η πρωταρχική πηγή βίας, γέννησης της δουλείας, διανοητικής κατάπτωσης και ηθικής διαφθοράς.

Όμως παραμένει συνεπής στην αλήθεια της θείας φύσης, όπου βλέπει την τελική εκπλήρωση του «Καλού» ή του «Νόμου του Θεού».⁴⁵ Στο πνεύμα της «μυστικιστικής ενανθρώπισης» συνοψίζει την ιδεολογία του ως προς το κράτος: «το κράτος είναι ένα δολοφονικό ον το οποίο δημιουργήθηκε από τους βίαιους, ώστε εκείνοι να κυριαρχήσουν στους αδύναμους. Σε μια κοινότητα σύμφωνη με το Χριστό δεν θα επιτρεπόταν να υπάρχει κράτος».⁴⁶

Από την άλλη μεριά υπερασπιζόμενος τον «πηγαίο Χριστιανισμό», τη θρησκεία της μοναδικής αλήθειας και της πραγματικής ζωής ταυτίζει το διαχρονικό θεσμό του κράτους με «όργανο βίας και καταπίεσης», θεμελιωμένο στην αυταρχική δύναμη. Απορρίπτει κάθε αιτία ύπαρξής του, γιατί μέσω αυτού αναπλάθεται η βία και επιπρόσθετα δεν παρέχεται ουσιαστική εγγύηση

⁴¹ Για το Rousseau (1964: 252) «ο Νόμος είναι η αναγγελία της γενικής βούλησης».

⁴² Σύμφωνα με τον Cassirer (2012: 19) ελευθερία σημαίνει «σύνδεση με τον αυστηρό και ανέγγιχτο νόμο που ένας άνθρωπος επιβάλλει στον ίδιο του τον εαυτό. Όχι αποστροφή από αυτόν τον νόμο ούτε αποκήρυξη από αυτόν, αλλά αυτόβουλη συναίνεση με αυτόν».

⁴³ Ένθερμος θιασώτης μιας μετριοπαθούς κοινωνικο-οικονομικής ισότητας ο Rousseau (1964: 213-214) διακηρύσσει: «δεν πρέπει να εννοήσουμε με αυτή τη λέξη ότι οι βαθμοί δύναμης και πλούτου είναι ακριβώς οι ίδιοι, αλλά ότι, σχετικά με τη δύναμη, αυτή θα απέχει από κάθε μορφή βίας, και δεν θα ασκείται παρά μόνο βάσει της τάξης και των νόμων· σχετικά με τον πλούτο, κανένας πολίτης δεν θα είναι τόσο πλούσιος ώστε να μπορεί να αγοράσει έναν άλλον και κανένας τόσο φτωχός ώστε να είναι αναγκασμένος να πουληθεί: αυτό προϋποθέτει περιορισμό των αγαθών και της επιρροής για τους ισχυρούς και μετριασμό της φιλαργυρίας και της επιθυμίας για τους αδύναμους».

⁴⁴ Κητρομηλίδης 1999: 116-117.

⁴⁵ Berdajev 1987: 135-136.

⁴⁶ Troat 1978: 461-462.

ελευθερίας.⁴⁷ Αντιστάθηκε ανοικτά στην υποκριτική Εκκλησία η οποία απροκάλυπτα στήριζε τις κρατικές αυθαιρεσίες,⁴⁸ ενώ προκλητικά εθελοτυφλούσε μπροστά στις κοινωνικές αδικίες και στην απάνθρωπη εκμετάλλευση των αδύναμων από αναίσχυντους αριβίστες-ιερωμένους.⁴⁹

Μάλιστα έχοντας ως εφαλτήριο τη βιωματική του σχέση με τα χριστιανικά δόγματα, ανεξάρτητα από την ύστερη απόρριψη της επίσημης Ορθοδοξίας, ο Τολστόι προβαίνει σε γενναία παραδοχή των ηθικών του ανομιών· εκδηλώνει βασανιστική εμμονή προς διαρκή μετάνοια. Έτσι ερμηνεύονται η υποτακτική αγάπη, η αταλάντευτη αναζήτηση της αληθινής σωτηρίας μέσω της Βασιλείας του Θεού και η απαγκιστρωμένη από τον επίγειο πολιτισμό πνευματική του διαβίωση. Ορθά επισημαίνει ο Ρώσος λόγιος Νικολάι Μπερντιάεφ (Николай Бердяев):⁵⁰ «Η σκέψη τού να βελτιώσει πρώτα απ' όλα τον ίδιο του τον εαυτό και να μην καλυτερεύει τη ζωή των άλλων, είναι παραδοσιακά ορθόδοξη σκέψη».

Από τη στιγμή που η ρωσική λογοτεχνία, έμπλεως ζητημάτων θεοδικίας και εσχατολογίας⁵¹ δεν προβάλλει ως απόρροια «χαρούμενης και δημιουργικής υπερβολής των δυνάμεων», αντανakλά τα ατελείωτα βάσανα τα οποία προΐδεάζουν την επίτευξη της πανανθρώπινης σωτηρίας. Η υπερβολική ενασχόληση του Τολστόι με το Θεό φανερώνει την αποκλίνουσα χροιά ανάμεσα στα «θρησκευτικά μυθιστορήματα» του ίδιου ή του Ντοστογιέφσκι και στα «κοσμικά μυθιστορήματα» των Ευρωπαίων δημιουργών Ονορέ ντε Μπαλζάκ, Τσαρλς Ντίκενς, Γκυστάβ Φλωμπέρ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη επαφή του Λέοντος Τολστόι με το δυτικό πολιτισμό (το 1857 στο Παρίσι⁵² παρακολούθησε διαλέξεις πολιτικής ιστορίας στο Αυτοκρατορικό Κολέγιο) ήταν τραυματική λόγω αποτρόπαιης δημόσιας

⁴⁷ Copleston 2003: 174

⁴⁸ Ο Berdajev (1982: 83) επισημαίνει την οικτρή πλάνη τού ρωσικού λαού ο οποίος ευελπιστούσε για την τελική επικράτηση της θείας δικαιοσύνης, χωρίς να διακρίνει την εις βάρος του σύμπραξη της εκκλησιαστικής ηγεσίας και της επίσημης κρατικής εξουσίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «η Ορθοδοξία ήταν αφιερωμένη στην αυτοδιοίκηση ως μορφή διακυβέρνησης· στις εκκλησίες προσευχόταν για το απολυταρχικό κράτος υποτασόμενη στον ιμπεριαλισμό της· έκανε αποδεκτό τον αυτοκράτορα ως επικεφαλής της Εκκλησίας και έτσι από την αυτοκυβέρνηση δημιούργησε ένα θρησκευτικό δόγμα το οποίο δηλητηρίαζε τη συνείδηση του λαού».

⁴⁹ Η δριμεία επίθεση του Τολστόι στην άκρατη εξουσιολαγνεία ματαιόδοξων κληρικών η οποία οδήγησε το 1901 στον επίσημο αφορισμό του από την Ιερά Σύνοδο διαφαίνεται στην *Ανάσταση*. Πρβλ. Τολστόι 1990: 184: «Αλλά από κανενός το μυαλό δεν περνούσε η ιδέα πως κείνος ο ίδιος ο Ιησούς που τ' όνομά του τόσες φορές το έλεγε και το ξανάλεγε σφυριχτά ο παπάς εξυμνώντας τον μ' ένα σωρό παράξενες λέξεις είχε απαγορέψει όλα αυτά που γινόντουσαν εδώ. Είχε απαγορεύσει όχι μόνο αυτή την ακατανόητη φλυαρία και βέβηλη μαγγανεία των ιερών-διδασκάλων πάνω στον άρτο και τον οίνο, αλλά ρητά και κατηγορηματικά τον τίτλο τού διδασκάλου, απαγόρευσε την προσευχή μέσα στους ναούς. Πρόσταξε να προσεύχεται ο άνθρωπος κατά μόνας, απαγόρευσε να υπάρχουν ναοί. Είπε πως είχε έρθει για να τους γκρεμίσει και ότι η προσευχή πρέπει να γίνεται, όχι μέσα στους ναούς, αλλά στο όνομα του πνεύματος και της αλήθειας».

⁵⁰ Berdajev 1987: 174.

⁵¹ Berdajev 1989: 62· Stejner 1989: 40.

⁵² Ο Тургенев (1968, том 3: 52) περιγράφει γλαφυρά τη συνάντησή του με τον Τολστόι: «Πράγματι, το Παρίσι δεν είναι καθόλου συμβατό με την πνευματική του δομή. Είναι ένας παράξενος άνθρωπος, δεν έχω συναντήσει ποτέ κανέναν σαν αυτόν, και δεν τον καταλαβαίνω απόλυτα. Ένα μείγμα ποιητή, Καλβινιστή, φανατικού και ευγενή - κάτι που θυμίζει Ρουσσώ, αλλά πιο έντιμο από τον Ρουσσώ - ένα εξαιρετικά ηθικό και ταυτόχρονα αδιάφορο πλάσμα».

εκτέλεσης η οποία προκάλεσε την έντονη απογοήτευσή του.⁵³ Πλέον συνδέεται αποφασιστικά με την αναρχική του αφύπνιση αηδιασμένος από την ανυπαρξία ανθρωπιστικών αξιών,⁵⁴ ενώ θαρραλέα ξεκαθαρίζει: «Αναγνωρίζω μόνο τους νόμους της συνείδησης, τους νόμους της ηθικής και της θρησκείας, τα οποία χωρίς να είναι για κανέναν υποχρεωτικά οδηγούν μπροστά και υπόσχονται την αρμονία στο μέλλον. Αισθάνομαι τους νόμους της τέχνης, οι οποίοι παρέχουν διαρκή ευτυχία· αλλά οι πολιτικοί νόμοι είναι για μένα τόσο φοβερό ψεύδος, ώστε σε αυτούς δεν βλέπω τίποτα ούτε καλύτερο ούτε χειρότερο. Αυτό εγώ αισθάνθηκα, κατανόησα και αντιλήφθηκα».⁵⁵

Αρνούμενος τη βίαιη υπόσταση και την εγγενή εγκληματική ταυτότητα των ανθρώπινων όντων ο Τολστόι θα υπερασπιστεί τη ρουσσωική άποψη ότι η ύπαρξη όλων μας βρίσκεται σε καθεστώς διαρκούς διαμόρφωσης, αφού κατά βάση είμαστε ελεύθεροι.⁵⁶ Μόνο με τη λελογισμένη αποφυγή των ταπεινών επιταγών τις οποίες η διεφθαρμένη κοινωνία προβάλλει, αγγίζουμε την τελειότητα, καθώς, όπως υπενθυμίζει στην *Ανάσταση* η ταπεινωμένη ανθρώπινη φύση⁵⁷ είναι απλώς η φυσική εξέλιξη παθογενών καταστάσεων: «Όχι μόνο δεν κάνουμε τίποτε για να εξαλείψουμε τις συνθήκες υπό τις οποίες γεννιούνται τέτοιοι άνθρωποι, αλλά στηρίζουμε τις συνθήκες στις οποίες δημιουργούνται [...] Και όχι μόνο δεν εκριζώνουμε τέτοιους θεσμούς, αλλά θεωρώντας ότι αυτοί είναι απαραίτητοι, τους υποστηρίζουμε και τους ρυθμίζουμε».⁵⁸

Άρα, η παρασιτική κοινωνία αναδεικνύεται διεστραμμένος οργανισμός ο οποίος επιδέξια δημιουργεί τους ευνοϊκούς παράγοντες για την εσκεμμένη εδραίωση και την προκαθορισμένη γιγάντωση της εγκληματικότητας. Το δικαστήριο ως ανοικτίρμων τιμητής επιβάλλει αυστηρές κυρώσεις με απώτερο σκοπό μόνο τα προνομιούχα μέλη της να αποκομίζουν οφέλη. Μα δραματικά λησμονεί το εύθραυστο μεταίχμιο ανάμεσα στον καταρρακωμένο κατηγορούμενο και στον αδυσώπητο δημόσιο κατήγορο, όπως σκιαγραφείται στην *Ανάσταση*: ο αμέμπτου ηθικής ανώτατος δικαστικός επιδιώκει τη μέγιστη καταδίκη για την περιθωριοποιημένη πόρνη στον οίκο ανοχής της οποίας και ο ίδιος ήταν τακτικός θαμώνας. Αηδιασμένος από την ανήθικη ανθρώπινη

⁵³ Ο Кантор (2005: 450) συσχετίζει άμεσα την απαξιωτική για την ιστορική πραγματικότητα στάση του Τολστόι με την αφοριστική του ματιά για τις κοινωνική διάρθρωση της Ρωσίας, αλλά και την αδήριτη ανάγκη για ολιστική προσπέλαση των χριστιανικών αξιών: «Η άρνηση της ιστορίας από τον Τολστόι εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους και τον οδήγησε, τελικά, στην άρνηση ολόκληρης της κοινωνικής και κρατικής δομής της Ρωσίας, και στην αναδιαμόρφωση του Χριστιανισμού».

⁵⁴ Όπως καταγράφει ο Wilson (1988: 146) σε επιστολή του προς το φίλο του, Βασίλι Μπότκιν ο Τολστόι γράφει: «The truth is that the State is a conspiracy designed not only to exploit, but above all to corrupt its citizens ... Henceforth, I shall never serve any government anywhere».

⁵⁵ Tolstoj 1969, XVIII: 137.

⁵⁶ О Гегель (2006, том 3: 457) παραθέτει: «Στο Ρουσσώ εμφανίστηκε η αρχή της ελευθερίας, και η τελευταία μετέδωσε την άπειρη δύναμη στον άνθρωπο, ο οποίος άρχισε να κατανοεί τον εαυτό του ως άπειρο».

⁵⁷ Ο Λεβίν (2000: 61) διασαφηνίζει: «Εκείνο το οποίο ήθελε ο Ρουσσώ να μεταδώσει ήταν η ιδέα ότι η ανθρώπινη φύση και η ανθρώπινη κατάσταση είναι εξίσου συμβατές με την ειρήνη, όσο και με τον πόλεμο όλων εναντίον όλων, ή ακριβέστερα ότι η φυσική κατάσταση του ανθρώπου είναι τόσο απροσδιόριστη, ώστε δεν επιτρέπει την εξαγωγή οποιωνδήποτε συμπερασμάτων σχετικά με τον πόλεμο ή την ειρήνη».

⁵⁸ Толстой 1983, том 13: 129.

δικαιοσύνη ο Τολστόι μέσω του Νεχλιούντωφ θα κραυγάσει: «Εγώ κάθε δικαστήριο το θεωρώ, όχι μόνο ανώφελο, αλλά και ανήθικο».⁵⁹

3. Ακροτελεύτιες επισημάνσεις

Μολονότι κατά την εμπνευσμένη σύσταση του πολυσχιδούς του έργου ο εμβριθής Τολστόι διακρίνεται για ιδιότυπη αυτονομία, δεν προσήκει να υπερθεματίσουμε την πρόδηλη επιρροή του Γάλλου διανοούμενου.⁶⁰

Στην ουσία ως δυσμάχητη Σειρήνα ο ανατρεπτικός Ρώσος αστός επικαλούμενος τα αδάμαστα αισθήματα και την αμείλικτη συνείδηση⁶¹ θέλγει· ο πρωτεϊκός Τολστόι ως παθιασμένος εραστής της ζωής διάγει έκλυτο βίο, τελματώνει σε μεθυστική κραιπάλη, μα και ως επιβλητικός ασκητής πεισματικά αναζητά την πάντα δυσάρεστη αλήθεια.⁶² Μέσα από τις δαιδαλώδεις ατραπούς της ατομικής του ενοχής επαληθεύει τα προφητικά λόγια του κορυφαίου Διαφωτιστή: «Παραδέχομαι ότι υπάρχουν πολλές υπερφυσικές ιδιοφυΐες το οποίο μπορούν να διεισδύσουν μέσα από τα πέπλα με τα οποία εξελίσσεται η αλήθεια, λίγες προνομιούχες ψυχές ικανές να αντιταχθούν στην ανοησία της ματαιοδοξίας, του ευτελούς φθόνου και στα άλλα πάθη τα οποία προκαλούν την τάση προς τη λογοτεχνία. Μικρός είναι ο αριθμός εκείνων οι οποίοι είναι αρκετά τυχεροί για να ενώσουν μέσα τους αυτές τις ιδιότητες, είναι το φως και η υπερηφάνεια του ανθρώπινου γένους· μόνο σε αυτούς αρμόζει να είναι αφιερωμένοι στη μελέτη για χάρη όλων».⁶³

⁵⁹ Ibid., 132.

⁶⁰ Berdajev 1987: 135.

⁶¹ Στη ρουσσωική πολιτική σκέψη η ανθρώπινη συνείδηση είναι δεδομένο συναίσθημα το οποίο ενέχει ρόλο συνδετικού κρίκου μεταξύ της φυσικής και της πολιτικής κατάστασης. Η αβεβαιότητα της ενεργοποίησής της συνάδει με την ανεπιθύμητη ροπή στις ανθρώπινες υποθέσεις, ενώ απειλεί την ειρηνική και δημοκρατική κοινωνία. Πρβλ. Viroli 1988: 47.

⁶² Την εντυπωσιακή μεταστροφή τού Τολστόι πραγματεύεται ο Zweig (2013: 223, 260-261): «For thirty years, between the age of twenty and fifty, Tolstoy lived creating, without worries and with freedom. The other thirty years, between the age of fifty and his end, he lived only to find meaning and to know life. [...] In the second period, Tolstoy, the artist, no longer found it rewarding to simply represent life; instead, he consciously sought to give meaning to his art, an ethical mission, placing it at the service of elevating the moral and contributing to the overcoming of the soul [...] The later Tolstoy, who until that moment had been a mere poet of life, became a judge of life».

⁶³ Goldschmidt 1993: 9-10.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Κιτρομηλίδης, Π. (1999). *Πολιτικοί Στοχαστές των Νεότερων Χρόνων*. Αθήνα: Πορεία.
- Λεβίν, Α. (2000). *Η Γενική Βούληση: Ρουσσώ, Μαρξ, Κομμουνισμός* (Μετάφραση Γ.-Ι. Μπαμπασάκης). Αθήνα: Στάχυ.
- Ράσσελ, Μπ. (1980). *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας* (Μετάφραση Α. Χουρμούζιος). Αθήνα: Αρσενίδης.
- Ρέμπλε, Α. (2003). *Ιστορία της Παιδαγωγικής* (Μετάφραση Θ. Χατζηστεφανίδης, Σ. Χατζηστεφανίδου-Πολυζώη). Αθήνα: Παπαδήμα.
- Τολστόι, Λ. (1990). *Ανάσταση* (Μετάφραση Α. Σαραντόπουλος). Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Τσβάιχ, Σ. (1990). *Λέων Τολστόη* (Μετάφραση Κ. Μεραναίος). Αθήνα: Γκοβόστη.

Ξενόγλωσση

- Althusser, L. (1977). *Politics and History: Montesquieu-Rousseau-Hegel-Marx*. London: NLB.
- Berđajev, N. (1982). *Nova religijska svest i društvena realnost* (Preveo M. Đorđević). Beograd: IRO »Partizanska knjiga«.
- Berđajev, N. (1987). *Ruska ideja – osnovni problemi ruske misli XIX i početkom XX veka* (Preveo B. Marković). Beograd: Prosveta.
- Berđajev, N. (1989). *Izvori i smisao ruskog komunizma* (Preveo M. Đorđević). Beograd: Književne novine.
- Berđajev, N. (1997). *Tragedija i svakodnevnica* (Preveo D. Aranitović). Beograd: Logos.
- Berlin, I. (1952). *Freedom and Its Betrayal*. Princeton: University Press.
- Boyer, P. J. M. (1950). *Chez Tolstoi: Entretiens à Iasnaia Poliana*. Paris: Institut d' Études slaves de l'Université de Paris.
- Cassirer, E. (2012). *Problem Jean – Jacques Rousseau* (Preveo D. Lalović). Zagreb: Disput.
- Chisholm, H. (1911). *The Encyclopaedia Britannica: a dictionary of arts, sciences, literature and general information*. New York: Encyclopaedia Britannica.
- Copleston, F. (2003). *A History of Philosophy: Russian Philosophy*. London: Continuum.
- Dent, N. (2005). *Routledge Philosophers: Rousseau*. London: Routledge.
- Duguit, L. (1918). "Jean-Jacques Rousseau, Kant et Hegel", *RDP*: 173-191.
- Goldschmidt, V. (1993). *Jean-Jacques Rousseau, Politički spisi* (Preveli B. Brlečić, G. Crnković-Raunić, D. Marion, D. Lalović). Zagreb: Informator.
- Hagan, T. (2003). *Rousseau: Arguments of the Philosophers*. London: Routledge.
- Horkheimer, M. (1988). *Kritika instrumentalnoga uma* (Preveo Z. Zeman). Zagreb: Globus.
- McLean, H. (2008). *In Quest of Tolstoy*. Boston: Academic Studies Press.
- Miller, J. (1983). *Rousseau: Dreamer of Democracy*. New Heaven: Yale University Press.

- Nisbet, R. (1943). "Rousseau and Totalitarianism", *Journal of Politics*, 5 (2): 93-114.
- Nisbet, R. (2007). *Sociološka tradicija* (Prevela T. Puhovski). Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Riley, P. (2001). *The Cambridge Companion to Rousseau*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rolland, R. (1940). *Tolstoj* (Preveo Z. Milković). Zagreb: BE-L-KA.
- Rousseau, J.-J. (1964) *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, dans: Oeuvres Complètes III: Du contrat social-écrits politiques*. Paris: Gallimard.
- Rousseau, J.-J. (1978). *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor* (Preveo D. Foretić). Zagreb: Školska knjiga.
- Rousseau, J.-J. (2006). *Πραγματεία περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας ανάμεσα στους Ανθρώπους* (Μετάφραση Μ. Αλεξίου – Καναγκίνη). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Schmidt, M. (2004). *Θεωρίες της Δημοκρατίας* (Μετάφραση Ε. Δεκαβάλλα). Αθήνα: Σαββάλας.
- Stejner, Đ. (1989). *Tolstoj ili Dostojevski: ogled po suprotnosti* (Preveli Lj. Popović, Lj. Marković). Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Šestov, L. (2002). *Dostojevski i Niče. Dobro u učenju grofa Tolstoja i Ničea* (Preveo M. Đorđević). Beograd: BRI-MO.
- Talmon, J. L. (1952). *The Origins of Totalitarian Democracy*. New York: Norton.
- Tolstoj, N. L. (1969). *Sabrana dela Lava Nikolajeviča Tolstoja, XX svezaka*. Beograd: Prosveta – Rad.
- Troyat, H. (1978). *Tolstoj* (Preveo V. Tecilazić). Zagreb: Naprijed.
- Viroli, M. (1988). *Jean-Jacques Rousseau and the Well-Ordered Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- West, M. (1971). *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati, Volume I: Archilochus, Hipponax, Theognidea*. Oxford: Clarendon Press.
- Wilson, A. (1988). *Tolstoy*. New York – London: Norton & Company.
- Zweig, S. (2013). *Tres poetas de sus vidas*. Barcelona: Austral.

Σε κυριλλικό αλφάβητο

- Бирюков, П. (2014). *Биография Л. Н. Толстого*. Москва: Директ-Медиа.
- Булгаков, В. (1978). *О Толстом. Воспоминания и рассказы*. Тула: Приокское книжное издательство.
- Гегель, Г. (2006). *Лекции по истории философии: В 2-томах*. Санкт Петербург: Наука.
- Зеньковский, В. (2001). *История Русской Философии*. Москва: Академический Проект.
- Кантор, В. (2005). *Русская классика, или Бытие России*. Москва: Российская политическая энциклопедия.
- Маковицкий, Д. (1979-1981). *У Толстого, 1904-1910: «Яснополянские записки»: В 4-книгах*. Москва: Наука.
- Сергеев, П. (1960) *Как живёт и работает Л. Н. Толстой. В 2-томах*. Москва: Художественная литература.
- Толстая, А. (1989). *Отец. Жизнь Льва Толстого*. Москва: Книга.

- Толстой, Л. (1978-1985). *Собрание сочинений: В 22-томах*. Москва: Художественная литература.
- Тургенев, И. (1960-1968). *Полное собрание сочинений: В 22-томах*. Москва: Наука.

Κατηγοριοποίηση των κληρικών της περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους

Κωνσταντίνος Παπακώστας

Διδάκτορας στην Ιστορική Δημογραφία

Μεταδιδακτορικός Ερευνητής στην Κοινωνική Δημογραφία στο Δ. Π. Θράκης

Περίληψη

Στο πλαίσιο μιας ευρύτερης εργασίας για τους κληρικούς της Περιφέρειας Δυτ. Ελλάδας, παρουσιάζεται ο χωρισμός τους σε κατηγορίες σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους. Η μελέτη αφορά δεδομένα 150 ετών που αντλήθηκαν από τις υπάρχουσες κρατικές και εκκλησιαστικές πηγές. Προηγείται μία σύντομη εξιστόρηση των διαφορετικών νομικών καθεστώτων που τους κατέτασσαν σε εκπαιδευτικές κατηγορίες για την περίοδο που αναφέρουμε. Ακόλουθα, γίνεται προσπάθεια να αντιστοιχηθούν αυτά με την κατάσταση που ισχύει σήμερα και έτσι μπαίνουν σε 8 εκπαιδευτικές κατηγορίες και 1 κατηγορία για εκείνους χωρίς στοιχεία. Η εργασία αφορά τις 4 Μητροπόλεις της Περιφέρειας Δυτ. Ελλάδας για τις οποίες υπάρχουν επαρκή στοιχεία. Τα αποτελέσματα εκτίθενται μέσα από πίνακες και Γραφήματα τόσο για τους μη ενεργούς κληρικούς όσο και για τους ενεργούς. Στο τέλος γίνεται σύγκριση μεταξύ των αποτελεσμάτων στους μη ενεργούς και στους ενεργούς και διατυπώνεται το τελικό συμπέρασμα.

© 2025 Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Λέξεις-Κλειδιά: Επίπεδο εκπαίδευσης, Ονομασία σχολής ή σχολείων, αναλογίες μη ενεργών κληρικών - αναλογίες ενεργών κληρικών σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσης

Doi:

Abstract

In the context of a wider work on the clergy of the Western Greece Region, their division into categories according to their level of education is presented. The study covers 150 years of data drawn from existing state and church sources. This is preceded by a brief account of the different legal regimes that placed them in educational categories for the period we are referring to. Next, an attempt is made to match these with the current situation and thus they are put into 8 educational categories and 1 category for those without data. The work concerns the 4 Metropolises of the Region of Western Greece for which there are sufficient data. The results are presented through tables and graphs for both inactive and active clergy. At the end, a comparison is made between the results in the non-active and the active and the final conclusion is formulated.

© 2025 Library and Information Center, The University of Peloponnese

Keywords: Level of education, Name of school or schools, proportions of inactive clergy-proportions of active clergy by level of education.

Εισαγωγή

Η θητεία μας στον εκκλησιαστικό χώρο για ένα τέταρτο περίπου αιώνα, μάς έδωσε σαφώς κάποιο ερέθισμα να ασχοληθούμε πιο βαθιά μ' αυτούς τους ανθρώπους, που όλοι οι πολίτες τούς σέβονται μεν, αλλά τους έχουν και σε κάποια απόσταση. Ένα άλλο ισχυρό ερέθισμα ήρθε από την τακτική ενασχόληση με τις ακολουθίες και προσευχές που εμείς οι κληρικοί τηρούμε για όλους τους βαπτισμένους χριστιανούς που πεθαίνουν.

Ωστόσο, παρ' όλο που η εργασία σε καμία περίπτωση δεν καταγράφει ονομαστικά τον κάθε απλό ιερέα, αφήνει όμως σοβαρά στοιχεία της ιστορικής τους ύπαρξης και τους εντάσσει αρμονικά στο συνολικό ιερατικό πληθυσμό.

Εκείνο όμως, που συντέλεσε αποφασιστικά στη συγγραφή αυτής της μελέτης και περιείχε την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, ήταν η μακρόχρονη αγάπη για την Ιστορία ως επιστήμη. Όμως, όχι γενικά κι αόριστα, αλλά μέσα από το συγκεκριμένο κλάδο που λέγεται Ιστορική Δημογραφία. Αυτός ο κλάδος παρέχει τα εργαλεία και τα εφόδια εκείνα που τη Δημογραφία, την πρώτη αγάπη μου στα νεανικά μου χρόνια, τη συνδέει με την Ιστορία και μέσα από την καθημερινή πραγματικότητα, της δίνει νόημα. Όταν μάλιστα αντλεί υλικό από την πραγματικότητα της καθημερινής ενασχόλησης, γίνεται ακόμα πιο ελκυστική και αποκτά ενδιαφέρον, για τη συνέχιση και το πετυχημένο της αποτέλεσμα.

Ο σκοπός της έρευνας και της παρούσας μελέτης είναι η απεικόνιση της δημογραφικής κατάστασης των κληρικών της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας την περίοδο που εξετάζουμε. Οι συγκεκριμένοι ιερείς εντάσσονται και στις τοπικές Μητροπόλεις και ερευνώνται σε σχέση με αυτές.

Ακολουθεί η αναφορά στις τεχνικές της έρευνας, όπως και οι δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε σε πρακτικό επίπεδο. Περιληπτικά παρουσιάζονται δεδομένα, απλοί δείκτες και μέτρα, όπως και πίνακες και γραφήματα.

Αρχικά στραφήκαμε στην έρευνα του χώρου των κληρικών, πρώτα της Μητρόπολης Πατρών και σε δεύτερη φάση της γειτονικής Μητρόπολης Καλαβρύτων και Αιγιαλείας. Στη συνέχεια, για να έχουμε μεγαλύτερο πληθυσμιακό δείγμα κληρικών, η μελέτη επεκτάθηκε στα γεωγραφικά όρια της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος, στην οποία όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, υπάγονται 3 Περιφερειακές Ενότητες (Νομοί) και οι 6 Μητροπόλεις.

Ακόλουθα, προσδιορίστηκε η χρονική περίοδος, στην οποία θα αναφερόταν η έρευνα. Αυτή ωστόσο, περιορίστηκε πρακτικά με βάση τους περιορισμούς που μας έθετε η ύπαρξη δημογραφικών στοιχείων. Τα ληξιαρχεία είχαν στοιχεία κατά μέσο όρο μετά το 1930. Αυτή η χρονολογία μας οδηγεί περίπου εξήντα πέντε έτη πιο πίσω, δηλαδή περίπου στο 1866.

Το έτος 1866 επελέγη ως χρονιά έναρξης καταγραφών, για μια σειρά από λόγους: Εκείνη την περίοδο τα εξήντα πέντε περίπου έτη ήταν ο μέσος όρος ζωής, γεγονός που θα δικαιολογούσε την απόσταση απ' το 1866 ως το 1930. Τα ληξιαρχεία ξεκινούσαν τις καταγραφές από το 1930 και μετά κατά μέσο όρο λόγω καταστροφών από πολέμους, πυρκαγιές κλπ. Έτσι λοιπόν, η χρονική περίοδος της έρευνας είναι από το 1866 ως το 2016, δηλαδή εκατόν πενήντα (150) περίπου έτη.

Οι πηγές απ' όπου αντλήθηκαν τα δεδομένα, ήταν τα αρχεία Μητροπόλεων, τα αρχεία των 75 Ληξιαρχείων και τα αρχεία των Νοσοκομειακών Μονάδων της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας.

Επειδή για τους περισσότερους κληρικούς, δεν είχε καταγραφεί ούτε το έτος, αλλά περισσότερο, ούτε οι αιτίες θανάτου, απευθυνθήκαμε στα Ληξιαρχεία του Νομού Αχαΐας. Εκεί, καταγράφονταν τα δεδομένα που έλειπαν από τους κεκοιμημένους κληρικούς. Κάποιες, λίγες φορές, κυρίως στα κεντρικά Ληξιαρχεία των Πατρών κι αργότερα του Αγρινίου, όπου είχαν καταγραφεί μηχανογραφικά τα στοιχεία, βοηθούσαν στην καταγραφή και οι Ληξίαρχοι.

Ωστόσο, και για μια καλύτερη εικόνα των κεκοιμημένων, απευθυνθήκαμε και στην 6η ΥΠΕ, όπου μετά από έξι μήνες δόθηκε η έγκριση για να ερευνηθούν τα αρχεία τους. Αυτή η έγκριση αποδείχτηκε τελικά πολύτιμη στις επαρχιακές νοσοκομειακές μονάδες.

Οι πίνακες με όλα αυτά τα δεδομένα έπρεπε να επιμεριστούν και να κατηγοριοποιηθούν σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των κληρικών, που καταγράφηκαν, έτσι ώστε να σχηματιστεί μία εικόνα, για την κάθε περιοχή χωριστά. Έτσι, κατασκευάστηκαν νέοι πίνακες με βάση το κάθε επιμέρους χαρακτηριστικό, π.χ. έτος, ενορία γέννησης, ηλικία κλπ. και άλλοι πίνακες που αφορούσαν το έτος διορισμού, την ηλικία διορισμού, το έτος θανάτου, την αιτία θανάτου και το είδος νοσήματος προκειμένου να σχηματίσουμε εικόνα για την κινητικότητα και τη θνησιμότητα των κληρικών.

Με βάση αυτούς τους πίνακες κατασκευάστηκαν γραφήματα, που κι αυτά αποτυπώνουν σαφή εικόνα της ιστορικής εξέλιξης των δεδομένων του πληθυσμού των κληρικών τόσο σε επίπεδο πρώην Νομού, όσο και σε επίπεδο Περιφέρειας. Μέσα από τα μέτρα και τους απλούς δείκτες που υπολογίστηκαν, καταβλήθηκε προσπάθεια να αποτυπωθούν κάποια βασικά δημογραφικά συμπεράσματα.

Α. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΤΑΤΑΞΗΣ ΤΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

Αρχικά κάνουμε για μεθοδολογικούς λόγους, μία διάκριση μεταξύ του πλήθους των ιερέων που ερευνήσαμε, σε μη ενεργούς και ενεργούς. Αυτή η διάκριση θα διατρέχει από εδώ και πέρα όλη την εργασία μας. τόσο για οικονομία χώρου, όσο και για τη σύγκριση, που αβίαστα προκύπτει μεταξύ των κληρικών που τώρα υπηρετούν και εκείνων που δε βρίσκονται πια στην ενεργό δράση.

Μέχρι το 2013 οι κληρικοί εντάσσονταν σε εκπαιδευτικές-μισθολογικές «κατηγορίες» ως εξής: Α1, Α2, Β1, Β2, Γ1, Γ2 και Δ.(Παπακώστας, 2005). Το επίπεδο εκπαίδευσης στα Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος(Δίπτυχα, 2022) χαρακτηρίζεται με 4 συντομογραφίες ΠΕ, ΤΕ, ΔΕ και ΥΕ που σημαίνουν Πανεπιστημιακή, Τεχνολογική, Δευτεροβάθμια και Υποχρεωτική Εκπαίδευση αντίστοιχα κι αποτελούν τις κατηγορίες όπου εντάσσονται οι κληρικοί. Αυτές οι συντομογραφίες θα αποτελούν και τη δική μας κωδικοποίηση στις εν λόγω κατηγορίες.

Με το Ν.Δ.457/70 «περί τρόπου πληρώσεως κενών εφημεριακών θέσεων χωρίων παραμεθορίου ή ορεινών ή δυσπρόσιτων και ρυθμίσεις θεμάτων τινών της Εκκλησιαστικής Εκπαιδεύσεως», επιτεύχθηκε η χειροτονία και ο διορισμός εφημερίων κατά παρέκκλιση των κειμένων διατάξεων, υποψηφίων που κατείχαν τα κανονικά και νόμιμα προσόντα, πλην των μορφωτικών, τα οποία ήταν

τουλάχιστον το απολυτήριο Δημοτικού Σχολείου. Έτσι, επανδρώθηκαν τα χωριά με ολιγογράμματους ιερείς όταν αρχιεπίσκοπος ήταν ο Ιερώνυμος ο Α', δηλαδή πριν από πενήντα έτη. Επί μακαριστού αρχιεπισκόπου Σεραφείμ το 1980 ψηφίστηκε άλλος νόμος, με βάση τον οποίο, όσοι είχαν τελειώσει το δτάξιο Δημοτικό μέχρι τότε, κατατάσσονταν στη Δ' κατηγορία κι έτσι χειροτονήθηκε πλήθος ιερέων με μειωμένα προσόντα, οι οποίοι πλήρωσαν τα εφημεριακά κενά πολλών Κοινοτήτων (Μητροπολίτης Νικόλαος, 2017). Αυτό σταμάτησε με το νόμο που θέσπισε την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, οπότε στη Δ κατηγορία εντάσσονταν εκείνοι που είχαν τελειώσει την 9χρονη εκπαίδευση. Έτσι, όλοι όσοι εντάσσονταν στη Δ' κατηγορία δεν αντιστοιχούν πάντα στους σημερινούς ενεργούς κληρικούς που υπακούν στο νόμο του 1980 και έχουν τελειώσει 9χρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και δε θα μπορούσαν να ενταχτούν στην ΥΕ κατηγορία, εκτός κι αν έχουν τελειώσει Εκκλησιαστική Προπαρασκευαστική Σχολή.

1. Οι όροι «δημοδιδάσκαλος» και «υποδιδάσκαλος»

Στην έρευνα συναντήσαμε σε κάποιους κληρικούς το χαρακτηρισμό «δημοδιδάσκαλος», ο οποίος ήταν φυσικά παραπλανητικός, αφού μας οδήγησε στο εύλογο συμπέρασμα ότι θα είχε προσόντα, ανάλογα με αυτά των πτυχιούχων διетών Παιδαγωγικών Ακαδημιών.

Όμως δημοδιδάσκαλος σημαίνει, όχι αφηρημένα «διδάσκαλος του Δήμου» όπως προκύπτει από την ετυμολογία της λέξης, αλλά του Δήμου όπως τον εννοεί το Διάταγμα της 18ης Φεβρουαρίου 1834. Αυτό το διάταγμα, ρύθμιζε θέματα που αναφέρονταν στην οργάνωση των δημοτικών σχολείων, στη διδακτέα ύλη, στις διαδικασίες ελέγχου και στη μόρφωση των κοριτσιών. Επίσης αναθέτει την ίδρυση, τη συντήρηση και τη μισθοδοσία των δασκάλων στους δήμους και τις κοινότητες (Φιλιππόπουλος, 2016).

Για την κατάρτιση των δασκάλων, με διάταγμα του 1836, προβλεπόταν η ίδρυση ενός Διδασκαλείου στην έδρα της κυβερνήσεως, καθώς και η χωριστή μόρφωση των κοριτσιών (Μπρουντζάκης, 2014).

Σ' αυτό το Διδασκαλείο που λειτούργησε μέχρι το 1864, η φοίτηση ήταν διετής και μπορούσαν να εισαχθούν μετά από πετυχημένες εξετάσεις, οι κάτοχοι ενδεικτικού της δεύτερης τάξης του «Ελληνικού Σχολείου». Ακολουθεί η ίδρυση τριών διδασκαλείων στην Τρίπολη, την Κέρκυρα (1880) και στη Λάρισα (1882)(Μπουζάκης, 1987) για να φτάσουμε στο νόμο ΒΟΘ' του 1892, με βάση τον οποίο ιδρύονται στην έδρα κάθε νομού μονοετή υποδιδασκαλεία, τα οποία δέχονταν απόφοιτους «Ελληνικών Σχολείων»(Πουγαρίδου, 2017).

2. Τεχνικές εξομάλυνσης με κριτήριο τα έτη σπουδών-τελική κωδικοποίηση

Σχολεία του παρελθόντος, όπως το Σχολαρχείο ή το Ελληνικό, επέτρεπαν στους τότε μαθητές όχι μόνο να μην ολοκληρώνουν τελικά 9χρονη εκπαίδευση, αλλά να θεωρούνται και ως «υποδιδάσκαλοι». Γιατί δε λειτουργούσε ευθύγραμμο το τριτάξιο Ελληνικό ή το Σχολαρχείο ως συνέχεια του δτάξιου Δημοτικού, αλλά οι μαθητές της πέμπτης Δημοτικού συνέχιζαν στο τριτάξιο ή διτάξιο Σχολαρχείο!(Ξενοφών Η., 2010).Οπότε θα δίνονταν μία πλαστή εικόνα και πάλι η ένταξη όλων αυτών στην ΥΕ κατηγορία δε θα ήταν σωστή. Άρα, η

σύγκριση που θα επιχειρούσαμε με τους ενεργούς θα ήταν ήδη καταδικασμένη, γιατί θα συγκρίναμε ανόμοια επίπεδα εκπαίδευσης. Αν ακολουθούσαμε την παλιά κατάταξη που αναφέραμε στην αρχή, δηλαδή Α, Β, Γ, Δ με τις υποκατηγορίες τους, πάλι δε θα υπήρχε σύγκριση των αποτελεσμάτων μας με αντίστοιχα στοιχεία που αφορούν το γενικό πληθυσμό, ο οποίος υπακούει στο νόμο του 1980. Όσοι κληρικοί είχαν τελειώσει Δημοτικό ή Σχολαρχείο και στη συνέχεια είχαν τελειώσει μέσο εκκλησιαστικό σχολείο, εντάχτηκαν στην ΥΕ κατηγορία.

Επίσης, επειδή η Τεχνολογική Εκπαίδευση είναι τριτοβάθμια σύμφωνα με το νόμο (Νόμος 2916/2001) οι απόφοιτοι Ανώτατων Εκκλησιαστικών Ακαδημιών, σε όλες τις Μητροπόλεις εντάχτηκαν στους κληρικούς κατηγορίας ΤΕ. Γενικά, καταβλήθηκε προσπάθεια να ταξινομηθούν δίκαια όλοι στη μεσαία στήλη με βάση όχι το όνομα της Σχολής που τελείωσαν, αλλά με βάση τα χρόνια σπουδών που τελικά ολοκλήρωσαν, έτσι ώστε να είναι δυνατή η σύγκριση με το επίπεδο των σημερινών αποφοίτων.

Στην επόμενη ενότητα παρατίθενται πίνακες που κατηγοριοποιούν πρώτα τους μη ενεργούς κληρικούς κατά Μητρόπολη και έπειτα τους ενεργούς κληρικούς κατά Μητρόπολη. Στο τέλος, γίνεται σύγκριση των αποτελεσμάτων σε επίπεδο Περιφέρειας. Λόγω στενότητας χώρου, η στήλη που απεικονίζει το επίπεδο εκπαίδευσης είναι κωδικοποιημένη. Αυτή η κωδικοποίηση παριστάνεται στον επόμενο πίνακα:

6τάξιο Δημοτικό Σχολείο ή Σχολαρχείο (Ελληνικό) ή τάξεις Γυμνασίου	<ΥΕ
Σχολαρχείο & Εκκλησιαστική Προπαρα κήΣχολή ή Κατώτερο Φροντιστήριο ή Γ' Γυμνασίου	ΥΕ
Τάξεις 6τάξιου Γυμνασίου μετά την 3 ^η	<ΔΕ
6τάξιο Γυμνάσιο ή Μέσες Ιερατικές Σχολές ή Εκκλησιαστικά Φροντιστήρια	ΔΕ
Ανώτερα Εκκλησιαστικά Φροντιστήρια (7τάξια) ή Σχολές ή Εκκλησιαστικά Λύκεια	>ΔΕ
Ανώτερες Εκκλησιαστικές Σχολές ή Παιδαγωγικές Ακαδημίες	ΤΕ
Τμήματα Θεολογικών Σχολών ή άλλα Τμήματα ΑΕΙ	ΠΕ
Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Μεταπτυχιακά ή & άλλα Τμήματα ή Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Διδακτορικά	>ΠΕ
Κληρικοί χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης	

Πίνακας 1 Κωδικοποίηση επιπέδου εκπαίδευσης σε κατηγορίες

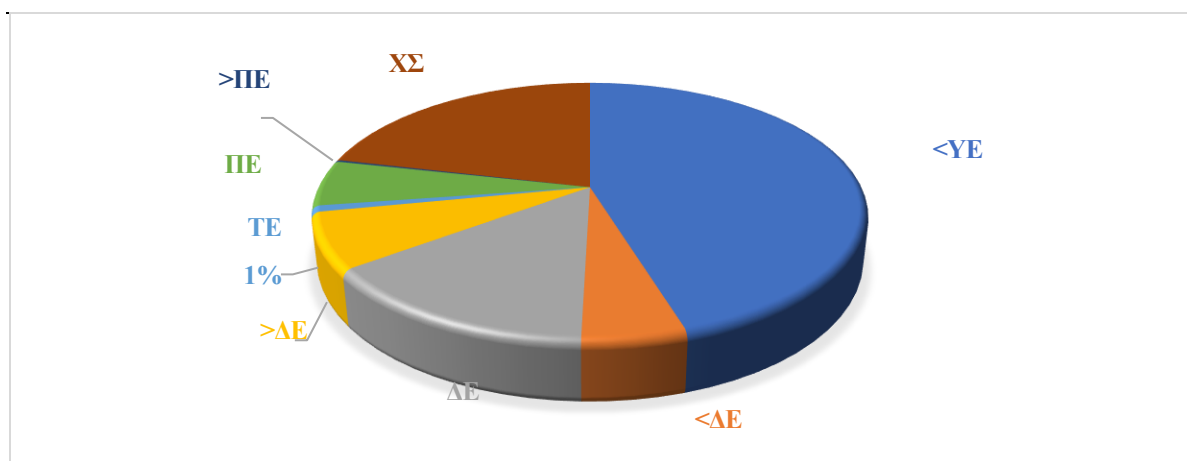
Β. ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΗ ΕΝΕΡΓΩΝ & ΕΝΕΡΓΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΓΙΑ ΤΙΣ 6 ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Στο παρόν κεφάλαιο κατασκευάζονται πίνακες που περιέχουν τα αθροίσματα των μη ενεργών και των ενεργών κληρικών όπως κατανέμονται σε εκπαιδευτικές κατηγορίες. Ακολουθεί η μελέτη των πινάκων και στο τέλος γίνεται σύγκριση των αποτελεσμάτων.

1. Κατανομή και μελέτη των μη ενεργών κληρικών των 6 Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσης

Ονομασία σχολής ή σχολείων των κληρικών	Επίπεδο εκπαίδευσης	Κληρικοί	Αναλογία (%)
6τάξιο Δημοτικό Σχολείο ή Σχολαρχείο (Ελλ) ή τάξεις Γυμνασίου	<ΥΕ	636	40,847
Σχολαρχείο & Εκκλ. Προπ. Σχολή ή Κατ. Φροντιστήριο ή Γ' Γυμνασίου	ΥΕ	151	9,698
Τάξεις 6τάξιου Γυμνασίου μετά την 3 ^η	<ΔΕ	73	4,688
6τάξιο Γυμνάσιο ή Μέσες Ιερατικές Σχολές ή Εκκλ. Φρον ρια	ΔΕ	203	13,037
Ανώτερα Εκκλ. Φρον ρια(7τάξια) ή Σχολές ή Εκκλ. Λύκεια	>ΔΕ	99	6,358
Ανώτερες Εκκλησιαστικές Σχολές ή Παιδαγωγικές Ακαδημίες	ΤΕ	11	0,706
Τμήματα Θεολογικών Σχολών ή άλλα Τμήματα ΑΕΙ	ΠΕ	81	5,202
Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Μεταπτυχιακά ή & άλλα Τμήματα ή Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Διδακτορικά	>ΠΕ	3	0,192
Κληρικοί χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης		300	19,267
Σύνολο μη ενεργών κληρικών των 6 μητροπόλεων		1557	100

Πίνακας 2 Κατανομή των μη ενεργών κληρικών της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους κι αναλογίες τους επί %

Γράφημα 1 Ποσοστιαία κατανομή μη ενεργών κληρικών των 6 Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους

Ο παραπάνω πίνακας αντανακλά σε γενικές γραμμές την κατανομή των μη ενεργών κληρικών που παρατηρείται στις επιμέρους Μητροπόλεις.

Σύμφωνα και με την απεικόνιση στο Γράφημα υπολογίζονται οι αναλογίες των επιμέρους κατηγοριών των κληρικών:

α. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών που δεν έχουν τελειώσει υποχρεωτική εκπαίδευση είναι: $636/1557 \cdot 100 = 40,847\%$.

Κατηγοριοποίηση κληρικών περιφέρειας Δ. Ελλάδας κατά επίπεδο εκπαίδευσής τους

β. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με υποχρεωτική εκπαίδευση είναι: $151/1557 \cdot 100 = 9,698\%$.

γ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών που έχουν εκπαίδευση μικρότερη από τη δευτεροβάθμια είναι: $73/1557 \cdot 100 = 4,688\%$.

δ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: $203/1557 \cdot 100 = 13,037\%$.

ε. Η αναλογία των μη ενεργών με μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: $99/1557 \cdot 100 = 6,358\%$.

στ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με τεχνολογική εκπαίδευση είναι: $11/1557 \cdot 100 = 0,706\%$.

ζ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι: $81/1557 \cdot 100 = 5,202\%$.

η. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με εκπαίδευση μεγαλύτερη από την τριτοβάθμια είναι: $3/1557 \cdot 100 = 0,192\%$.

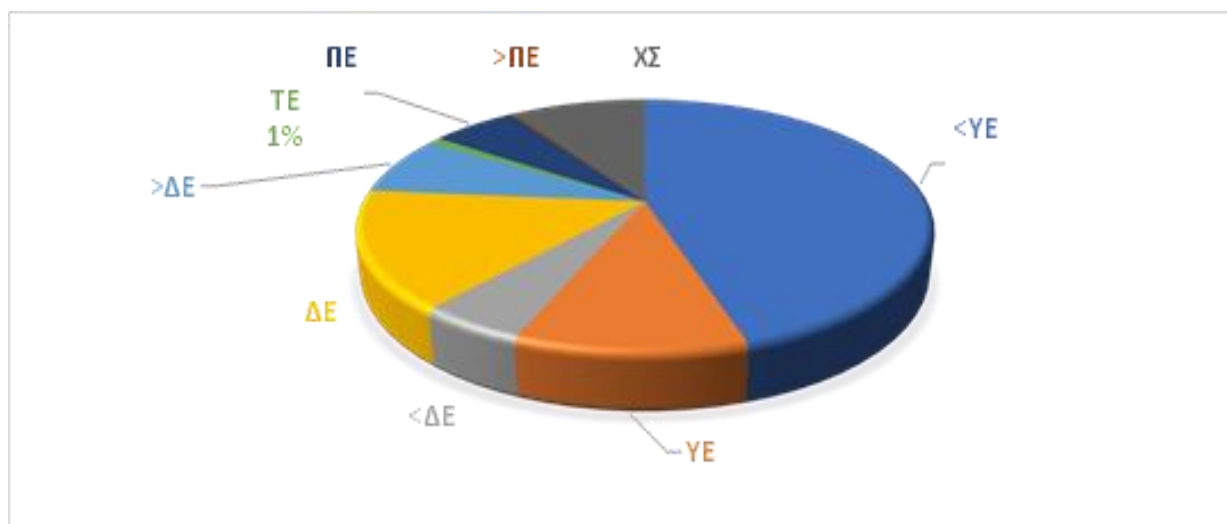
θ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης είναι: $300/1557 \cdot 100 = 19,267\%$.

Τα στοιχεία των κληρικών της Μητρόπολης Ολυμπίας και της Μητρόπολης Καλαβρύτων είναι ελλιπή όσον αφορά τους ενεργούς κληρικούς. Έτσι, για να γίνει η σύγκριση με τους ενεργούς κληρικούς σωστά, παρατίθεται ο πίνακας με τα στοιχεία των μη ενεργών κληρικών από τις 4 Μητροπόλεις.

2. Κατανομή και μελέτη των μη ενεργών κληρικών των 4 Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσης

Ονομασία σχολής ή σχολείων των κληρικών	Επίπεδο εκπαίδευσης	Κληρικοί	Αναλογία(%)
6τάξιο Δημοτικό Σχολείο ή Σχολαρχείο (Ελληνικό) ή τάξεις Γυμνασίου	<ΥΕ	530	45,144
Σχολαρχείο & Εκκλησιαστική Προπαρασκευαστική Σχολή ή Κατώτερο Φροντιστήριο ή Γ' Γυμνασίου	ΥΕ	130	11,073
Τάξεις 6τάξιου Γυμνασίου μετά την 3η	<ΔΕ	60	5,11
6τάξιο Γυμνάσιο ή Μέσες Ιερατικές Σχολές ή Εκκλησιαστικά Φροντιστήρια	ΔΕ	178	15,161
Ανώτερα Εκκλ. Φροντ ρια(7τάξια) ή Σχολές ή Εκκλ. Λύκεια	>ΔΕ	88	7,495
Ανώτερες Εκκλησιαστικές Σχολές ή Παιδαγωγικές Ακαδημίες	ΤΕ	10	0,851
Τμήματα Θεολογικών Σχολών ή άλλα Τμήματα ΑΕΙ	ΠΕ	68	5,792
Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Μεταπτυχιακά ή & άλλα Τμήματα ή Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Διδακτορικά	>ΠΕ	3	0,255
Κληρικοί χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης		107	9,114
Σύνολο μη ενεργών κληρικών των 6 Μητροπόλεων		1174	100

Πίνακας 3 Κατανομή των μη ενεργών κληρικών των 4 Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους κι αναλογίες τους επί %

Γράφημα 2 Ποσοστιαία κατανομή μη ενεργών κληρικών των 4 Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους

Με μια πρώτη ματιά, ο παραπάνω πίνακας αντανακλά σε γενικές γραμμές την κατανομή των μη ενεργών κληρικών που παρατηρείται στις επιμέρους Μητροπόλεις.

Στη συνέχεια, ακολουθούν οι αναλογίες των επιμέρους κατηγοριών, όπως και προηγούμενα:

α. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών που δεν έχουν τελειώσει υποχρεωτική εκπαίδευση είναι: $530/1174 \cdot 100 = 45,144\%$.

β. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με υποχρεωτική εκπαίδευση είναι: $130/1174 \cdot 100 = 11,073\%$.

γ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών που έχουν εκπαίδευση μικρότερη από τη δευτεροβάθμια είναι: $60/1174 \cdot 100 = 5,11\%$.

δ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: $178/1174 \cdot 100 = 15,161\%$.

ε. Η αναλογία των μη ενεργών με μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: $88/1174 \cdot 100 = 7,495\%$.

στ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με τεχνολογική εκπαίδευση είναι: $10/1174 \cdot 100 = 0,851\%$.

ζ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι: $68/1174 \cdot 100 = 5,792\%$.

η. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών με εκπαίδευση μεγαλύτερη από την τριτοβάθμια είναι: $3/1174 \cdot 100 = 0,255\%$.

θ. Η αναλογία των μη ενεργών κληρικών χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης είναι: $107/1174 \cdot 100 = 9,114\%$.

3. Κατανομή και μελέτη των ενεργών κληρικών των 6 Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσης

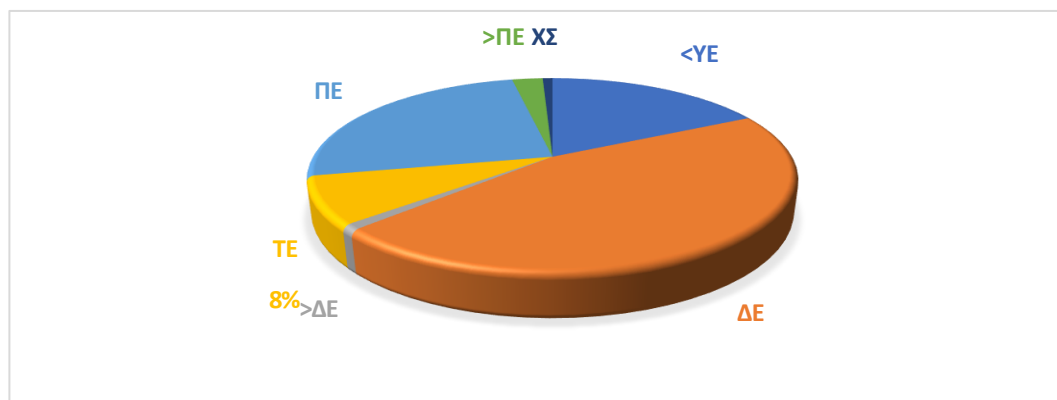
Στη συνέχεια ακολουθεί ο πίνακας για τους ενεργούς κληρικούς των έξι Μητροπόλεων για τους οποίους έχουμε στοιχεία. Έπειτα όμως, δίνεται ο πίνακας

Κατηγοριοποίηση κληρικών περιφέρειας Δ. Ελλάδας κατά επίπεδο εκπαίδευσής τους

για τις 4 Μητροπόλεις της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας, έτσι ώστε στο τέλος να γίνει η σύγκριση.

Ονομασία σχολής ή σχολείων των κληρικών	Επίπεδο εκπαίδευσης	Κληρικοί	Αναλογία (%)
6τάξιο Δημοτικό Σχολείο ή Σχολαρχείο (Ελληνικό) ή τάξεις Γυμνασίου	<ΥΕ	158	17,516
Σχολαρχείο & Εκκλησιαστική Προπαρασκευαστική Σχολή ή Κατώτερο Φροντιστήριο ή Γ' Γυμνασίου	ΥΕ		
Τάξεις 6τάξιου Γυμνασίου μετά την 3η	<ΔΕ		
6τάξιο Γυμνάσιο ή Μέσες Ιερατικές Σχολές ή Εκκλησιαστικά Φροντιστήρια	ΔΕ	408	45,232
Ανώτερα Εκκλ.Φρον ρια(7τάξια) ή Σχολές ή Εκκλ.Λύκεια	>ΔΕ	8	0,886
Ανώτερες Εκκλησιαστικές Σχολές ή Παιδαγωγικές Ακαδημίες	ΤΕ	72	7,982
Τμήματα Θεολογικών Σχολών ή άλλα Τμήματα ΑΕΙ	ΠΕ	224	24,833
Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Μεταπτυχιακά ή & άλλα Τμήματα ή Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Διδακτορικά	>ΠΕ	22	2,439
Κληρικοί χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης		7	0,776
Σύνολο μη ενεργών κληρικών των 6 Μητροπόλεων		902	100

Πίνακας 4 Κατανομή των ενεργών κληρικών των 6 Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους και αναλογίες τους επί %

Γράφημα 3 Ποσοστιαία κατανομή ενεργών κληρικών της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους

Ο παραπάνω πίνακας αντανακλά σε γενικές γραμμές την κατανομή των ενεργών κληρικών που παρατηρείται στις επιμέρους Μητροπόλεις.

Σύμφωνα και με την απεικόνιση του Γραφήματος υπολογίζουμε και τις αναλογίες.

α. Οι κληρικοί χωρίς υποχρεωτική εκπαίδευση είναι: $158/902 \cdot 100 = 17,516\%$.

β. Η αναλογία των κληρικών με δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: $408/902 \cdot 100 = 45,232\%$.

γ. Η αναλογία των κληρικών με μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: $8/902 \cdot 100 = 0,886\%$.

δ. Η αναλογία των κληρικών με τεχνολογική εκπαίδευση είναι: $72/902 \cdot 100 = 7,982\%$.

ε. Η αναλογία των κληρικών με πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι: $224/902 \cdot 100 = 24,833\%$.

στ. Η αναλογία των κληρικών με εκπαίδευση μεγαλύτερη από την τριτοβάθμια είναι: $22/902 \cdot 100 = 2,439\%$.

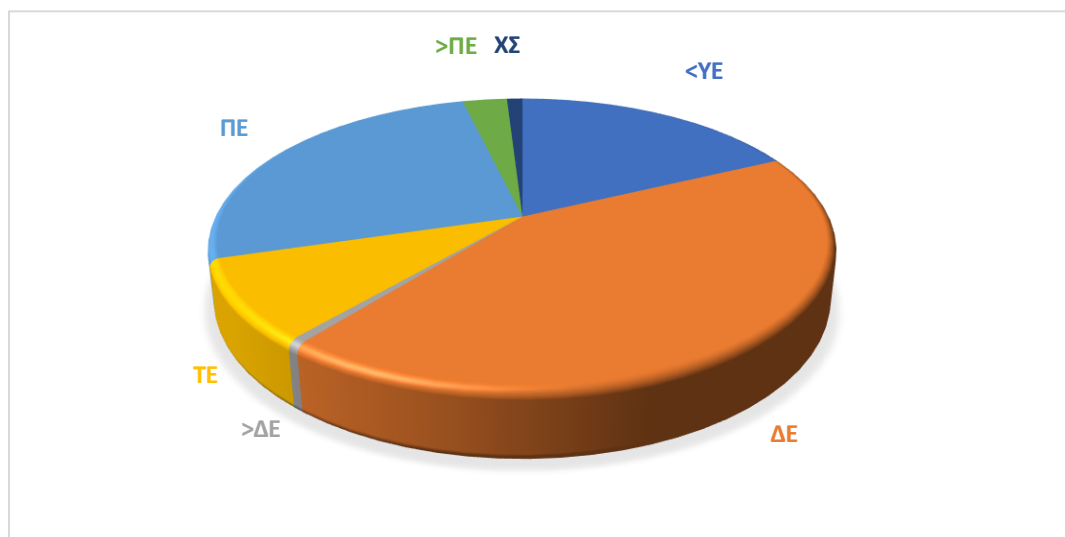
ζ. Η αναλογία των κληρικών χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης είναι: $7/902 \cdot 100 = 0,776\%$.

Όπως είπαμε πιο πάνω, παραθέτουμε τον πίνακα που απεικονίζει το επίπεδο εκπαίδευσης των ενεργών κληρικών για τις τέσσερις Μητροπόλεις, όπου δεν περιλαμβάνονται οι εκκλησιαστικές επαρχίες της Ολυμπίας και των Καλαβρύτων. Αυτό βοηθά να γίνει η σύγκριση με το επίπεδο των μη ενεργών κληρικών των ίδιων Μητροπόλεων για τους οποίους υπάρχουν επαρκή στοιχεία.

4. Κατανομή και μελέτη των ενεργών κληρικών των 4 Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσης

Ονομασία σχολής ή σχολείων των κληρικών	Επίπεδο εκπαίδευσης	Κληρικοί	Αναλογία (%)
6τάξιο Δημοτικό Σχολείο ή Σχολαρχείο(Ελληνικό) ή τάξεις Γυμνασίου	<ΥΕ	130	17,906
Σχολαρχείο & Εκκλησιαστική Προπαρασκευαστική Σχολή ή Κατώτερο Φροντιστήριο ή Γ' Γυμνασίου	ΥΕ		
Τάξεις 6τάξιου Γυμνασίου μετά την 3η	<ΔΕ		
6τάξιο Γυμνάσιο ή Μέσες Ιερατικές Σχολές ή Εκκλ.Φρον ρια	ΔΕ	311	42,837
Ανώτερα Εκκλ. Φρον ρια(7τάξια) ή Σχολές ή Εκκλ. Λύκεια	>ΔΕ	4	0,55
Ανώτερες Εκκλησιαστικές Σχολές ή Παιδαγωγικές Ακαδημίες	ΤΕ	66	9,09
Τμήματα Θεολογικών Σχολών ή άλλα Τμήματα ΑΕΙ	ΠΕ	188	25,895
Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Μεταπτυχιακά ή & άλλα Τμήματα ή Τμήματα Θεολογικών Σχολών & Διδακτορικά	>ΠΕ	20	2,754
Κληρικοί χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης	ΧΣ	7	0,964
Σύνολο μη ενεργών κληρικών των 6 Μητροπόλεων		726	100

Πίνακας 5 Κατανομή των ενεργών κληρικών των τεσσάρων Μητροπόλεων σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους κι αναλογίες τους επί %

Γράφημα (4) Ποσοστιαία κατανομή ενεργών κληρικών της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας σύμφωνα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους

Ο τελευταίος πίνακας δίνει τις ακόλουθες αναλογίες:

α. Η αναλογία των κληρικών χωρίς 9χρονη υποχρεωτική εκπαίδευση είναι: $130/726 \cdot 100 = 17,906\%$.

β. Η αναλογία των κληρικών με δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: $311/726 \cdot 100 = 42,837\%$.

γ. Η αναλογία των κληρικών με μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι: $4/726 \cdot 100 = 0,55\%$.

δ. Η αναλογία των κληρικών με τεχνολογική εκπαίδευση είναι: $66/726 \cdot 100 = 9,09\%$.

ε. Η αναλογία των κληρικών με πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι: $188/726 \cdot 100 = 25,895\%$.

στ. Η αναλογία των κληρικών με εκπαίδευση μεγαλύτερη από την τριτοβάθμια είναι: $20/726 \cdot 100 = 2,754\%$.

ζ. Η αναλογία των κληρικών χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης είναι: $7/726 \cdot 100 = 0,964\%$.

Γ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΜΕΤΑΞΥ ΜΗ ΕΝΕΡΓΩΝ & ΕΝΕΡΓΩΝ ΚΛΗΡΙΚΩΝ

1. Μειώθηκε η αναλογία των κληρικών χωρίς 9χρονη υποχρεωτική εκπαίδευση από 45,144 στο 17,906%. Δηλαδή κατά 27,238 μονάδες.
2. Οι μη ενεργοί κληρικοί έχουν υποχρεωτική εκπαίδευση σε ποσοστό 11,073%. Αυτό δεν παρατηρείται στους ενεργούς κληρικούς.
3. Οι μη ενεργοί κληρικοί δεν ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε ποσοστό 5,11%. Αυτό δεν παρατηρείται στους ενεργούς κληρικούς.
4. Αυξήθηκε η αναλογία των κληρικών που έχουν τελειώσει συνολικά δευτεροβάθμια εκπαίδευση από 15,161 στο 42,837%. Δηλαδή, κατά 27,676 μονάδες.
5. Μειώθηκε η αναλογία των κληρικών με μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση από 7,495% στο 0,55%, δηλαδή, κατά 6,945 μονάδες.

6. Αυξήθηκε η αναλογία των κληρικών με τεχνολογική εκπαίδευση από 0,851% στο 9,09%. Δηλαδή κατά 8,239 μονάδες.
7. Αυξήθηκε η αναλογία των κληρικών με πανεπιστημιακή εκπαίδευση από 5,792 στο 25,895%. Δηλαδή, κατά 20,103 μονάδες.
8. Αυξήθηκε η αναλογία των κληρικών με εκπαίδευση μεγαλύτερη από την τριτοβάθμια από 0,255% σε 2,754%. Δηλαδή, κατά 2,499 μονάδες.
9. Μειώθηκε η αναλογία των κληρικών χωρίς στοιχεία εκπαίδευσης από 9,114 σε 0,964%. Δηλαδή, κατά 8,15 μονάδες.

Συμπέρασμα

Από τα παραπάνω στοιχεία συνάγεται ότι οι ενεργοί κληρικοί των 4 μητροπόλεων έχουν σαφώς καλύτερη εκπαίδευση από τους μη ενεργούς κληρικούς των ίδιων Μητροπόλεων. Οι ίδιες τάσεις παρατηρούνται και στα λίγα στοιχεία που βρήκαμε για τους κληρικούς των υπόλοιπων 2 Μητροπόλεων.

Βιβλιογραφία

Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος(2022): Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Μητροπολίτης Νικόλαος(2017): *Τί θα γίνει με τα εφημεριακά κενά. Πρόβλημα που χρήζει αμέσου αντιμετώπισης*. Ανακτήθηκε την 16/07/2023 από το <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/18778-ti-tha-ginei-me-ta-ephimeriaka-kena-problima-pou-xrizei-amesou-antimetopiseos>.

Μπουζάκης, Σ. (1987): *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*, Αθήνα.

Μπρουντζάκης, Ξ. (2014): *Το εκπαιδευτικό σύστημα της αντιβασιλείας*, Εκδόσεις Ποντίκι. Ανακτήθηκε την 1/6/2019 από τον ιστότοπο <https://www.ToPontiki.gr/article/72447/ekpaideytiko-systima-tis-antivasileias>.

Νόμος 2916|2001 (ΦΕΚ 114|11.06.2001, τεύχος Α): Ανακτήθηκε την 1/7/2019 από https://www.faz.gr/nomothesia/2/nomoth_education/aei_nomothesia/2_2916-2001-tee.htm.

Ξενοφών Χ. Η. (2010), Επίτ. Σχολικός Σύμβουλος Α/θμιας Εκπαιδευσεως: «*Το Ελληνικό σχολείο της Κορίνθου από το έτος 1857 έως 1861*», Πρακτικά Η' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Κόρινθος 26-28 Σεπτεμβρίου 2008. Αφιέρωμα στην Αιώνια Κόρινθο, Ανάπτυπο, Αθήναι. Ανακτήθηκε την 9/5/2017 από <https://argolikivivliothiki.gr/2016/06/06/greek-school/>

Παπακώστας, Κ. (2005): *Η γλώσσα της λατρείας & οι εκπαιδευτικές ανάγκες των κληρικών της Ι. Μ. Πατρών*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, σελ. 42, 43. Ανακτήθηκε την 14/7/2023 από <https://scribd.com/document/381874045/Nimertis-Papakosta-ptde-pdf>

Πουγαρίδου, Ε. (2017): *Ο πόλεμος Χ. Παπαμάρκου -Π. Οικονόμου μέσα από τα συγγράμματά τους*, μεταπτυχιακή εργασία στο Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, σελ. 121-122.

Φιλippoπουλος, Τ. (2016): *Ιστορία, Γλωσσολογία Δωρίδας Άπαντα Τρικόρφου*, Πάτρα, σελ. 358.

Πηγές: Ληξιαρχεία και Κληρικόλογια ανά Μητρόπολη

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ	ΛΗΞΙΑΡΧΕΙΑ
ΑΙΤΩΛΙΑΣ & ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ (Κληρικόologio)	Αγγελόκαστρου
	ΑΓΡΙΝΙΟΥ
	Αιτωλικού
	Αλυζίας
	Ανακτορίου
	Αρακύνθου
	Αστακού
	Αμφιλοχίας
	Θέρμου
	Θεστιέων
	Ινάχου
	Μακρυνείας
	Μεδεώνος
	ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
	Μενιδίου
	Νεάπολης
	Οινιάδων
	Παλαίρου
	Παναιτωλίου
	Παραβόλας
	Στράτου
	Φυτειών
ΣΥΝΟΛΟ	22

Πίνακας 1 Ληξιαρχεία Μητρόπολης Αιτωλίας & Ακαρνανίας

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ	ΛΗΞΙΑΡΧΕΙΑ
ΗΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΩΛΕΝΗΣ (Κληρικόλογιο)	ΑΜΑΛΙΑΔΑΣ
	Ανδραβίδας
	Αρχαίας Ολυμπίας
	Βαρθολομιού
	Βουπρασίας
	Γαστούνης
	Ιαρδάνου
	Κάστρου-Κυλλήνης
	Λαμπείας
	Λασιώνος
	Λεχαινών
	Πηνείας
	ΠΥΡΓΟΥ
	Τραγανού
	Φολόης
	Ωλένης
	ΑΜΑΛΙΑΔΑΣ
	Ανδραβίδας
	Αρχαίας Ολυμπίας
	Βαρθολομιού
	Βουπρασίας
	Γαστούνης
ΣΥΝΟΛΟ	16

Πίνακας 2 Ληξιαρχεία Μητρόπολης Ηλείας & Ωλένης

Κατηγοριοποίηση κληρικών περιφέρειας Δ. Ελλάδας κατά επίπεδο εκπαίδευσής τους

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ	ΛΗΞΙΑΡΧΕΙΑ
ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ & ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ (Κληρικόλογιο)	Αιγείρας
	ΑΙΓΙΟΥ
	Ακράτας
	Αροανίας
	Διακοπτού
	Καλαβρύτων
	Λευκασίου
	Παΐων
ΣΥΝΟΛΟ	8

Πίνακας 3 Ληξιαρχεία Μητρόπολης Καλαβρύτων & Αιγιαλείας

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ	ΛΗΞΙΑΡΧΕΙΑ
ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ & ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ (Κληρικόλογιο)	Αντιρρίου
	Αποδοτίας
	ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ
	Παρακαμπυλίων
	Πλατάνου
	Πυλήνης
	Χάλκειας
ΣΥΝΟΛΟ	7

Πίνακας 4 Ληξιαρχεία Μητρόπολης Ναυπάκτου & Αγίου Βλασίου

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ	ΛΗΞΙΑΡΧΕΙΑ
ΤΡΙΦΥΛΙΑΣ & ΟΛΥΜΠΙΑΣ (Κληρικόλογιο)	Αλιφείρας
	Ανδρίτσαινας
	Βώλακα
	Ζαχάρως
	Σκιλλούντα
	Φιγαλείας
ΣΥΝΟΛΟ	6

Πίνακας 5 Ληξιαρχεία Μητρόπολης Ολυμπίας

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ	ΛΗΞΙΑΡΧΕΙΑ
ΠΑΤΡΩΝ (Κληρικόλογιο)	Βραχναϊκών
	Δύμης
	Ερινεού
	Καλεντζίου
	Λαρισσού
	Λεοντίου
	Μεσσάτιδος
	Μόβρης
	Παραλίας
	Πατρών
	Ρίου
	Συμπολιτείας
	Τριταίας
	Φαρρών
	Ωλενίας
ΣΥΝΟΛΟ	15

Πίνακας 6 Ληξιαρχεία Μητρόπολης Πατρών

Τιμητική εκδήλωση για τον Δημήτρη Ραυτόπουλο από την Ένωση Λογοτεχνών Κύπρου

Νάσα Παταπίου

Εισαγωγική ομιλία-καλωσόρισμα
Δ.Φ., ποιήτρια, ιστορικός-ερευνήτρια

«Τα χελιδόνια ξεχνούν
η Μεσόγειος μόνο θυμάται»
In Memoriam

Στίχοι από ένα ποίημα του κορυφαίου κριτικού λογοτεχνίας Δημήτρη Ραυτόπουλου. Και όσοι αναρωτηθούν εάν είναι ποιητής ο Δημήτρης Ραυτόπουλος, θα απαντούσα διά της ίδιας της γραφίδος του. Όταν λοιπόν ρωτήθηκε κάποτε σχετικά, απάντησε: «Είμαι βέβαιος ότι όλοι οι κριτικοί έγραψαν, γράφουν ή θα γράψουν λογοτεχνία - κι εγώ ένας απ' αυτούς». Κι εσείς κύριε Ραυτόπουλε, ένας ποιητής. Και ποιητής!

Χαίρομαι πραγματικά γι' αυτή την τιμητική εκδήλωση προς τιμήν του Δημήτρη Ραυτόπουλου και ευχαριστώ θερμά για τη φροντίδα που επέδειξε στη διοργάνωσή της τόσο ο πρόεδρος της Ένωσης Λογοτεχνών Κύπρου όσο και οι συνάδελφοι, τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου. Ο Δημήτρης Ραυτόπουλος βρίσκεται σήμερα μαζί μας και τον τιμούμε. Εάν τα χελιδόνια ξεχνούν, χελιδονάκια είναι. Φτάνει και μόνο που μας φέρνουν την Άνοιξη, οπωσδήποτε φως, στον επισφαλή ανθρώπινο βίο. Η Μεσόγειος ωστόσο, η Εσωτερική Θάλασσα, όπως την αποκαλεί ο μεγάλος Γάλλος ιστορικός Fernand Braudel, θυμάται, γιατί η ιστορία μας είναι άρρηκτα συνυφασμένη μαζί της, κατά συνέπεια πρωτίστως η Κύπρος θυμάται, η Ένωση Λογοτεχνών Κύπρου θυμάται, αναγνωρίζει και αποδίδει τιμές στον πνευματικό άνθρωπο, τον αγωνιστή, τον ιδαλό, τον ποιητή. Θα προσέθετα ακόμη ότι τιμούμε τον αναχωρητή, τον σκαπανέα των ελληνικών γραμμάτων αλλά ταυτόχρονα και χωρίς οποιονδήποτε σχολιασμό ή επεξήγηση τον τολμητή και κινδυνευτή, ανακαλώντας στη μνήμη τον αξεπέραστο και με βαρύτητα λόγο του Αλιμούσιου. Σκέφτομαι πως δεν θα μπορούσα να προσθέσω τίποτα για τον ίδιο τον Δημήτρη Ραυτόπουλο παρά απλώς λέξεις στη σειρά και έτσι θα δραπετεύσω οπωσδήποτε τεχνηέντως σε ένα πεδίο γνώριμο. Και αυτό το πεδίο δεν είναι άλλο παρά η ιστορία, το «κάλλιστον εύρημα των Ελλήνων», κατά την εύστοχη διατύπωση του Βυζαντινού Νικήτα Χωνιάτη.

Ζητώ, βέβαια, την κατανόησή σας για την προσωπική αποστροφή, αλλά πρέπει να πω πώς γνώρισα, δηλαδή είχα την τύχη να γνωρίσω, τον Δημήτρη Ραυτόπουλο, λίγα χρόνια μετά την τουρκική λαίλαπα του 1974 και τον θάνατο του πατέρα μου στο κατεχόμενο Ριζοκάρπασο. Τότε, όταν οι δρόμοι ήταν όλοι κλειστοί και ο θάνατός του μου κοινοποιήθηκε στην Αθήνα μέσω Ερυθρού Σταυρού, σχεδόν μετά από ένα μήνα. Μια τομή, ένα τραύμα που θα μας

ακολουθεί και θα μας συντροφεύει έως τη δύση. Τότε, λοιπόν. Η γοητευτική προσωπικότητα του Δημήτρη Ραυτόπουλου, η ευφυής σκέψη του, η αριστοτεχνικά δομημένη γραφή του, η προσήλωσή του στη λογοτεχνία και εν γένει στα ελληνικά γράμματα, ο πολύπλευρος βίος του, εν κατακλείδι το ύφος και το ήθος του, δεν θα μπορούσαν παρά να δημιουργήσουν μέσα μου εκτός από εκτίμηση και θαυμασμό αισθήματα φιλότητας, έτσι απλώς για να θυμηθούμε τον μεγάλο φιλόσοφο αλλά και ποιητή Εμπεδοκλή τον Ακραγαντίνο.

Καλωσορίσατε λοιπόν στην Κύπρο. Η πόλη των Καλληνικεσίων, κατά τον Γρηγόριο τον Κύπριο, δηλαδή η Λευκωσία, σας καλωσορίζει, μαζί με σας καλωσορίζουμε τη σύζυγό σας και τους διακεκριμένους ομιλητές που θα παρουσιάσουν την προσωπικότητα και το έργο σας, κι έτσι θα αφουγκραστούμε τους υπερήχους του. Ευχαριστίες θερμές στη Γενική Διευθύντρια του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού για την παρουσία της και την εκπρόσωπο του πρέσβη της Ελλάδος που σας τιμούν μαζί μας. Επιπρόσθετα, θερμές ευχαριστίες οφείλουμε στη φίλη διευθύντρια επί των πολιτιστικών της Τραπέζης Κύπρου για την παραχώρηση της αίθουσας όπου πραγματοποιείται η παρούσα τελετή και απόδοση τιμών στο πρόσωπό σας. Σας καλωσορίζει η Λευκωσία, η Λήδρα, η Λευκοθέα, η Φωτολάμπουσα ή Φωτολαμπού, όπως σημειώνει στο έργο του ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, με τη μακραίωνη ιστορία της. Είναι γνωστό πόσο «τάλαινα και κεκαυμένη» είναι η Κύπρος, χαρακτηρισμοί που μας κοινοποιήθηκαν από ένα σημείωμα στο περιθώριο ενός χειρογράφου από έναν ανώνυμο, μετά την κατάληψη της μεγαλονήσου από τους Οθωμανούς το 1570-1571. Όλοι γνωρίζουμε ότι το φως που πέφτει στην ιστορία της Κύπρου, σε αυτό το απώτατο τμήμα του Ελληνισμού, είναι θαμπό και χλωμό, γιατί όλοι όσοι επιθυμούσαν να κατέχουν ή να ελέγχουν τμήματα της Εγγύς Ανατολής έπρεπε αρχικά και πρωτίστως να την υποτάξουν στην εξουσία τους.

Φίλτατε κύριε Ραυτόπουλε, η Κύπρος πέρα από τις πληγές και τα τραύματά της δεν έπαψε ωστόσο ποτέ να προσφέρει και να καταθέτει στο μεγάλο, στο παγκόσμιο ταμείο του Πολιτισμού, χώρο τον οποίο εσείς από πολύ νέος διακονείτε, έναν ορίζοντα στον οποίο αντικρίζετε πραγματικό φως! Στη μεγαλόνησο έζησαν Φράγκοι βασιλείς που στήριξαν τα γράμματα και τις τέχνες και ήταν και οι ίδιοι δημιουργοί, όπως ο Ιανός Lusignan, ποιητής και υμνογράφος του οποίου η ποίηση συγκίνησε ακόμη και τον μαμελούκο σουλτάνο της Αιγύπτου. Ο προμαχώνας Δαβίλα του οχυρωματικού περιβόλου της Λευκωσίας οικοδομήθηκε από τον πατέρα του στρατιωτικού και ιστορικού Ερρίκου Κατερίνου Δαβίλα, ενός ιστορικού που χαρακτηρίστηκε ως άξιο τέκνο τόσο της Κλειούς όσο και του Άρεως. Η κυπριακή οικογένεια Κωνσταντζο συνδέεται με το παγκοσμίου τέχνης έργο, την πάλα του Αγίου Liberale, στο Castelfranco, έργο του διάσημου ζωγράφου Giorgione, γιατί εντολοδόχος του έργου ήταν ο Tutio Κωνσταντζο.

Η Λευκωσία είναι πατρίδα του λογίου Ιωάννη Ποδοκάθαρου, που σύρθηκε αιχμάλωτος το 1570 από τους Οθωμανούς στην Κωνσταντινούπολη και μετά την απελευθέρωση του κατέφυγε πρόσφυγας στη Βενετία και μας κληροδότησε τρία σημαντικά έργα. Υπήρξε γενέθλιος τόπος του θεωρητικού του θεάτρου και καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, Ιάσονος Δενόρες. Εδώ είδε το φως η μητέρα του ποιητή Ανδρέα Chenier, η περίφημη λογία Ελισάβετ Μαμάκη Chenier, η οποία ίδρυσε στο Παρίσι το Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο, αναντίλεκτα πρόδρομο της Φιλικής Εταιρείας, με τα αρχικά

Φ.Ε.Δ.Α., τα οποία ερμηνεύονται ως : Φιλίας Ελληνικής Δεσμός Άλυτος. Αλλά Κυπρία ήταν και η μητέρα του Ιωάννη Καποδίστρια, πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας και θεμελιωτή, μεταξύ άλλων, της Ελληνικής Διπλωματικής Υπηρεσίας, Κυπρία ήταν και η μητέρα του εθνικού ευεργέτη Θωμά Φλαγγίνη, που ίδρυσε το Φλαγγινιανό Φροντιστήριο. Αλλά και η Κυπρία Αννεζίνα Ποδοκάθαρου ήταν προμάμμη του εθνικού μας ποιητή Διονυσίου Σολωμού.

Το πολιτιστικό κέντρο στο οποίο τελείται η εκδήλωση προς τιμήν σας βρίσκεται στην ενορία της Λευκωσίας στην οποία έζησε ο Άγιος Πολύδωρος και η πόλη προστατεύεται από τον δικό της άγιο τον μαθητή του θαυματουργού Αγίου Σπυρίδωνος, Τριφύλλιο, που όντας νεαρός επιθυμούσε να έχει περιβόλια, γαίες και ιδιόκτητες εκτάσεις, αλλά τον συνέτισε ο δάσκαλός του αντιτάσσοντάς του: «Τι διαλογίζεται εν τη καρδιά υμών επιθυμών οικίας και αμπελώνας, επιθυμών τα γήινα και χαμαί συρόμενα... έχομεν οικία εν τω ουρανών αχειροποίητον...».

Εδώ εξακολουθούν να υπάρχουν οι ποιητάρηδες, σύγχρονοι ραψωδοί θα μπορούσαμε να πούμε, και εδώ γεννήθηκαν τα ερωτικά κυπριακά δίστιχα, οι γνωστές Ρίμες Αγάπης του 16^{ου} αιώνας, που αποτελούν σταθμό στην ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι στην ιστορία των μικρών νησιών, τα οποία βρίσκονται σε κύριους ναυτικούς άξονες, προστίθεται συχνά ένα κεφάλαιο της μεγάλης ιστορίας. Έτσι και η Κύπρος, της οποίας η γεωγραφία επηρέασε ή μάλλον καθόρισε την ιστορία της, ως επίκεντρο θαλάσσιων δρόμων που συνέδεαν την Ευρώπη με την μακρινή Ανατολή, είχε την τύχη στην ιστορία της, ενδεχομένως πολλές φορές, να προστεθούν κεφάλαια μεγάλης ιστορίας.

Το 1540, όπως πληροφορούμαστε από ένα βενετικό ανέκδοτο έγγραφο, το οποίο ανακάλυψα πριν από αρκετά χρόνια, υπηρετούσε στην Κύπρο σε ένα σώμα του ελαφρού ιππικού για την άμυνα και υπεράσπιση της μεγαλονήσου ο Κεφαλλονίτης Ιωάννης Ραυτόπουλος. Στην εν λόγω πηγή ζητούσε με αίτημά του δάνειο για να αγοράσει ένα άλογο προφανώς καλύτερο για να αντικαταστήσει αυτό που είχε. Ο ιππέας αυτός πολύ πιθανόν να ήταν ένας μακρινός πρόγονος του πνευματικού άνδρα που τιμούμε σήμερα Δημήτρη Ραυτόπουλου. Μελετώντας το έγγραφο του 16^{ου} αιώνα δεν φαντάστηκα μόνο τον ιππέα Ραυτόπουλο να υπηρετεί σε κάποια ακτοφρουρά της Κύπρου, αλλά θυμήθηκα στην πόλη των τεναγών και τον Δημήτρη Ραυτόπουλο της κριτικής και των δοκιμίων.

Εμείς σήμερα, η Ένωση Λογοτεχνών Κύπρου, η Κύπρος, μετά σχεδόν από έξι αιώνες από την εγκατάσταση στη μεγαλόνησο του Κεφαλλονίτη Ιωάννη Ραυτόπουλου, τιμούμε τον κορυφαίο κριτικό, τον ηγήτορα και γητευτή, τον τολμητή και κινδυνευτή Δημήτρη Ραυτόπουλο.

«Τα χελιδόνια ξεχνούν
η Μεσόγειος μόνο θυμάται...»

Η Κύπρος θυμάται και σήμερα σας αποδίδει τις νενομισμένες και προσήκουσες τιμές...

* Το κείμενο αυτό διαβάστηκε στο Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου στις 25 Απριλίου 2018.

ISSN: 2529-1831 (Online)
<http://library.uop.gr/magazine>

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

ψηφιακή **ελλάδα**
Όλα είναι δυνατά
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
"Ψηφιακή Σύγκλιση"

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης